

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI
EGYETEM
KOSSUTH LAJOS HADTUDOMÁNYI KAR
Nemzetközi és Biztonsági Tanulmányok Intézet

Bevezetés a Civilizációs Tanulmányokba

DR. N. RÓZSA ERZSÉBET
2010

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
1. A civilizációk összecsapása vagy párbeszéde? – civilizációs alapvetés.....	7
1. 1. A civilizáció.....	7
1. 2. A kultúra.....	9
1. 3. A vallás.....	10
1. 4. Globalizáció és az identitások reneszánsza.....	11
2. A nyugat és a többiek ('the west and the rest') – a nyugati civilizáció.....	13
2. 1. Terület, népesség.....	14
2. 2. A nyugati civilizáció története.....	14
2. 2. 1. A reneszánsz.....	18
2. 2. 2. A felvilágosodás.....	18
2. 2. 3. Az iparosodás.....	18
2. 2. 4. Az individualizmus.....	18
2. 2. 5. Az emberi jogok.....	19
2. 3. A vallás.....	20
2. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei.....	21
2. 4. A nyelv.....	21
2. 5. Irodalom.....	21
3. Bizánc, Kijev, Moszkva – A szláv-ortodox civilizáció.....	23
3. 1. Terület, népesség.....	24
3. 2. Az ortodox civilizáció története.....	24
3. 2. 1. Bizánc.....	24
3. 2. 2. Az orosz civilizáció.....	25
3. 2. 2. 1. A kialakulás.....	25
3. 2. 2. 2. A nyugatosítás.....	27
3. 2. 2. 3. A szocializmus/kommunizmus.....	28
3. 3. A keleti kereszténység.....	28
3. 4. Az ortodox civilizáció nyelvei és írásai.....	32
4. Arab-izlám expanzió - az iszlám civilizáció.....	34
4. 1. Terület, népesség.....	34
4. 1. 1. A szunnita-síta megoszlás.....	35
4. 2. Az iszlám története.....	35
4. 2. 1. Kialakulás és terjeszkedés (7-10. század).....	35
4. 2. 2. Fénykor és stagnálás.....	37
4. 2. 3. A Nyugattól való függés.....	38
4. 2. 4. A függetlenedés és a modernizációs kísérletek.....	39
4. 2. 5. Modernizációs válság és re-tradicionálizáció.....	39
4. 3. Az iszlám vallása.....	40
4. 3. 1. Az iszlám öt pillére.....	42
4. 3. 1. 1. A dzsihád.....	44
4. 3. 2. A síta iszlám jellemzői.....	44
4. 3. 3. A vallásgyakorlat közösségi terei.....	44
4. 3. 4. Az iszlám jogforrásai.....	46
4. 3. 4. 1. A Korán.....	47
4. 3. 4. 2. A prófétai hagyományok (szunna).....	47
4. 3. 4. 3. A konszenzusos döntés (idzsmá).....	48
4. 4. A nyelv és az írás.....	48
4. 5. Irodalom.....	48

5. A „megakasztott civilizáció” – a zsidó civilizáció.....	52
5. 1. Terület, népesség.....	52
5. 2. A zsidóság története	54
5. 2. 1. A zsidók Magyarországon	55
5. 3. A zsidó vallás.....	55
5. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi tere: a zsinagóga.....	57
5. 4. A nyelv.....	58
5. 5. Irodalom.....	58
6. Kasztok és templomok: a hindu (indiai) civilizáció	61
6. 1. Terület, népesség.....	62
6. 2. A szubkontinens története.....	62
6. 2. 1. Az Indus-völgyi civilizációk.....	62
6. 2. 2. A védikus korszak (i. e. 15. század – i. e. 8. század).....	63
6. 2. 3. Az epikus korszak vagy a brahmanizmus kora (i. e. 6. századtól)	64
6. 2. 4. A Maurja-birodalom (i. e. 4. század – i. sz. 2. század).....	65
6. 2. 5. A klasszikus korszak.....	65
6. 2. 6. Az iszlám hódítás	65
6. 2. 7. A gyarmatosítás.....	66
6. 2. 8. A független India (1947-től napjainkig)	68
6. 2. 9. A független Pakisztán (1947-től napjainkig).....	68
6. 2. 10. Nukleáris versengés a szubkontinensen.....	69
6. 3. Az indiai vallások.....	69
6. 3. 1. A hinduizmus	69
6. 3. 2. A dzsáinizmus	70
6. 3. 3. A buddhizmus	70
6. 3. 4. A szikhek.....	71
6. 3. 5. A párszik	71
6. 3. 6. A vallásgyakorlat közösségi terei: a templomok	71
6. 4. A nyelv és az írás	71
6. 5. Irodalom.....	72
7. Konfucianus rend Kelet-Ázsiában: a kínai civilizáció.....	74
7. 1. Terület, népesség.....	74
7. 2. A kínai civilizáció története	77
7. 2. 1. A kínai civilizáció kezdetei.....	77
7. 2. 2. Az archaikus kor (i. e. 2. évezred – i. e. 221)	78
7. 2. 3. Az első egyesített birodalom (i. e. 221 – i. sz. 220).....	78
7. 2. 4. A Han-dinasztia.....	79
7. 2. 5. A kínai középkor.....	79
7. 2. 6. Nomád betörések és európai behatolás	80
7. 2. 7. Kína a 20. században: nacionalizmus és kommunizmus	81
7. 3. A kínai vallások	82
7. 3. 1. A konfucianizmus	83
7. 3. 2. A taoizmus	84
7. 3. 3. A kínai buddhizmus	85
7. 3. 4. A vallásgyakorlat közösségi terei	86
7. 4. A kínai nyelv és írás.....	86
7. 5. Irodalom.....	87
8. Természet és harmónia: a japán civilizáció.....	90
8. 1. Terület, népesség.....	90
8. 2. Japán története.....	90

8. 2. 1. A mitikus államalapítás.....	90
8. 2. 2. A japán feudalizmus kora	91
8. 2. 3. Az első európai behatolás	94
8. 2. 4. Japán modernizálódása	94
8. 2. 5. Japán imperialista nagyhatalommá válása	95
8. 3. Vallások Japánban.....	99
8. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei	100
8. 4. A japán nyelv és írás	100
8. 5. Irodalom	101
9. Piramisok és konkviztádorok: a latin-amerikai civilizáció	103
9. 1. Terület, népesség.....	103
9. 2. Latin-Amerika története	104
9. 2. 1. Az európaiak megjelenése előtt	104
9. 2. 1. 1. A maják.....	105
9. 2. 1. 2. Az azték birodalom	105
9. 2. 1. 3. Az inka birodalom.....	106
9. 2. 2. Az európai gyarmatosítás.....	108
9. 2. 3. A függetlenség kivívása után	109
9. 3. A vallás	109
9. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei	110
9. 4. A nyelv.....	110
9. 4. 1. A kecsua nyelv	110
10. Elefántcsont és arany: az afrikai civilizáció	112
10. 1. Terület, népesség.....	112
10. 2. Történelem	112
10. 2. 1. A saját fejlődés.....	113
10. 2. 2. Az arab-iszlám hódítás.....	113
10. 2. 3. Az európai behatolás.....	113
10. 2. 4. Az apartheid és a Dél-Afrikai Köztársaság.....	114
10. 2. 5. Afrika ma	115
10. 2. 6. A darfúri konfliktus.....	116
10. 3. A vallás	119
10. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei	120
10. 4. A nyelv.....	121

ELŐSZÓ

A hidegháború vége új korszak kezdetét jelentette, melyben egyrészt a korábbi nemzetközi rendszer alapjai, a rendszert szervező és összetartó ideológiák, percepciók, viszonyok stb. változtak meg, másrészt a rendszer szereplői is jelentős átalakuláson mentek keresztül. A vesztfáliai rendszeren alapuló, a nemzetállamokra épülő rendszer erodálásának egyik legszembetűnőbb jegye a – nemzetközi kapcsolatokban is teret és szerepet követelő - nem-állami tényezők (transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek, vallási és egyházi csoportok, politikai pártok, civilszervezetek stb.) megjelenése volt. Az új szereplők fellépése nemcsak új tartalmakat, hanem új szabályokat és elveket léptetett be a nemzetközi rendszerbe, miközben más, sokkal ősbibb, sokkal hagyományosabb elemeknek új vitalitást és új életeret kölcsönzött.

A poszt-hidegháborús korszakban az évtizedes viszonyrendszer és igazodási pontok megszűnésével és átalakulásával a nemzetközi szereplőknek újra kellett fogalmazniuk önmagukhoz és egymáshoz fűződő viszonyukat, ami elengedhetetlenül szükségessé tette identitásuk (értékeik és érdekeik) meghatározását és újrafogalmazását. Az identitás meghatározásában – új ideológiák hiányában – előtérbe kerültek a civilizációs és kulturális jellemzők, mondhatni „az identitások reneszánszát” éljük. Megerősödött és a hivatalos politika szintjére emelkedett az etnikai és vallási identitás, és a korábban többnyire már csak a múlt részeként számon tartott etnikai és vallási konfliktusok kiújulásának lehetünk szemtanúi.

A hidegháborús ideológiai szembenállás megszűnését a korszak egyik legnagyobb vitát kiváltó tanulmányában Francis Fukuyama „a történelem végeként” értékelte, amennyiben – vélte - az emberi történelem folyamatának, mint ideológiák közötti küzdelemnek vége van. A világban terjed (és majd általánosan győz) a liberális demokrácia, a politikai és gazdasági liberalizmus modellje. *„Aminek szemtanúi vagyunk, az nem pusztán a hidegháború vége, vagy a [második világ-] háború utáni történelem egy bizonyos szakaszának elmúlása, hanem a történelemnek mint olyannak a vége: azaz az emberiség ideológiai evolúciójának végpontja és a nyugati liberális demokráciának mint az emberi kormányzás végső formájának az univerzálissá válása.”*¹ Mindez azt is jelenti, hogy bár történések továbbra is lesznek majd, a liberális demokrácia eszményét nem lehet meghaladni. Bár mára világossá vált, hogy az ideológiák küzdelmének és így a történelemnek sincs vége, tagadhatatlan, hogy a korábbi ideológiák vagy átalakultak, vagy helyüket más, az ideológia szerepét másként betöltő tényezők, pl. vallás, etnikai tudatosság stb. vették át.

A hidegháború utáni korszak másik nagy vitája Samuel P. Huntington „a civilizációk összecsapása” elmélete körül alakult ki. Huntington ugyanis azt állítja, hogy a 21. század nagy törésvonalai nem a nemzetállamok, hanem egyes civilizációk között fognak kialakulni, miközben a nemzetállamok továbbra is megmaradnak. *„Huntington... téziseinek van egy pozitív olvasata, amely szerint igaza van, amikor a civilizációs-kulturális identitások növekvő szerepét hangsúlyozza, hiszen a világ plurális, s az eltérő gazdasági modellek háttérben is ott húzódnak a civilizációs-kulturális sajátosságok, egy 'univerzális' modell pedig katasztrófához vezetne. Mások ezzel szemben úgy vélik, Huntington a Nyugat hidegháború utáni új ellenségképét vázolja fel – tudniillik a szocialista országok helyett a világ nem nyugati része –, amellyel az a célja, hogy a nyugati hegemonia biztosítása érdekében a nem-Nyugatot úgy állítsa be, mint a Nyugat ellenségét, a nyugati értékek (demokrácia, emberi jogok, egyenlőség, szabadság) elutasítóját.”*²

A Fukuyama és Huntington nevével jelzett viták keresztüztüében, és így a nemzetközi kapcsolatok

¹ „What we may be witnessing is not just the end of the Cold War, or the passing of a particular period of postwar history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government.” Francis Fukuyama: *The End of History?*, National Interest, 1989

² Rostoványi Zsolt: *Posztmodern világrend. Korszak- vagy paradigmaváltás?*, Külpolitika, 1996. ősz-tél, 21. o.

elméletével és gyakorlatával foglalkozó tudományos diszciplínákban a kilencvenes évek elejétől kezdve a civilizáció (és a vele rokon kultúra) elemei jelennek meg. Ezek a viták azonban – a tudományos keretből kilépve – hamarosan a nemzetközi politika meghatározóivá is váltak, különösen, amikor a – Nyugat újabb térhódításaként értelmezett - globalizációra válaszul, vagy annak ellensúlyozásaként és azzal párhuzamosan, a többi civilizáció saját hagyományaihoz visszatérve hangsúlyozza elkülönülését a nyugati civilizációtól. A civilizáció és a kultúra a 21. század nemzetközi rendszerének tudatos és látható elemévé vált.

A *Bevezetés a civilizációs tanulmányokba* című tantárgy és egyetemi jegyzet a poszt-hidegháborús nemzetközi rendszer ezen elemeinek, szereplőinek és jelenségeinek megértéséhez kívánja a hallgatókat hozzásegíteni. A civilizációs elméletek összefoglalása és az alapfogalmak ismertetése után a tantárgy és a jegyzet sorban tárgyalja a világ főbb civilizációinak (a nyugati, az ortodox, az iszlám, a kínai, a japán a hindu-indiai, a latin-amerikai és az afrikai civilizációk) legfontosabb jellemzőit. A kurzusban és a jegyzetben külön fejezetet szenteltünk a zsidó (al)civilizációnak.

A jegyzetben (és a kurzus során) az egyes civilizációkat az alábbi szempontok szerint vizsgáljuk:

- a térség és a lakosság, azaz akik a civilizációt létrehozzák (földrajzi kijelölés, népesség, demográfia, urbanizáció stb.) [Terület, népesség];
- a történelem (politikai viszonyok) [Történelem];
- a vallás (és más szellemi termékek, áramlatok) [Vallás], ezen belül külön foglalkozunk a vallásgyakorlat színhelyeivel [A vallásgyakorlat közösségi terei];
- a nyelv és az írás [Nyelv];
- végül irodalmi idézetekkel illusztráljuk a leckében foglaltakat [Irodalom].

A jegyzet elkészítésekor tudatában vagyunk annak, hogy a „civilizáció” fogalom meghatározásából következően a tantárgy és az egyetemi jegyzet tartalma, az egyes civilizációk elemei korlátlanul bővíthetők, kiegészíthetők más, a jegyzetben nem tárgyalt elemekkel, jelmezőkkel, intézményekkel, stb. Mindez egyrészt bizonyos rugalmasságot ad a kurzusnak, amennyiben lehetőség nyílik a hallgatók érdeklődésének megfelelően és az ő aktív részvételükkel alakítani a tananyagot. Másrészt – szándékunk szerint – további kutatásra és saját jegyzeteik kiegészítésére késztet(het)i a hallgatókat.

Az egyetemi jegyzet tematikus fejezetekből és leckékből épül fel. Minden fejezet elején megadjuk az adott témához javasolt olvasmányokat, míg a fejezeteket összefoglaló kérdésekkel zárjuk. A megadott olvasmánylista szintén korlátlanul bővíthető. A kurzushoz ajánljuk a különböző civilizációkkal, kultúrákkal foglalkozó sorozatokat, mint pl. a Kossuth Könyvkiadó „Nagy civilizációk” című sorozatának köteteit, valamint az ismeretterjesztő TV csatornák műsorait.

1. A civilizációk összecsapása vagy párbeszéde? – civilizációs alapvetés

Ajánlott olvasmányok:

- Huntington, Samuel P.: Civilizációk háborúja? Külpolitika, 1995/3-4. szám, 183-204. o., vagy in: Kovács Zsuzsa – Némethi Tamás: Szeptember 11. Értekezések, elméletek, viták, Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 11-29. o.
- Francis Fukuyama: Még mindig a történelem végén vagyunk, in: Kovács Zsuzsa – Némethi Tamás: Szeptember 11. Értekezések, elméletek, viták, Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 73-76. o.
- Rostoványi Zsolt: Civilizációk a civilizáció ellen? Külügyi Szemle, 2002/1. szám
- Clark, Kenneth: Nézeteim a civilizációról, Gondolat kiadó, Budapest, 1985
- Rostoványi Zsolt: Civilizációk háborúja? Huntington és Bassam Tibi felfogásáról, Külpolitika 1997/4. szám
- Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002

1. 1. A civilizáció

A **civilizáció** szó a latin *civis* (városlakó, polgár) szóból származik. Már önmagában is jelzi, hogy a **letelepedett életformával**, a városiasodással kapcsolatos, és mint ilyen a nomád életforma ellentéte (civilizált vs. barbár). A civilizáció – egyes számban – a társadalom barbárság utáni korszakát jelenti. Ebben az értelemben a történelem folyamata, **egyetemes, az egész emberiséget felölelő folyamat**, a barbárságból a civilizációba való fejlődés folyamata, mely magában foglalja egyrészt az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi javak összességét, másrészt egyaránt részét képezik nemcsak a letelepedett társadalmak, hanem akár a nomád közösségek is.

Az emberiség fejlődésének folyamatában azonban koronként és területenként, térben és időben egymástól eltérő, de önmagukban sajátos „eredményekkel” találkozunk. Ebben az értelemben tehát civilizációkról – többes számban – beszélhetünk. A **civilizációk** – különösen a globalizálódó világban - nem elkülönülten, önmagukban létező jelenségek: az egyes civilizációk egymással **kölcsönhatásban** voltak/vannak, azaz nincsenek élesen meghúzható határaik. Ezek a kölcsönhatások történelmi távlatban is kimutathatók, pl. az ókori Egyiptom és Mezopotámia között évezredekig keresztül szinte folyamatos volt a kapcsolat, ugyanakkor a térben és időben egymástól távol megjelenő tárgyak, szokások, jelenségek adott esetben véletlenek, az antropológusok által párhuzamos fejlődésnek nevezett folyamat eredményei is lehetnek. Az egyiptomi piramisoknak és a mezopotámiai zikkuratoknak kérdéses, hogy volt-e, lehetett-e szerepe a mexikói piramisok kialakulásában; miközben Thor Heyerdahl Ra-expedíciói bebizonyították, hogy az ókori Egyiptom technikai eszközeivel és tapasztalataival Amerika elérhető volt az egyiptomiak számára.

Arnold Toynbee „Tanulmány a történelemről” (A Study of History) című műve szerint a civilizációk, melyekből összesen 21-et sorol fel, fejlődése ciklikus jellegű. A ciklikus fejlődés szakaszai a születés, a fejlődés, a hanyatlás és a pusztulás. Egy-egy civilizáció azonban fejlődése során át is léphet egy-egy stádiumot. Minden civilizációt érnek különböző kihívások. Fejlődésük tehát pontosan annak függvénye, hogy mennyire képesek adekvát válaszokat adni ezen kihívásokra. Korunkra vonatkozóan Toynbee összesen öt élő civilizációt különböztetett meg, ezek a hindu, az iszlám, a távol-keleti, az ortodox és a nyugati keresztény civilizációk. Toynbee jövőképe nyugat-centrikus: e szerint az említett civilizációk közül a nyugati bír majd központi, tehát vezető szereppel.³

A történelem során civilizációk keletkeztek és tűntek el, így a **civilizációk száma is folyamatosan**

³ Romsics Ignác: A történetíró dilemmája. Történelembölcseleti szintézisek a 20. században: Oswald Spengler és Arnold Toynbee munkái, <http://www.mindentudas.hu/romsics/20040729romsics.html?pid=12>, illetve Arnold Toynbee: A Study of History, London, Oxford University Press, 1961

változik. Míg Arnold Toynbee 21 civilizációt sorolt fel, az 1990-es években nagy vitákat kiváltott Samuel Huntington-elmélet szerint napjainkban **8 civilizációt** különböztethetünk meg: **a kínai, a japán, a hindu, az iszlám, az ortodox, a nyugati, a dél-amerikai és az afrikai** civilizációkat, mely utóbbiról Huntington megjegyzi, hogy vita van abban a kérdésben, hogy vajon az afrikai civilizáció külön civilizációként fogható-e fel. Az egyes civilizációk pontos határait lehetetlen kijelölni, mégis a fenti nagy civilizációk esetében célszerű kijelenteni, hogy a **civilizációk és a nemzetállamok** (alacsonyabb szinten adminisztratív, közigazgatási egységek) **határai általában nem esnek egybe.** A nyolc nagy civilizáció közül egyedül Japán képez ebből a szempontból kivételt elsősorban sajátos földrajzi helyzete miatt. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az egyes civilizációk területének kijelölése nem veszi figyelembe a kivándorolt közösségeket, pl. az Egyesült Államokban élő japánokat vagy a Dél-Amerikába kivándorolt arabokat stb. Ez a döntően a 20. században végbement „népvándorlás” az egyes civilizációk közötti keveredés és kölcsönhatás egy újabb példája.

Ugyanakkor egy-egy civilizáción belül is megkülönböztethetünk kisebb egységeket, ún. **al-civilizációkat**, melyek további kisebb egységekre bonthatók. Pl. az iszlám civilizáción belül, mely területileg az Atlanti-óceántól Kínáig, Közép-Ázsiától Fekete-Afrikáig húzódik az arab, a perzsa, a török, a maláj vagy az indiai alcivilizációk egymástól markánsan eltérő jegyeket mutatnak. Vagy pl. könnyen belátható, hogy a magyarságnak vannak olyan különleges jellemzői, melyek alapján egy civilizációs alegységként fogható fel, de ugyanakkor egy-egy régióknak is lehetnek olyan sajátos adottságai, összetartozás- és identitástudata, melynek alapján az őt körülvevőktől elhatárolható, pl. Sopron és környéke térsége és Burgenland, nagyjából a volt Esterházy-birtok stb. A civilizációknak tehát különböző szintjei különböztethetők meg, a helyitől a regionálisig, vagy akár a globálisig, attól függően, hogy az adott civilizáció „hordozóját”, az adott közösséget hogyan határozzuk meg.

Egy embernek ugyanis – egy-két speciális civilizáció-felfogástól eltekintve - nincs civilizációja, így a civilizáció feltételezi egy **közösség, a társadalom** létét.

„Ma, a hidegháború utáni időszakban az államok a különféle civilizációkhoz tagállamként – geopolitikai értelemben vett – mag-államként, magányos államként, hasadó államként vagy elszakadó államként viszonyulnak. A civilizációknak a törzsekhez és nemzetekhez hasonlóan megvan a maguk politikai szerkezete. A tagállam olyan ország, amely kulturális szempontból teljesen azonosul egy civilizációval... Egy civilizáció magába foglalja azokat is, akik osztoznak az adott civilizáció közös vonásaiban és azonosulnak kultúrájával, de közben olyan állam polgárai, melyet egy másik civilizációhoz nemzet irányít. A civilizáció általában rendelkezik egy vagy több olyan összetevővel, melyet, illetve melyeket tagjai a civilizációs kultúra legfőbb forrásainak tekintenek. Ezek a források általában a civilizáció mag-országán vagy országain belül, vagyis a legerősebb és kulturálisan leginkább központi szerepet betöltő államon/államokon belül találhatóak.

A mag-államok száma és szerepe civilizációról civilizációra változik és az idők folyamán is módosulhat. A japán civilizáció tulajdonképpen az egyetlen japán mag-állammal azonos. A kínai, ortodox és hindu civilizációk mindegyikének van egy nagyon meghatározó mag-állama, több tagállama és nemzetcsoportjai, melyek más civilizáció által irányított országokban élnek (tengerentúli kínaiak, külföldi oroszok, sri lankai tamilok). Történetileg a Nyugatnak több mag-állama is volt – ma két ilyen létezik: az Egyesült Államok és a francia-német mag Európában, melyek között további erőközpontként foglal helyet Anglia. Az iszlám országaiban, Latin-Amerikában és Afrikában nincsenek mag-államok. Ez részben a nyugati imperializmus következménye, amely egykoron felosztotta Afrikát, a Közel-Keletet és – jóval korábban, ugyanakkor kevésbé határozottan – Latin-Amerikát is.”⁴

Samuel Huntington „**a civilizációk összecsapása**” elméletének legfontosabb és legtöbb vitát kiváltott megállapítása szerint a 21. században a háborúkat nem az azonos civilizációhoz tartozó

⁴ Samuel Huntington: A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 214-215. o.

országok vívják majd, a konfliktusok a civilizációs törésvonalak mentén alakulnak majd ki.⁵

„A kialakuló világpolitikában a nagyobb civilizációk mag-államai váltják fel a két hidegháborús szuperhatalmat a vonzási és taszítási pólusok szerepkörében. Az említett változások a legtisztábban a nyugati, az ortodox és a kínai civilizáció vonatkozásában mérhetők le. Ezekben olyan civilizációs csoportok alakulnak ki, melyek magukban foglalnak mag-államokat és tagállamokat. Sőt, a szomszédos országok kultúrájához tartozó kisebbségeket, továbbá – még ellentmondásosabb módon – szomszédos országok más kultúrához tartozó egyéneit is. E civilizációs tömbökön belül az államok gyakran koncentrikus köröket alkotva helyezkednek el a mag-állam vagy a mag-államok körül; mindez iránymutató a tekintetben, hogy az említett államok mennyire azonosulnak vagy integrálódnak a tömbbe ... Az országok hajlamosak rá, hogy szekerüket egy hasonló kultúrához tartozó országéhoz kössék, és így teremtsenek egyensúlyt azokkal szemben, akikkel nincsenek közös kulturális vonásaik. Ez különösen igaz a mag-államokra. Erejük vonzza a kulturálisan hasonló államokat és taszítja a más kultúrákkal rendelkezőket ... Az a világ, melyben mag-államok játsszák a vezető vagy irányító szerepet, a befolyási szférák világa. Ugyanakkor olyan világ, melyben a mag-állam részéről a befolyás gyakorlását mérsékeli, tompítja az a közös kultúra, amely tagállamaival összeköti. A közös kulturális vonások legitimálják a mag-állam vezető és rendet teremtő szerepét mind a tagállamok, mind pedig a külső hatalmak és intézmények szemében ... A mag-állam azért felelhet meg rendfenntartó feladatának, mert a tagállamok kulturális rokonoknak tekintik ... Ha a civilizációk nem rendelkeznek mag-állammal, akkor a civilizáción belüli rend fenntartása, illetve a civilizációk közötti rendteremtés igen bonyolulttá válik.”⁶

Huntington elmélete óriási vitát váltott ki, különösen azért, mert a tudományos életen kívül, a nemzetközi „politika-csinálás” egyik eszköze lett. Az elméletet sokan támadták, a „civilizációk összecsapása” politikával szemben pedig megjelent a „**civilizációk párbeszéde**”. Az ENSZ 2001-et – Mohamed Khátami, iráni elnök javaslata alapján - a „civilizációk párbeszéde évének” nyilvánította, majd 2005-ben José Luis Rodríguez Zapatero, spanyol miniszterelnök és Recep Tayyip Erdoğan, török miniszterelnök kezdeményezte a „**civilizációk szövetségét**”.

1. 2. A kultúra

A **kultúra** szó a latin *colere* (művelni) szóból származik, ebben az értelemben tehát szintén a letelepedett, földművelő életformával kapcsolható össze. A kultúrának is számos meghatározása létezik, a klasszikus definíció Sir Edward Burnett Tyler, 19. századi brit antropológus nevéhez fűződik: *„A kultúra ... az a komplex egész, amelyben benne van a tudás, a hit, a művészet, az erkölcs, a törvény és a jog, a szokások és bármely más képesség és szokás, amelyet az ember a társadalom tagjaként állított elő.”⁷*

Az UNESCO meghatározása szerint a kultúra *„egy társadalom vagy társadalmi csoport szellemi, anyagi, intellektuális és érzelmi jellemzőinek összessége, amely a művészet és irodalom mellett magába foglalja az életstílusokat, életmódokat, értékrendszereket, hagyományokat és hiteket.”⁸*

A civilizáció és a kultúra többnyire **egymást átfedő fogalmak**, melyeket gyakran szinonimaként használunk. „A civilizációt, mint tudományos kategóriát elsősorban a régészet kezdte alkalmazni, mint az emberi társadalom fejlődésének, különösen a régészet által közvetlenebbül megragadható anyagi fejlődésnek a kultúráktól megkülönböztetendő magasabb fokát.”⁹ Mind a civilizáció, mind a

⁵ Az anyaghoz kapcsolódóan olvassa el Samuel Huntington: *Civilizációk háborúja?* c. tanulmányát, Külpolitika, 1995/3-4.

⁶ Samuel Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 252-254. o.

⁷ E.B.Tyler: *Primitive Culture*, 1974. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*, New York: Gordon Press, 1974. First published in 1871.

⁸ UNESCO, 2002, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, idézve http://en.wikipedia.org/wiki/Culture#_note-2

⁹ Steinbach Antal: *A kultúra és civilizáció kérdéséhez*, in: *Civilizációk és vallások. Szöveggyűjtemény a civilizációk*

kultúra azonban **absztrakt fogalom**. „Nincs kultúra általában, a valóságban csak kultúrák vannak. A kultúra egyetemes fogalma absztrakció. Nincs civilizáció általában, a valóságban csak civilizációk vannak. A civilizáció általános fogalma absztrakció.”¹⁰

Az egyik, a kultúrák fejlődése kapcsán legtöbbet idézett modern elmélet Oswald Spenglertől származik. A német történész-filozófus koncepcióját „A Nyugat alkonya” (Der Untergang des Abendlandes) című, 1918-ban megjelent művében fejtette ki. Eszerint minden kultúra rendelkezik egy jól körülhatárolható fejlődési logikával – a kultúrák e fejlődés során ugyanazokon a fejlődési szakaszokon esnek át. Mindegyik átél egy felívelő szakaszt, melynek végén eléri csúcspontját, ami után a leszálló ág és végső soron az adott kultúra pusztulása következik be. Spengler összesen nyolc kultúrával számolt, melyek a következők: kínai, indiai, babilóni, egyiptomi, mexikói, ókori antik, arab és nyugati kultúra. Spengler koncepciója azt is jelenti, hogy minden kultúra egyszer leáldozik – könyvének címe éppen a nyugati kultúra leszálló ágára utal.¹¹

1. 3. A vallás

A **vallás** meghatározására is számos definíció létezik. Legáltalánosabban **hitek, hiedelmek vagy attitűdök** olyan csoportját értjük alatta, melyek egy olyan (valós vagy képzelt) tárgyhoz, (valós vagy képzelt) személyhez, vagy eszmerendszerhez kötődnek, melyet természetfelettinek, szentnek, isteninek tartanak. Mindehhez **erkölcsi kódex**, különféle **gyakorlatok** és **rituálék, értékek és intézmények** kapcsolódnak.

Hans Küng szerint „*A vallás egy hagyományon vagy egy közösségen belül (tanítás, erkölcsök, szertartások formájában) gyakorolt, társadalmilag és egyénileg létrehozott kapcsolat valamivel, ami az embert és világot felülmúlja és körülveszi. Kapcsolatban lenni a legvégső valósággal, érthetünk ezen Istent, abszolútumot vagy nirvánát... A vallás több mint pusztán teória. A vallás elsősorban megélt élet. A hívő ember számára a vallás jelenvalóság, ami meghatározza életének mindennapjait.*”¹²

Helmuth von Glasenapp szerint „*vallásnak azt a – megismerésben, gondolkodásban, érzésben, akaratban és cselekvésben kifejeződő – meggyőződést nevezzük, amely szerint személyes vagy személytelen transzcendens erők vannak működésben. Az etikailag fejlett vallások ezt a meggyőződést a világ erkölcsi rendjébe vetett hittel kapcsolják össze.*”¹³ Glasenapp nyolc ilyen vallást sorol fel, melyek közül öt (a hinduizmus, a buddhizmus, a kínai univerzizmus, a kereszténység és az iszlám azok, amelyek követői a vallásos emberek kilencetized részét teszik ki, ezért ezeket nevezi világvallásnak.

Hans Küng szerint ma **három nagy vallási rendszert** különböztethetünk meg:¹⁴

- a Közel-Keleten a nomád törzsek primitív vallásából kialakult „*sémi eredetű, prófétikus karakterű rendszert*”, melyhez a „*három ábrahámi vallás*”, a zsidó vallás, a kereszténység és az iszlám tartozik;
- a Közép-Keleten, elsősorban az indiai szubkontinensen kialakult „*indiai eredetű, misztikus karakterű rendszert*”, melyhez a dzsáinizmust, a buddhizmust és a hinduizmust sorolja;
- a Távol-Keleten, Kínában kialakult „*bölcsesség karakterű rendszert*”, melyben nem a próféta és nem a misztikus, hanem a bölcs játssza a vezető szerepet. Ide tartozik a konfucianizmus és a

összehasonlító tanulmányozásához, Cégér Kiadó, Budapest, 17-20.o.

¹⁰ Vitányi Iván: A civilizáció és kultúra paradigmái, Magyar Tudomány 2002/6, <http://www.matud.iif.hu/02jun/vitanyi.html>

¹¹ Romsics Ignác: A történetíró dilemmája. Történelemböleleleti szintézisek a 20. században: Oswald Spengler és Arnold Toynbee munkái, <http://www.mindentudas.hu/romsics/20040729romsics.html?pid=12>, illetve Oswald Spengler: The decline of the West, New York, Oxford University Press, 1991

¹² Hans Küng – Josef van Ess: Párbeszéd az iszlámról, Palatinus könyvek, Palatinus, 1998, 8.o.

¹³ Helmuth von Glasenapp: Az öt világvallás, Gondolat, 1977, 8. o.

¹⁴ Hans Küng – Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus könyvek, Palatinus, 2000, 7-11.o.

taoizmus.

Huntington az általa meghatározott civilizációk közül négyet az azok szerves részét képező vallással jelölt meg: a nyugati civilizáció a nyugati/latin kereszténység területén terjedt el, míg az ortodox civilizáció az (európai) keleti kereszténységre épül. (Nem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy a keleti kereszténység több önálló egyháza és közössége maradt fenn a Közel-Keleten, ahol őshonosnak számítanak, pl. a maroniták Libanonban vagy a koptok Egyiptomban stb.) Az iszlám civilizáció esetében az összefonódás még szorosabb, amennyiben az iszlám nem „csupán” vallás, hanem életforma. A hindu civilizáció is a vallással lett megjelölve, ugyanakkor civilizációs értelemben ennél tágabban kell értelmeznünk és beleértjük az indiai szubkontinensen élő más közösségeket, a muszlimokat, buddhistákat, dzsáinistákat stb. A vallási és civilizációs kategorizáció eme keveredése nem ritka jelenség, amennyiben az egy-egy civilizáció keretében évszázadok óta kialakult együttélés a különböző vallásokat követő közösségek között gyakran hasonló szokásokat, életvitelt stb. eredményez(het)nek. Ebben az értelemben az egyén vagy a közösség identitásában a környezet, melyben szocializálódott, jelentős szerepet játszik (játszhat).

1. 4. Globalizáció és az identitások reneszánsza

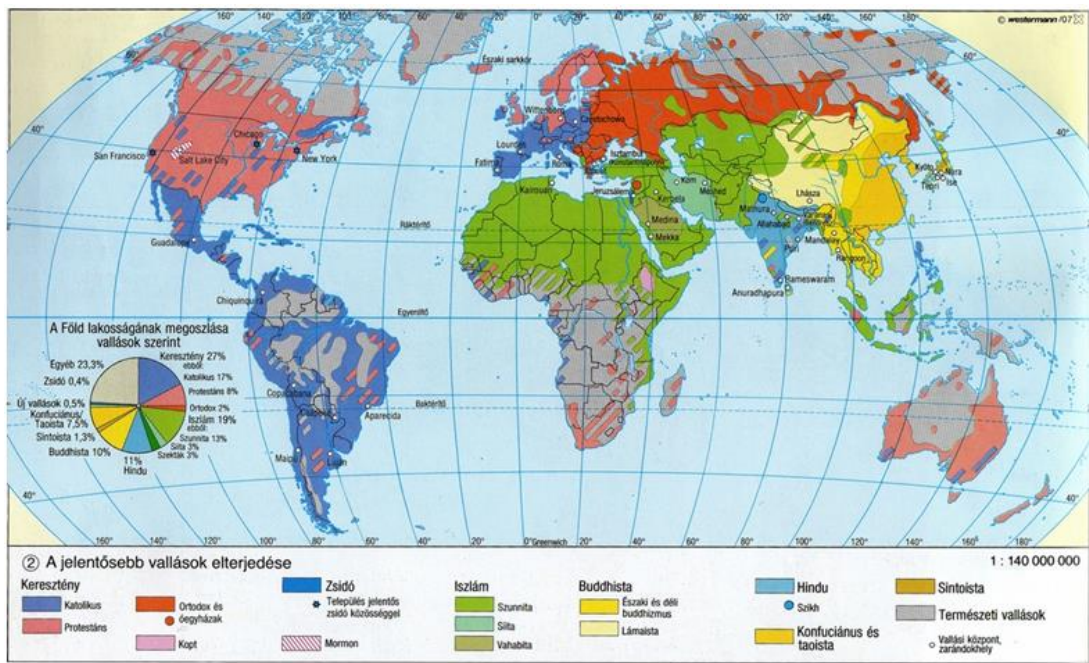
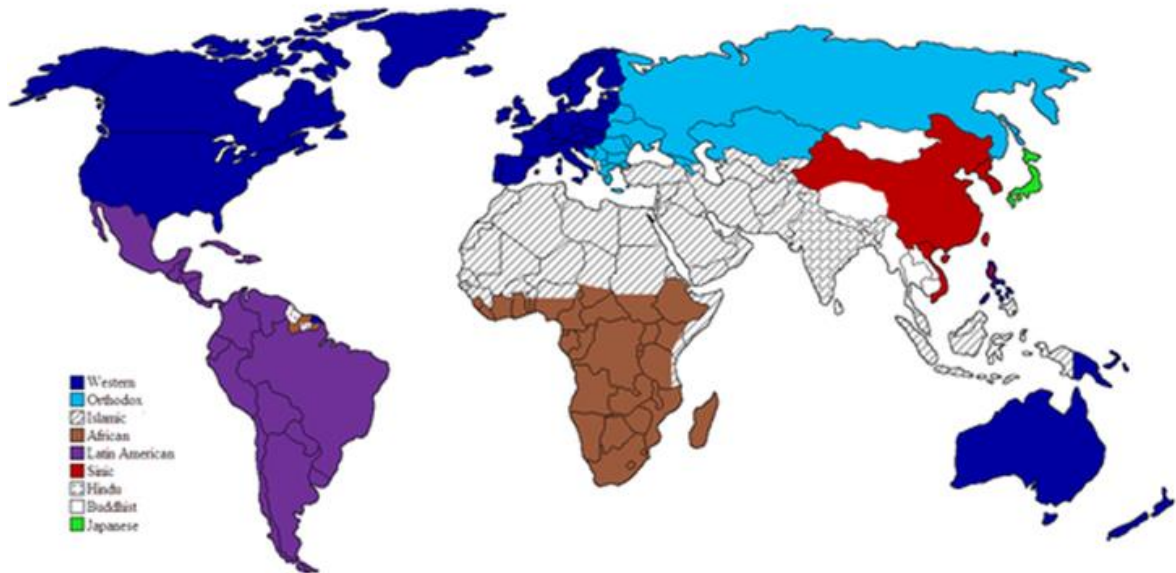
A nemzetközi rendszer nemzetállamokból áll, ugyanakkor a nemzetállamok nagyobb egységek, kulturális közösségek vagy civilizációk részei is egyben. A **globalizáció homogenizál és fragmentál** egyszerre: miközben elősegíti a helyi struktúrák felbomlását, rombolja a helyi hagyományokat, éppen az idegen elemek/hatások megjelenése miatt erősítheti is a helyi kultúrát és értékeket, amennyiben kivált(hat)ja a hagyományok felerősítését, felélesztését (protest).¹⁵

A poszt-hidegháborús rendszerben tehát – részben a globalizáció ellenhatásaként, arra válaszul – az **identitás**, az önmeghatározás, a hagyományos értékek és tulajdonságok egyre nagyobb szerephez jutnak nemcsak az egyén, de az államok életében is. Ennek természetesen politikai okai is vannak: pl. Közép-Európában a rendszerváltás után függetlenné váló államoknak először is meg kellett határozniuk saját identitásukat és ennek alapján meg kellett találniuk helyüket a nemzetközi rendszerben – több esetben olyan népeknek is meg kellett fogalmazniuk identitásukat, amelyek a történelem folyamán egyáltalán nem rendelkeztek államisággal.

Az identitás megfogalmazása és „megélése” azonban az egyén szintjén is megjelenik: a Coca Cola és a McDonalds miközben sokak ellenérzését kiváltják, tagadhatatlanul egyre népszerűbbek világszerte, és közvetve még olyan országokban is meghonosodnak, amelyekben ezeket a multcégeket nem engedik működni, ezért ezeket „lemásolják”. Ellenreakcióként említhetjük pl. a nyolcvanas években igen népszerű táncház-mozgalmat (a diszkóra válaszul) vagy az olyan hazai kezdeményezéseket, mint a Magor-bolthálózat.

2001. szeptember 11. után különösen az Egyesült Államokban Szaúd-Arábiát igen sokszor említették negatív kontextusban, gyakran felidézve azt a tényt, hogy a terroristák nagy többsége – és maga Oszáma bin Ládén is - szaúdi származású volt. A szaúdi lakosság körében egyfajta csendes ellenállás kezdődött, ami abban nyilvánult meg, hogy a szaúdiak bojkottálták pl. az amerikai üdítőitalok fogyasztását. Helyette Iránból vásároltak Zemzem márkanevű üdítőt – milliós nagyságrendben. (A Zemzem annak a forrásnak a neve, melyből a mekkai zarándoklat során a hívők isznak, így a muszlimok sajátjuknak érzik.)

¹⁵ Az anyaghoz kapcsolódóan olvassa el Rostoványi Zsolt: A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása?, Magyar Tudomány, 2002/6, <http://www.matud.iif.hu/02jun/rostov2.html>

Összefoglaló kérdések

Ismertesse Toynbee civilizációkkal kapcsolatos főbb megállapításait!
 Ismertesse Huntington „civilizációk összecsapása” elméletének fő gondolatait!
 Ismertesse Spengler kultúrákkal kapcsolatos elméletének főbb megállapításait!
 Globalizáció és fragmentáció – értelmezze a mai nemzetközi rendszer kontextusában!

2. A Nyugat és a többiek ('the West and the rest') – a nyugati civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Kornai János, Mindentudás Egyeteme, <http://www.mindentudas.hu/kornaijanos/20051217kornai.html>
- az Európai Unió alkotmányos szerződésének preambulumból, http://europa.eu/constitution/hu/ptoc1_hu.htm#a1
- Koller Boglárka: A sokarcú földrész, <http://www.hhrf.org/europaiutas/20001/6.htm>
- Emberi és polgári jogok nyilatkozata, <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm>
- Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, <http://www.lexilogos.com/declaration/hongrois.htm>
- Trencsényi-Waldapfel Imre: Görög regék és mondák, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 2008
- Boronkay István: Római regék és mondák, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 2008

Egypólusúvá vált, globalizálódó/globalizált világunkban a nyugati civilizáció és a modernség – szellemi, politikai, műszaki, technológiai stb. értelemben – szinte elválaszthatatlanul összefonódott, annak ellenére, hogy míg a nyugati civilizáció kezdetét a 8-9. századig vezethetjük vissza, modernizálódása csak a 17-19. században kezdődött. „A Nyugat már rég Nyugat volt akkor is, amikor még nem volt modern. A Nyugat meghatározó vonásai, amelyek megkülönböztetik a többi civilizációtól, időben megelőzik a Nyugat modernné válását.”¹⁶

*"A mi kultúránk... - ellentétben más típusú kultúrákkal - mindig is sokat foglalkozott saját emlékezetével. Minden erre ösztönözte: a keresztény örökség éppúgy, mint az antikvitás öröksége. A görögök és a rómaiak, első mestereink, történetíró népek voltak. A kereszténység történészek vallása. Más vallási rendszerek hittételeiket és rítusait olyan mitológiára alapozták, amely lényegében kívül áll az emberi időn. A keresztények Szent Könyvei viszont történelemkönyvek... A kereszténység egy másik, talán mélyebb értelemben is történeti: az emberiség sorsa a bűnbeesés és végítélet között számára hosszú kalandnak tűnik... Kétségtelen, a civilizációk megváltozhatnak. Az sem elképzelhetetlen, hogy egyszer a mienk is elszakad a történelemtől. A történészek jól teszik, ha ezen is elgondolkoznak."*¹⁷

„A tudósok általában [a nyugati civilizációnak – NRE] **három fő alkotórészét** különböztetik meg, az **európai**, az **észak-amerikai** és a **latin-amerikai**. ... A Nyugat magába foglalja ... Európát, Észak-Amerikát, továbbá más európai telepések által létrehozott országokat, így Ausztráliát és Új-Zélandot is. Ugyanakkor a Nyugat két fő eleme közötti kapcsolat az idők folyamán megváltozott. Történelmük túlnyomó részében az amerikaiak az európaival szembeállítva definiálták saját társadalmukat... kijelentették: Amerika egy külön civilizáció. Az Amerika és Európa közötti szembenállás tételezése jelentős mértékben annak a következménye, hogy Amerikának – legalábbis a 19. század végéig – csak korlátozott kapcsolatai voltak a nem nyugati civilizációkkal. Amikor azután az Egyesült Államok kilépett a világpolitika porondjára, kialakult egy tágabb azonosulás Európával. Míg a 19. századi Amerika Európától különbözőként és vele szembenállóként definiálta önmagát, addig a 20. századi Amerika egy tágabb identitás, az Európát is magába foglaló Nyugat részeként, sőt, annak vezetőjeként szerepel.

Ma „a Nyugat” kifejezés egyetemesen annak a jelölésére használatos, amit korábban nyugati kereszténységnek neveztek. A Nyugat tehát az egyetlen civilizáció, melyet valamelyik égtájjal azonosítanak, és nem egy adott nép, vallás vagy földrajzi terület nevével. Ez az azonosítás kiemeli a civilizációt történelmi, földrajzi és kulturális kontextusából. Történelmileg a nyugati civilizáció európai civilizáció. A modern korban viszont a nyugati civilizáció euro-amerikai vagy észak-atlanti

¹⁶ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 100. o.

¹⁷ Bloch, Marc: A történész mestersége. Babarczy Eszter és mások fordítása, Osiris Kiadó, 1996. p. 11-12.

civilizáció lett. Európa, Amerika és az észak-atlanti térség megtalálható a térképen; a Nyugat viszont nem. „A Nyugat” elnevezés vezetett a „nyugatiasodás” elméletének kialakulásához is és elősegítette a nyugatiasodás és a modernizáció félrevezető egybeolvadását: a „nyugatiasodó” Japán könnyebben elgondolható, mint az euro-amerikaizáló Japán.”¹⁸

2. 1. Terület, népesség

A nyugati civilizáció ma mintegy 1,2-1,3 milliárd embert jelent. Földrajzilag **Európa nyugati kereszténység által meghatározott területén, Észak-Amerikában, Ausztráliában, Új-Zélandon és Dél-Afrikában** terjedt el. (A dél-amerikai civilizációt külön civilizációként fogjuk fel és külön fejezetben tárgyaljuk. ld. 9. fejezet) Kulturális szempontból ugyanakkor nyilván nem tekinthetünk el attól a görög, majd hellenisztikus hatástól, mely területileg ugyan kívül esik az imént definiált térségen, azonban eredményei a nyugati civilizációba szervesen beépültek.

Európa mai népessége nagyrészt a **népvándorlások** korában alakult ki, bár későbbi események (tatárjárás, oszmán-török terjeszkedés stb.) és főleg a 20. század történései (pl. a **gyarmatok felszabadulása, globalizáció** stb.) is jelentős hatással voltak. Ismert, hogy a Nyugat-Római Birodalom a kelet felől érkező germán és kelta törzsek, majd a hunok támadásainak hatására szűnt meg. A területén kialakuló új királyságok már nem számítottak a Római Birodalom közvetlen örököseinek. A Közép- és Kelet-Európában leteleplő szlávok, elsősorban az oroszok, vallási, kulturális, és bizonyos szinten társadalmi szempontból is a Kelet-Római Birodalom örököse, az ortodox kereszténység hordozója lett. (Bővebben ld. a 3. fejezetet.) A szintén kelet felől betelepülő magyarok és különböző török etnikumú törzsek (kunok, besenyők) elsősorban Közép-Európában színesítették a képet. A kora középkori Európa alakulásában jelentős szerepet játszottak az északi népek, elsősorban a vikingek dél felé viselt hódításai, úgy a brit szigeteken, mint a mai Oroszország területein.

A mai Európa **nemzetállamokból** áll, melyek többsége a nemzetállamok kialakulásának hosszú évszázadában (1793-1923) alakult. A hidegháború után, a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása újabb nemzetállamok sorát hívta életre, hozzájárulva ezzel a **kisebbségek relatív csökkenésének** folyamatához és **új nemzettudatok** megfogalmazásához. Az európai nemzetállamok relatív homogenizálódásával egyidejűleg zajlik az európai integráció folyamata, mely a nemzetek Európájaként definiálja az **Európai Uniót**.

2. 2. A nyugati civilizáció története

A továbbiakban eltekintünk Európa történetének összefoglalásától, inkább azokra az elemekre és folyamatokra szeretnénk rámutatni, melyek a nyugati civilizáció jellemzői. A nyugati civilizáció három pillére az **antik görög kultúra** (elsősorban a görög filozófia és a demokrácia), a **római birodalom öröksége** (elsősorban a római jog) és a **katolikus**, majd az annak hatására kialakuló protestáns (evangélikus/lutheránus, református stb.) **kereszténység**.

*„A **demokrácia** eszméje és gyakorlati tapasztalata a nyugati civilizáció terméke, előzménye az antik görög korban jelent meg, modernebb alakjai pedig Nyugat-Európában és Észak-Amerikában alakultak ki.”¹⁹*

A Római Birodalom megszűnte után alakuló új Európában a kezdettől fogva az **egyházi és a világi hatalom kettőssége** (pápaság és császárság) és gyakran egymással folytatott harca volt a jellemző - „Add meg Istennek, ami az Istené, és a császárnak, ami a császáré!” -, szemben pl. az iszlám

¹⁸ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 58-60. o.

¹⁹ Kornai János, Mindentudás Egyeteme, <http://www.mindentudas.hu/kornaijanos/20051217kornai.html>

civilizációval, ahol az állam és a vallás ugyanannak az éremnek a két oldala. (Az iszlám, szemben a kereszténységgel nem egy már meglévő állam/birodalom keretei között jött létre, hanem magának teremtett államot, amennyiben a hívők közössége nemcsak vallási, hanem politikai közösség is volt.)

A középkori Európa meghatározó társadalmi berendezkedése a **feudalizmus** volt, mely először a Frank Birodalomban épült ki, majd kelet felé terjedve a hűbérúr és a hűbéres közötti viszonyrendszer fokozatosan módosult. Míg Nyugat-Európában már a középkor folyamán megjelentek a „**nem vérrokonságon vagy házasságon alapuló különféle autonóm csoportok**”, mint pl. a kolostorok, szerzetesrendek, céhek stb., majd a **társadalmi pluralizmus** révén kialakultak az **érdekképviseleti** formái (rendek, parlamentek stb.), kelet felé haladva ezek a folyamatok csak jóval később és lassabban indultak el. „Ezek a testületek biztosították a képviselet azon formáit, melyek a modernizáció során a demokrácia intézményeivé fejlődtek. ... a nyugati civilizáció az egyetlen, amely ezeréves képviseleti testületi múltra tekinthet vissza.”²⁰

„A Római Birodalom külső határait jelölő limes a mai földrajzi Európát északi és déli területekre osztja. Ez a határ a kelet–nyugati elhatárolás beidegződései miatt kevesebb hangsúlyt kap, holott ez is értelmezhető egy Európán belüli határvonalként. Tényleges fejlődésbeli különbséget jelölhet ugyanis, hogy egy adott terület a Római Birodalom integrált része volt, mint például Franciaország vagy Spanyolország, vagy sem, mint ahogyan Észak-Európa.

*A kora középkor Európa-felfogásai közül a Nagy Károly-i Európa-fogalom válik a későbbi határvonalak kijelölésének a támpontjává is. A **Karoling Európa-fogalom** értelmében ugyanis Európa a Karoling Birodalomnak hódítások során bővülő területe, amely a mai földrajzi Európa nyugati kontinentális területét jelentette. Eric Hobsbawm nem tekinti véletlennek, hogy a „...kiseurópai ideológia (Páneurópától Göbbelsen át egészen a Gazdasági Közösségig), amely a földrajzi kontinens egy részének tudatos kirekesztésén alapul, szívesen hivatkozik Nagy Károlyra. Károly uralkodott a földrész egyetlen olyan részén, amely – legalábbis az iszlám előretörése óta – elérhetetlen maradt a hódítók számára. Ezért a Nyugat előőrsének és megmentőjének tekintette magát a keleti világgal szemben”. A Karolingokhoz vezethető tehát vissza az Európa történelmében újra és újra megjelenő Kelet–Nyugat elhatárolás is, ugyanis az arab hódítások miatt Európa északi és nyugati területei fokozatosan elhatárolódtak az általuk barbárnak tekintett bizánci és iszlám területektől, amelyek ezután más irányba fejlődtek.*

A zsidó–keresztény hagyományok jelentősége a legtöbb Európával foglalkozó szerző számára egyértelmű, arról azonban már megoszlanak a vélemények, hogy a kereszténység által kijelölt Európa-határokat hol is kell meghúzni. 1054-ben ugyanis a nagy szkizma újabb határvonalat létesít Európa térképén, elválasztva a nyugati kereszténységhez és a keleti ortodoxiához kötődő területeket. Huntington tézisében ez a határvonal kiemelt szerephez jut, hiszen ő ezt Európa keleti-délkeleti határvonalával azonosítja, és emellett érvel, hogy a nyugati civilizációban a nyugati kereszténységnek kitüntetett szerepe van, következésképpen a keleti ortodoxiához tartozó területek nem a Nyugat részei, tehát európainak sem tekinthetőek, így szerinte sem Oroszország, sem az uniós tag Görögország nem tartozik a nyugati civilizációs kultúrkörhöz, jóllehet földrajzilag mindkét ország Európa része.

A kereszténység szerepének európai megítélését tovább bonyolítja a reformáció. Azzal, hogy Luther Márton 1517. október 31-én kiszögezi a wittenbergi vártemplom kapujára 95 tételét, beindítja a reformáció szellemi mozgalmát Európában. Ez a mozgalom nem jut el mindenhol Európában, sem keleten, sem nyugaton, sem délen, de például Magyarországra, Erdélybe igen. Tehát nem minden nyugati kereszténységű államban van reformáció. A reformáció szellemi áramlatának hatósugara kijelöl egy határt, amely értelmezhető a nyugati kereszténység területén belül olyan új határként, amely a modern nyugat-európai fejlődéshez legerősebben kötődő térségeket tartalmazza.

²⁰ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 102. o.

Az Európa-koncepció a modernitás terméke

„Európáról már a felvilágosodás kora előtt meséltek néhány történetet, de a reprezentatív elbeszélések a felvilágosodás folyamán születtek meg, és a modernizmus gyermekei.” Az európai ember felsőbbrendűségi tudata ugyanis a felvilágosodás alatt születik, hiszen ekkorra már az európaiak elegendő nem európai civilizációval kerültek kontaktusba a felfedezések, gyarmatosítások és háborúk folytán, ahol saját magukat, mint a fejlődés magasabb fokán álló civilizáció individuumait határozták meg más civilizációk egyéneivel szemben. A civilizációban ugyanis a „a Nyugat öntudata fejeződik ki. Általa próbálja jellemezni a nyugati társadalom a maga sajátosságait, s azt, amire büszke: a technikai szintjét, viselkedésmódját, tudományos megismerésének fejlődését, világnézetét, és még sok minden egyebet.” Az európai felsőbbrendűségi tudat XVII–XVIII. században keletkezett ideológiája a jelen korig rányomja Európa történelmére a bélyegét, és legitimizálta az európai államok azon törekvését, hogy az európai civilizáció értékeit, normáit és vívmányait kiterjesszék más civilizációkra. A haladás mítoszát is a felvilágosodás alkotja meg, amely szintén egy évszázadon át az európai civilizáció központi eleme. A haladás mítoszából pedig az következik, hogy annál inkább tekinthető valamely ország vagy térség civilizáltnak, minél magasabb fokon áll a fejlődésben, ami az újkorban gazdaságilag elsősorban a kapitalizmus és az industrializáció elért fokát, társadalmi értelemben a modern társadalmi rétegek kialakulását, továbbá a közös műveltséget, civilizációs jegyeket, viselkedésmintákat jelentette. A XIX. századra a fenti dimenziók alapján éles határvonal rajzolódik ki Európán belül, hiszen az európai országok/hatalmak nem álltak azonos helyen a felvázolt „haladásmércén”. A felvilágosodás ideológiája tehát jelentősen hozzájárult a földrajzi Európa Nyugat–Kelet elhatárolódásához, hiszen kelet felé a megkésett fejlettség és a Nyugathoz képest lemaradás volt a jellemző.

Ez a határvonal egyébként megegyezik a marxista történészek által oly gyakran használt Elba–Lajta–Saale vonallal, amelyet ők az iparosodott, kapitalizálódott, városiasodott Nyugat-Európa és az elmaradott, mezőgazdasági termelésre szakosodott, tradicionális társadalmi jellegét megőrzött Kelet-Európa megkülönböztetésére használtak. Az elhíresült „Elbától Keletre” kifejezés a marxizmus ideológiájában a perifériának a centrumtól való megkülönböztetésére szolgált, és egy elmaradottabb, fejletlenebb térségre utalt. Szűcs Jenő Európa három történelmi régiójáról írt munkájában is elismeri az Elba–Lajta–Saale határ történelmi realitását, hiszen véleménye szerint bizonyos szempontok alapján – hűbériség, jobbágyság helyzete, kereskedelem és városfejlődés – Európán belül már a középkortól meg lehet különböztetni nyugatias és keleties jellegű térségeket, de szerinte Európa ilyen demarkációs vonal menti kettészelése nem indokolt, hiszen a közbenső, „köztes” régióra egyaránt jellemzőek nyugatias és keleties fejlődési vonások is.

Az európai modernitás fentiekben leírt jegyei – felvilágosodás, iparosodás, kapitalizáció stb. – mind előfeltételei voltak annak, hogy Európáról politikai értelemben is közösségként lehessen beszélni, ugyanis a lokális, önmagukba bezárkózó középkori szubkultúrák világában Európa csak a királyi dinasztiák, illetve egyházi méltóságok számára volt fontos, és nem sokat jelentett a társadalmi rétegek nagyobb része számára. Persze Európa még nem alkotott politikai közösséget a XIX. század idején, de megfigyelhetőek egy ilyen irányú folyamat első jelei. Ezt a folyamatot erősítette meg a nagyhatalmi politizálás, amelynek jegyében a különböző tanácskozásokon és kongresszusokon már Európa nevében születhettek a döntések. Az egyik legfontosabb lépést a nagyhatalmi politizálás felé az 1815-ös Bécsi Kongresszus jelentette, ahol Európa valamennyi nagyhatalma (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Ausztria, Poroszország) részt vett, és a határokat a restauráció, legitimitás és szolidaritás jegyében rögzítették. A létrehozott szentszövetségi Európa, amely a hatalmi erőegyensúlyra épített, újfajta nemzetközi döntéshozást tett lehetővé Európán belül. Mint azt az 1830-as és 1848-as forradalmi mozgalmak később bizonyították, a restauráció a francia forradalom után nem lehetett hosszú életű; az ancien régime nem volt többé lehetséges történelmi alternatíva. Megteremtődött azonban egyfajta szövetségi logika Európán belül, amely a XIX. és XX. század európai történelmének egyik fontos jellemzője lett, és amelynek egy-egy történelmi megvalósulása volt például 1872-ben a „három császár szövetsége”, továbbá az 1904-es entente cordiale is.

Európa, mint a Nyugat egyik pillére

... Európa és a nyugati civilizáció közös jegyei, mint antik örökség, nyugati kereszténység, individualizmus, jogállamiság, demokrácia stb. miatt Európát a Nyugattal gyakran egy civilizációs egységként határozzák meg ... Egyenlőségjel azonban mégsem tehető Európa és a Nyugat közé, hiszen Európa ma már számos olyan egyedi jellemzővel bír, amely a Nyugat többi tagjától megkülönböztetheti. Nyugat-Európán kívüli tagjai az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland is. Mivel az USA ma a világ egyetlen hegemón hatalma, ezért a Nyugat mint civilizációs blokk és Európa kapcsolatának megvitatásakor általában az USA és Európa civilizációs azonosságai és különbözőségei kerülnek előtérbe. Történelmi tény, hogy Amerika civilizációs gyökerei Európába nyúlnak vissza, azonban az amerikai fejlődés már régóta nem az európai úton halad. Az idők során létrehozták az amerikai értékek, normák, civilizációs jegyek sajátos rendszerét. Így ma már sok különbség van a nyugati civilizáció európai és amerikai variánsa között. Európában sokkal erőteljesebbek a regionális hagyományok, a vidékhez való kötődés, fontosabb a tradíció szerepe. Az európaiak identitása más: jobban be vannak ágyazva öröklött közösségeikbe, mint az amerikaiak; Európában jóval kisebb a társadalmi mobilitás. A Nyugat mint civilizációs egység tehát több pilléren nyugszik, amelyek egyedi jellemzőkkel bírnak.

... míg a modernitás korában még tartotta magát az a nézet, hogy a nyugati civilizáció az egyetemes történelem csúcspontja, a posztmodern korban ez jelentősen átértékelődik. Ahogy David W. Noble történészprofesszor fogalmazott egy interjújában: „a nyugati civilizáció többé már nem állítható be úgy, mintha az egyetemes történelem csúcspontja lenne; továbbra is egy olyan időszakban fogunk élni, amikor nem történelemről, hanem történelmekről kell beszélnünk, amelyek átfedik egymást.” Azonban ez kiegészíthető azzal, hogy a Nyugat kulturális, gazdasági és politikai érték normái a civilizáció már említett expanziós jellege miatt évszázadokon át hatottak más civilizációk történelmére, és valószínűsíthető, hogy a Nyugat a jövőben is jelen lesz más civilizációk történetében, de ez a hatás egyre inkább kölcsönössé válik.”²¹

A középkori Európa hagyományai (antik görög kultúra, a római birodalom öröksége és a katolikus) és sajátos intézményei (feudalizmus, társadalmi pluralizmus, érdekképviselői testületek) teremtették meg azokat az alapokat, melyekből az európai történelem és a nyugati civilizáció további meghatározó eszméi és kulturális irányzatai és jellemző jegyei, a **humanizmus** és a **reneszánsz**, a **reformáció**, a **felvilágosodás**, az **iparosodás**, az **individualizmus** és az **emberi jogok** iránti tisztelet kialakultak.

„**ÖSZTÖNZÉST MERÍTVE** Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak,

ABBAN A HITBEN, hogy a fájdalmas tapasztalatokat követően újraegyesült Európa — valamennyi lakója, köztük a leggyengébbek és a leginkább elesettek javára — továbbra is a civilizáció, a haladás és a jólét útján kíván járni; hogy meg akar maradni a kultúrára, a tudásra és a társadalmi fejlődésre nyitott kontinensnek; hogy közéletének demokratikus és átlátható jellegét még inkább el kívánja mélyíteni, és világszerte fel kíván lépni a békéért, az igazságért és a szolidaritásért,

ATTÓL A MEGGYŐZŐDÉSTŐL VEZÉRELVE, hogy Európa népei, miközben büszkék maradnak saját nemzeti identitásukra és történelmükre, elhatározták, hogy felülemelkednek ősi megosztottságaikon, és — egymással mind szorosabb egységekre lépve — egy közös jövő megteremtésére törekednek ...”²²

²¹ Koller Boglárka: A sokarcú földrés, <http://www.hhrf.org/europaiutas/20001/6.htm>

²² Részlet az Európai Unió alkotmányos szerződésének preambulumból,

2. 2. 1. A reneszánsz

A reneszánsz, amint azt a neve is mutatja (renaissance = újjászületés), egyfajta visszatérés volt az antik kultúrákhoz. Megjegyezzük, hogy a reneszánsz Európa azon területein alakult ki, ahol az ipar a legfejlettebb volt, azaz Észak-Itáliában és a Németalföldön. A reneszánsz, ellentétben a középkori Európa szellemiségével, emberközpontú volt és harmóniára törekedett. Ez a gondolatvilág (emberközpontúság) lett az alapja a mai **individualizmusnak** és az emberi jogok tiszteletének, melyek később a felvilágosodásban bontakoztak ki.

2. 2. 2. A felvilágosodás

A 16-17. századi európai vallásháborúk, az angol polgárháború és a vesztfáliai béke után az európai politikai helyzet stabilizálódott, a **polgárság megerősödött** és részt követelt a politikai hatalom gyakorlásából. Ugyanakkor megjelent a természetfelettire való automatikus és dogmatikus hivatkozás helyett az útkeresés, a **racionális** válaszok keresése, a **természet törvényeinek** megismerése („a világ megismerhető”). Ezzel párhuzamosan egyrészt megindult a nemzetállamok kialakulása, másrészt a vallás szerepének átértékelésével, az **állam és az egyház szétválasztásával** a társadalom **szekularizálása**. Ez utóbbi egyre inkább elszakította az egyént a közösségtől, majd a polgári jogok előtérbe kerülésével az individualizmus nyert teret. A felvilágosodás állította előtérbe a **szabadságot**, a **demokráciát** és az **értelmet** mint az átalakuló európai társadalmak olyan alapértékeit, melyek azóta is megkérdőjelezhetetlenek.

2. 2. 3. Az iparosodás

Az **ipari forradalom**, mely a 18-19. században kibontakozó átfogó társadalmi, gazdasági és technológiai változás volt, először Nagy-Britanniában kezdődött, ahol a legkorábban zajlott le a **polgári forradalom**. A kiterjedt gyarmatbirodalom és tengeri kereskedelem megteremtette azokat a pénzügyi és részben nyersanyagbeli alapokat, amelyeken az iparosodás megkezdődhetett. Az ipari forradalom első műszaki és technológiai eredményei – nem véletlenül – a szövőiparban jelentek meg. Az itt először alkalmazott gőzgépek a többi iparágban, a távolsági kereskedelemben és szállításban is hirtelen robbanásszerű változásokat indítottak be.

2. 2. 4. Az individualizmus

„a nyugati civilizáció említett sajátosságai közül több is hozzájárult ahhoz, hogy létrejöjjön az individualizmus, az emberi és a szabadságjogok tiszteletben tartásának hagyománya ... az individualizmus a 14-15. században alakult ki, és az egyén szabad választásának elfogadása – vagy ahogyan Deutsch fogalmaz: „a Rómeó és Júlia-forradalom” - a 17. századra az egész Nyugaton uralkodóvá vált. Megfogalmazódtak – ha egyetemesen nem is nyertek elfogadást – a minden egyén számára egyenlő jogok, vagyis az az elgondolás, hogy „Anglia legszegényebb emberének éppúgy van joga élni, mint a legvagyonosabbnak”. Az individualizmus a Nyugat megkülönböztető jegye maradt a 20. századi civilizációk körében ... egy több kultúrát felölelő felmérés készítője kiemelte az individualizmus elsőbbségét Nyugaton, míg másutt inkább a kollektívizmus érvényesült, és azt a következtetést vonta le, hogy „a Nyugat számára legfontosabb értékek a világ más részein kevésbé fontosak”. A nyugatiak és a nem nyugatiak egyaránt és sokadjára is az individualizmust nevezik meg a Nyugat fő megkülönböztető jegyeként.”

2. 2. 5. Az emberi jogok

„Az emberi jogok kialakulása történelmi szempontból két, a XVII. század végén történt nagy változáshoz köthető: az egyik a nagy francia forradalom, a másik az Amerikai Egyesült Államok megalakulása. Ekkor fogalmazódott meg először az emberi jogok és egyenlőség elve. A belső jogrenden belül megjelentek azok a jogok, amelyek a polgárok érdekeit képviselve korlátozzák az államhatalmat az addigi teljhatalommal szemben. Ezt követően már nem csupán a nemességnek, hanem minden polgárnak törvényes jogai lettek, és ezt a jogot elismerték az adott államokon belül.

A következő nagy változás az 55 évvel ezelőtt megfogalmazott és elfogadott Emberi Jogok Alkotmányos Nyilatkozata, amely nem csupán egy adott ország állampolgárainak biztosítja a szóban forgó jogokat, hanem egyetemessé is teszi azokat. Kialakul a nemzetközi polgári jogrendszer, amelyben helyet kap többek között az élethez való jog, a személyi méltósághoz és szabadsághoz való jog, a lelkiismereti és vallási szabadság, illetve a sajtószabadság.”²³

„I. Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak.

II. Minden politikai társulás célja az ember természetes és elvülhetetlen jogainak megőrzése. E jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság s az elnyomással szemben való ellenállás.

III. Minden szuverenitás elve természeténél fogva a nemzetben lakozik; sem testület, sem egyén nem gyakorolhat hatalmat, ha (az) nem határozottan tőle ered.

IV. A szabadság annyit jelent, hogy mindent szabad, ami másnak nem árt. Az egyes ember természetes jogainak gyakorlása tehát más korlátokba nem ütközhetik, mint azokba, amelyek a társadalom többi tagjai számára ugyanezen jogok élvezetét biztosítják; s e korlátokat a törvény határozhatja meg.

V. A törvénynek csak a társadalomra nézve ártalmas cselekedetek megtiltására van joga. Amit a törvény nem tilt, azt senki nem akadályozhatja meg, s amit a törvény el nem rendel, arra senkit kényszeríteni nem lehet.

VI. A törvény a közakarat kifejezése; alkotásában minden polgárnak joga van személyesen vagy képviselői révén közreműködni. A törvény egyformán törvény mindenki számára, akár védelmez, akár büntet; s mivelhogy a törvény előtt minden polgár egyenlő, tehát minden polgár egyformán alkalmazható minden közhivatalra, állásra és méltóságra, erényeik és képességeik különbözőségén kívül egyéb különbséget nem ismerve.”²⁴

„Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon, ...

I. cikk

Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell, hogy viseltessenek. ...

18. cikk

Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind

23

<http://www.szochalo.hu/archivumbol/aktualis/hircentrum/article/103271/1559/category/114/starttime/1072911600/endtime/31622399/>

²⁴ Emberi és polgári jogok nyilatkozata, <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm>

együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

19. cikk

Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.

20. cikk

1. Minden személynek joga van békés célú gyülekezési és egyesülési szabadsághoz.

2. Senkit sem lehet valamely egyesületbe való belépésre kötelezni.”²⁵

2. 3. A vallás

A nyugati civilizáció egyik pillére a **kereszténység**, mely hivatalosan **1054-ben**, a **nagy egyházszakadás** (nagy skizma) kimondásával kettévált, a nyugati/katolikus és a keleti/ortodox kereszténységre. Az 1099-ben meginduló **keresztes hadjáratok**, melyek révén a keresztes lovagok mintegy kétszáz évig tartottak fent keresztes államokat a Szentföldön, a nyugati civilizáció történelmi emlékezetében meghatározó szerepet játszottak. A térségben a keresztes hadjáratok emléke a brit és francia gyarmatosítási törekvések hatására éledt fel, majd a 2001. szeptember 11-ét követő terrorizmus elleni háborúban nyert új szimbolikus értelmet.

A középkorban a kereszténység volt a kultúra továbbvivője, amennyiben az írás-olvasás, oktatás és művelődés központjai a kolostorok voltak és szerzetesek oktatták a királyok, nemesek gyermekeit is. Az egyszerű emberekben a hit erősítette meg azt a tudatot, hogy a földi türelem és szenvedés jutalma a mennybéli élet. A reneszánszban a hit emberibbé vált, az egyén jelentősége megnőtt, miközben az egyház elvilágiasodott, aminek számtalan művészeti emléket köszönhetünk (pl. a Sixtus-kápolnát). A világiasodás azonban egyházi körökben is ellenérzéseket keltett, ami az egyház megújulását kereső – szigorúbb és egyszerűbb - mozgalmakban, irányzatokban öltött testet.

A **16. századi reformáció** következtében különböző **protestáns egyházak** váltak külön a katolikus egyháztól. Martin **Luther** 1517-ben tűzte ki a wittenbergi vár kapujára 95 pontból álló vitairatát. **Kálvin** 1535-ben Baselban írta meg „A keresztyén vallás rendszere” című művét. A reformáció Angliában a Rómától elszakadó **anglikán egyházban** öltött testet. Közismert, hogy a szakítás oka az volt, hogy a pápa nem egyezett bele abba, hogy VIII. Henrik elváljon első feleségétől. 1534-ben Henrik elfogadtatta a Parlamenttel az ún. Egyházfői Határozatot, melynek értelmében az uralkodó lett az anglikán egyház feje. A reformáció, bár sokkal egyszerűbb és szigorúbb volt, mint a katolicizmus, elvetette a külsőségeket, ugyanakkor – bár másként, mint a reneszánsz – a vallást közelebb hozta az egyszerű emberekhez: míg korábban a Szent Írás csak a művelt, latinul tudó kevesek számára volt elérhető, a reformáció egyik forradalmi újításaként megkezdődött a szent szövegek fordítása. Angliában megszületett az ún. **King James' Bible** (a Biblia angol nyelvű fordítása) míg Magyarországon **Károli Gáspár** és társai elkészítették az első magyar nyelvű teljes Biblia-fordítást, mely 1590-ben Vizsolyban jelent meg nyomtatásban („**Vizsolyi Biblia**”).

A francia forradalmat követően az európai államokban a **vallást fokozatosan elválasztották a politikai hatalomtól** és az egyéni szférába utalták, és bár megszűntek az olyan uralkodói címek mint a „legkeresztényibb” vagy „legkatolikusabb” uralkodó, de a belpolitikai palettán szinte minden államban található magukat valamilyen szinten vallásilag (is) meghatározó pártok (pl. kereszténydemokraták). Az Európai Unió alkotmányos szerződésének preambulumból törölték az Európa keresztény gyökereire való hivatkozást, tény azonban, hogy az európai civilizáció eredményeinek jelentős része (irodalmi, zenei és képzőművészeti alkotások) érthetetlen és élvezhetetlen valamelyes

²⁵ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, <http://www.lexilogos.com/declaration/hongrois.htm>

vallásbeli jártasság nélkül.

2. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei

Mind a nyugati/katolikus, mind a keleti/ortodox kereszténységben a vallásgyakorlat legfontosabb közösségi színhelyei a templomok, melyek mellett azonban több egyéb intézmény is kialakult, mint pl. a kápolna, a keresztút, a búcsújáróhelyek. Sajátos körülményt jelenítenek meg a szerzetesség különböző formáinak otthont adó kolostorok, rendházak, zárdák. A kereszténység két nagy ágában ezek a helyek strukturálisan azonosak, de külön hagyományaik vannak, rítusaik is különböznek, ami az épületek térszerkezetében is megjelenik (pl. az ortodox templomok ikonosztáza).

2. 4. A nyelv

„A Nyugat abban is különbözik a civilizációk többségétől, hogy „sok nyelven beszél”. A japán, a hindi, a mandarin [kínai], az orosz, sőt, még az arab is az illető civilizáció központi nyelvének tekinthető. A Nyugat megörökölte a latint, ám a nemzetek kialakulásával a különböző nyelvek is csak lazán tagolódtak be a latin és a germán nyelvek tág kategóriáiba.”²⁶

A nemzetállamokból álló Európa nyelvi térképe az etnikai térképhez hasonlóan igen **sokszínű**. A sokszínűség ellenére az európai nyelvek túlnyomóan nagy része az **indo-európai nyelvcsalád** valamely alcsaládjához (görög, új-latin, kelta, germán, örmény, balti-szláv) tartozik. Kivételt képeznek a **finnugor** nyelvek (finn, észt, magyar), illetve az altáji nyelvcsaládhoz tartozó **török** nyelv.

A reformáció előretörése a helyi, nemzeti nyelvek előretörését, létjogosultságát is jelentette, amit a felvilágosodás és a nacionalizmusok tovább erősítettek. Mindez együtt járt a nemzeti nyelvek igényes művelésével, a nyelvújítással, a nemzeti nyelvű (és témájú) irodalom megteremtésével.

Bár az európai nyelvek nagy részét **latin betűkkel** írják, a szláv nyelvek egy része (orosz, bolgár, szerb) a **cirill ABC**-t, míg a görög a **görög ABC**-t használja.

2. 5. Irodalom

Ismert, hogy Magyarországon a 18-19. század a nyelvújítás, nyelvművelés és a magyar nyelvű irodalom megteremtésének évszázadai voltak. A magyar nyelv „elmaradottságát” többek között Jókai Mór így örököltette meg az *És mégis mozog a Föld* című regényében:

„A Decséry-palota valódi úrlak volt. Volt annak pompás könyvtára, régiségmúzeuma, képgyűjteménye, miket a gróf főispán maga szokott minden vendégének megmutogatni, s néha olyan kedvében volt, hogy behívta a gyermekeket nevelőikkel, a jurátusokat, s magára vevén a múzeumőri szerepet, sorba magyarázgatá a becses gyűjtemények ritkaságait.

Könyvtára egy egész termet foglalt el, melynek felső részét körülfutó karzaton lehetett végigtekinteni. Mind drága bőrbe kötött könyvek voltak a tudományok minden ágából, minden élő és holt nemzet nyelvén, a legrégebbi literatúrától a legújabbig. Pompás díszkiadások, miknek ára ezerekbe megy; csupán fejedelmi könyvtárak számára való ritkaságok; szem előtt rejtegetett magányos művek; óriási kötegek rézkapcsos sarkakkal; hírhedett térképgyűjtemények; és mindezek szépen rendezve, gyönyörű szembeötölő osztályozással; a barna bőr ezüstnyomású sarokkal a vallási tartalmú könyvek; a fehér disznóbőr aranynyomással a régi klasszikusok, a sárga borjúbőr veres címsarokkal a történelmi és jogi könyvek, a veres maroken a szépliteratúra. Egy osztály a kínai és

²⁶ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 102. o.

japáni könyvek számára, alatta a török és arab vegyest, csillagászat, történelem és regék.

Mikor mindezeket végigmotogatta a gróf a bámuló ifjúságnak, monsieur Henry azt a maliciózus kérdést ejtette el:

- Hát a magyar literatúra osztálya melyik?

A gróf odamutatott egy szekrényre, melyben hosszú sor kötegek álltak egymás mellett; felül a szekrényre írva: "Hungarica".

- Ah, hisz ez mind latinul van! Hát igazi magyar nyelven írott könyvek nincsenek?

A gróf odamutatott egy szegletre; a karzatra felvezető lépcső alatt volt egy zug; abba volt becsomoszolva egy nyaláb mindenféle nyomtatvány, be sem kötve, fel sem vágva. Az volt minden.

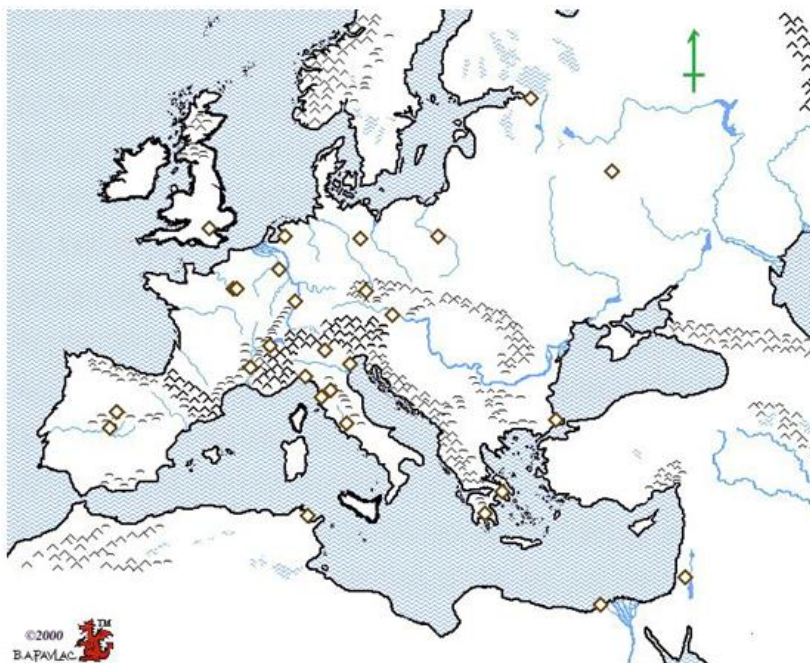
Ezen a napon Kálmán, mikor visszatért a magyarleckéről, teljes veszekedésben találta monsieur Henryt Biróczyval.

A szerecsen azt mondta:

- A magyar csak kalendáriumot csinálni való.

Biróczy azt kívánta Kálmántól, hogy ezért a blaszfémiáért segítsen megdöngetni a monsieur; Kálmán ehelyett nyugodtan azt mondta:

- Vous avez raison, monsieur. Még ahhoz is mástól kérjük a csillagászi kiszámítást.”²⁷

Összefoglaló kérdések

Mely területeket foglalja magába a nyugati civilizáció?

Hogyan alakult ki Európa mai népessége?

Melyek a nyugati civilizáció pillérei?

Hol húzódtak a Karoling Európa határai?

Sorolja fel a nyugati civilizáció értékeit!

Melyek voltak a reformáció legjelentősebb irányzatai?

²⁷ Jókai Mór: És mégis mozog a Föld, <http://mek.oszk.hu/00600/00690/html/04.htm#15>

3. Bizánc, Kijev, Moszkva – A szláv-ortodox civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Timkó Imre: Az egyházszakadás történeti és teológiai vizsgálata in: Keleti kereszténység, keleti egyházak, Budapest, 1971, 39-114. o.
- Dr. Szabó Péter: Bevezetés a keleti kánonjogba, Budapest, 1998. Kánonjogi Intézet, jegyzet
- A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977
- Font Márta: A Kijevi Rusz létrejöttének körülményei, <http://www.historia.hu/archivum/1999/990910font.htm>
- SZILI SÁNDOR: Az orosz ortodox egyház viszonya a "latinhoz" <http://www.historia.hu/archivum/2002/0207szili.htm>

Az **ortodox** civilizáció a nyugati civilizációval párhuzamosan, közös gyökerekből kiindulva, de attól eltérő módon fejlődött, így gyakran csak azzal összehasonlításban tudjuk tárgyalni. (Az ortodox görög eredetű szó, melynek jelentése 'igazhitű'; ugyanezt jelenti a pravoszláv szó is.)

A keresztény ókor politikai és vallási egysége a középkorra eltűnt. „A középkor legfontosabb jellemvonásai közé tartozó belső ellentmondás során elsősorban a kereszténység keleti és nyugati ágazata közötti egység szűnt meg. A szakadásnak számos mélyen gyökerező oka volt: más volt a történelmi múlt, a társadalmi szokások, a nyelv, a hagyományok és más volt a kultúra. Ezek alapvetően befolyást gyakoroltak a keresztény közösségek istentiszteleti hagyományaira is. A keleti keresztények jogosan ragaszkodtak liturgiájukhoz, mely mélységében, színességében elütött a latin nyelvű istentiszteletektől. Az egyházfegyelemben, jogi intézkedéseikben, egyházszervezetükben is különböztek a nyugati egyháztól.”²⁸

„A 9. századtól kezdve, valamint utolsó négy száz évének hosszú, lassú hanyatlása folyamán a konstantinápolyi civilizáció jelentette a meghatározó kulturális hatást a Balkánon, Oroszországban és alkalmanként Kelet-Európa más részein. E civilizáció úgy alkalmazkodott kezdetlegesebb társadalmi berendezkedésekhez és település-típusokhoz, hogy nem veszítette el a maga törvényhozási, gazdasági és irodalmi hagyományait. Alig akadt olyan uralkodója, akinek ne lett volna érzéke az államigazgatáshoz vagy a hadviseléshez, vagy a diplomáciához, sőt, meglepően sokban mind a háromra megvolt a képesség.”²⁹

Meghatározó elemei a római és a görög kultúra, valamint a kereszténység voltak, melyek Konstantinápoly városában is testet öltöttek. „A nyugat-európaiak Bizánctól alkotott véleménye ... abból a kettős állításból indult ki, hogy Bizánctól az volt a jó, hogy közvetítette ezeket az elemeket a modern Európának, és az volt a rossz, hogy másként használta fel őket.”³⁰

„Több kutató is megkülönböztet egy oroszországi központú külön ortodox civilizációt, mely elkülönül a nyugati kereszténységtől egyrészt a bizánci eredet, a külön vallás, a kétszáz éves tatár uralom, a bürokratikus zsarnokság alapján; másrészt pedig a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás és más központi jelentőségű nyugati tapasztalatok korlátozott hatásának következményeként.”³¹

²⁸ Dr. Szabó Péter: Bevezetés a keleti kánonjogba, Budapest, 1998. Kánonjogi Intézet, jegyzet

²⁹ A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 134. o.

³⁰ A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 134. o.

³¹ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 58. o.

3. 1. Terület, népesség

Az ortodox civilizációhoz ma a volt Szovjetunió nem-muszlim utódállamai (Oroszország, Belorusszia, Ukrajna, Moldova, Grúzia, Örményország), Görögország, illetve a balkáni szláv államok közül Románia, Bulgária, Szerbia, Montenegro, Macedónia és Bosznia-Hercegovina egyes közösségei tartoznak, nagyjából mintegy 250 millió ember.

Ide tartoznak azok a kisebb-nagyobb közel-keleti közösségek is, melyek valamely keleti ortodox egyház tanításait követik, mint pl. a **kopt** ortodox keresztények Egyiptomban, a **maroniták** Libanonban vagy az **asszír-káldeusok** Irakban.

3. 2. Az ortodox civilizáció története

Az ortodox civilizációnak **történetileg két magállama** volt, a **bizánci császárság** és **Oroszország**.

3. 2. 1. Bizánc

395-ben Theodosius császár két fia között felosztotta a Római Birodalmat: a Nyugat-Római Birodalom központja Róma, nyelve a latin, míg a Kelet-Római Birodalom központja Konstantinápoly/Bizánc, nyelve a görög volt.

Miközben a Nyugat-Római Birodalmat a népvándorlás, elsősorban a germánok elsöpörték, a Kelet-Római Birodalom, Bizánc – ha egyre fogyatkozó, illetve időnként megnövekvő területtel is – a 15. század közepéig fennmaradt.

*„A 16. és 17. században Nyugat-Európa – a középkor örökségeként – úgy tartotta: Bizánc az egyházszakadás miatt elveszette azt a jogát, hogy a törvényes keresztény Római Birodalomnak mondhassa magát, és bünei folytán hanyatlás és bukás volt osztályrésze... másfelől tagadhatatlan volt, hogy a „görögök” töretlen folyamatosággal uralkodtak **Constantinus** és **Justinianus** császár óta, akiket a Nyugat mindig büszkén vallott a magáénak ... Az is tény, hogy Bizánc őrizte meg azt a műveltséget, amely lehetővé tette a reneszánsz humanizmus kialakulását.”³²*

Justinianus császár uralkodása alatt (527-565) üldözték az eretnekséget és pogányságot. *„Mindenütt kötelezővé tették az orthodoxyát, de a győzedelmes egyház keménykezű gazdára talált Jusztinianoszban, aki maga is részt vett a teológiai vitákban, és ugyanolyan önkényesen uralkodott az egyház, mint az állam fölött ... A bizánci egyházzal kapcsolatban talán a legfontosabb az a tény, hogy egy hatalmas, korlátlan egyeduralmat gyakorló monarchia keretei között alakult ki, amelybe minden szinten teljesen beépült. Az egyetemes és helyi egyházi zsinatokon a császárok elnököltek.”³³*

A 8. században az egész birodalomban vita folyt a képi ábrázolásokról, mely során számos ikont és szent képet elpusztítottak. *„A küzdelem fő oka és célja: a császári hatalom kiterjesztése az egyházi területre is. A harcot Isauri Leo (717-741) - az arabok elleni támadásokban elévülhetetlen érdemeket szerzett - katonacsászár nyitotta meg, aki nem titkoltan az egyházi teljhatalom megszerzésére is törekedett. Azon kívül az a meggyőződés is vezette, hogy a képek tiszteletének megtiltása által a képellenes arabok és paulicianusok támadásait is visszaverheti.”* A vita a 9. század elején újra feléledt, és véglegesen csak **Theodóra** császárnő régenssége alatt oldódott meg, amikor a császárnő 843-ban visszaállította az ikonok tiszteletét. (Ennek tiszteletére vezették be az ortodoxia nagy ünnepét is.) A képtisztelet különleges jelentőséggel bír az ortodoxiában: *„Az élő Isten túlságosan félelmetes volt ahhoz, hogy mindennapi vigaszt nyújtson. A bizánciak ... szívesebb*

³² A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 11. o.

³³ A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 110. o.

fordultak olyan lényekhez, akik megvívták a maguk földi csatáját a sötétség erőivel, és ezért elvárható volt tőlük, hogy az emberiség bűneit türelmesebben nézzék: Krisztushoz és a szentekhez, elsősorban pedig a minden tekintetben szent vagy istenszülő Szűzanyához.”³⁴

1453. május 29-én **II. Mehmet** török szultán meghódította Bizáncot és a 15. század végére megszilárdította a török (muszlim) uralmat egész Kis-Ázsiában és a Balkán-félsziget nagy részén is. II. Mehmet és örökösei magukat politikai értelemben a Bizánci Császárság örököseinek tartották egészen az Oszmán-Török Birodalom végéig. A Birodalomban működő ún. **millet-rendszerben** a nem muszlim vallású közösségek szabadon gyakorolhatták vallásukat, saját vezetőik irányítása alatt saját törvényeik szerint élhettek, ami az ortodox keresztények számára is biztosította a túlélést és a szabad vallásgyakorlatot. Az oszmán-török birodalmi gyakorlatban az etnikai különbözőség ismeretlen fogalom volt, így amikor Európában megindult a nemzeti öntudatra ébredés és a nacionalizmus, az Oszmán-Török Birodalom európai területein, elsősorban a Balkánon a nem-muszlim népek nacionalizmusában döntő formatív szerepet játszott az ortodox kereszténység (pl. görög nacionalizmus, szerb nacionalizmus stb.)

3. 2. 2. Az orosz civilizáció

Az orosz civilizáció (és Oroszország) története **három nagy szakaszra**, a **kialakulásra**, a **nyugatosításra** és a bolsevik forradalommal kezdődő **szocialista/kommunista** időszakra bontható.

3. 2. 2. 1. A kialakulás

Az orosz civilizáció a **kijevi orosz nagyfejedelemség**, a **bizánci örökség** és kapcsolatok, illetve a 13. század közepétől a 15. század közepéig tartó **mongol uralom** eredményeként alakult ki.

Oroszország története a **kijevi Ruszban**, a kijevi orosz nagyfejedelemségben kezdődött.

„A Kijevi Rusz a kelet-európai térség első szervezett politikai alakulata, amely a 9. század végén jött létre. Alapját a Baltikumtól a Dnyeperen át a Fekete-tengerig (korabeli szóhasználat: a varégoktól a görögökig) vezető folyami út ellenőrzésének, illetve egy kézben való egyesítésének igénye teremtette meg.

Az északra érkező varég-rusz csoportok a folyami útvonalnak több, a kereskedelem szempontjából fontos pontján telepedtek meg, pl. a Ladoga, az Ilmeny és a Csud tavak környékén, a Dnyeper felső és középső folyásánál, valamint az Azovi-tenger tájékán. Emellett a Kijevi Rusz nem tekinthető többnek, mint egy terjeszkedő, "kalandozó", a szomszédjait adóztató törzsszövetségnek. [...]

A Balti-tenger és a Fekete-tenger közötti vízi út feletti fennhatóság maga után vont a sztyeppe nomádokkal (besenyők, kazárok) való összeütközést, majd Bizánc ellen vezetett "kalandozó" hadjáratokat eredményezett. A varég-rusz csoportok közül a Kijevben uralomra jutott fejedelmek (Oleg (879-912), Igor (913-945) kezébe került a vezetés, akik a vízi út feletti uralom keskeny sávjának kiszélesítésére törekedtek a 10. század folyamán. Ez együtt járt azzal, hogy egyre több keleti szláv csoportot (törzset) tettek adófizetőjükké. [...]

A Kijevi Rusz létrejöttét a 9. század végére datáljuk. ... A többféle eredőből - varégokból, keleti szláv poljanokból - létrejött politikai alakulat a 10. század utolsó harmadában a kelet-európai térség legjelentősebb hatalmi tényezője lett: nemcsak a Baltikumtól a Fekete-tengerig menő folyami utat uralta, hanem Nyugaton a Nyugati-Dvina felső folyásáig, a Pripjaty völgyéig és a Dnyeszter felső folyásáig terjeszkedett. Keleti irányban a Novgorod-Kijev vonalon csak jelentéktelen mértékben "lépett túl", dél felé a Kijev-Fekete-tenger közötti sztyeppe régióban viszont jelentékeny befolyásra tett szert. [...]

A környezeti adottságok meghatározták a gazdálkodás módját. A szlávok földműveléssel foglalkoztak; az erdős vidéken égetéssel és irtással nyertek szabad területet. [...] Az önálló

³⁴ A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 120-121. o.

paraszti gazdaságban megvolt a helye az állatoknak is (kecske, sertés, juh). Kiemelkedett a ló, mivel nemcsak gazdasági szerepet töltött be, hanem hadi és közlekedési eszköz is volt. [...]

Kereskedelemmel a varég-ruszkok foglalkoztak, kihasználva a folyók adta kiváló közlekedési lehetőséget. [...] A kereskedelmi forgalom nagyságáról árulkodik az a sokféle vízi közlekedési eszköz, amelyet használtak: volt evezőkkel és vitorlával felszerelt, valamint kimondottan távolabbi áruszállításra szolgáló, nagy testű hajó. Ettől valamivel kisebb lehetett a hadihajó. A szegényebbek bárkán vagy egyszerű, fatörzsből kivájt csónakon közlekedtek.

Keresett cikkek voltak az erdők javai: a méz, a viasz, de mindenekelőtt a prémek. [...] A legelterjedtebb érték mérő a veretlen ezüsttomb (grivna) volt, amelynek két nagyobb típusa különíthető el: a hatszög alakú kijevi és a rúd alakú novgorodi. Az ezredforduló kereskedelmében azonban inkább a külföldi érmék játszották a legfontosabb szerepet: az arab dirhemek, a bizánci aranyak és a nyugat-európai dénárok. [...]

A kereszténység felvétele után (988) sem nevezhetjük a Kijevi Ruszt királyságnak. **Vlagyimir nagyfejedelem** a bizánci császártól magas rangú feleséget kapott, de koronát nem. [...] Hiányzik tehát a hatalom szakrális voltát szimbolizáló szertartás, és azok a tárgyak is, amelyekkel mindezt kifejezték. [...]

Úgy tűnik, Vlagyimir sikeresen megszervezte megnövekedett területű országának irányítását: az egyes - korábban törzsi - központokba számos fia közül ültetett egyet-egyét, akik a nagyfejedelemi hatalmat a helyszínen képviselték. Az irányítás rendszere egy nagycsaládi szervezet működésére emlékeztet, ahol a rangidősség (senioratus) biztosította a családfő befolyását. A személyi befolyásra épülő uralmat az illető halála után más személyekre építve újra kellett teremteni. [...]

A nagyfejedelem akarátát a fegyveres kíséret (druzszina) segítségével tudta érvényesíteni. Fegyveres kísérete nemcsak a nagyfejedelemnek volt, hanem az egyes központokban ülő fiainak is. [...] A kíséret, illetve a fejedelem közvetlen környezete etnikailag vegyes összetételű volt: szlávok, varégek, magyarok jelenlétét tudjuk igazolni, de lehettek köztük sztyeppei eredetűek is.

Vlagyimir nagyfejedelem békében élt szomszédaival, többek között Szent István királlyal - jegyezte fel a későbbi krónikás. Ténykérdés: a kereszténység felvételével a Kijevi Rusz is a korabeli keresztény világ részévé lett. [...]

A 10. század végén létező két nagy kereskedőközpontban, Kijevben és Novgorodban számos idegen kereskedő (goszty) élt: zsidók, muszlimok, ortodox és latin keresztények, szlávok és varégek. [...]

Vlagyimir korában még csak az íratlan szokásjog szabályozta életüket, amelyet **Bölcs Jaroszláv** idejéig nem foglaltak írásba. A vérbosszú, amelyet még Bölc Jaroszláv is csak korlátozott, de nem törölt el, Vlagyimir idején mindennapos gyakorlat lehetett. [...]

Vlagyimir fejedelem megkeresztelkedésének politikai motivációja kétségtelen, ugyanakkor a meginduló hittérítésben előzményekre is támaszkodhatott. [...] Vlagyimir nemcsak saját maga keresztelkedett meg, hanem a hatalom eszközeivel országa lakóit is erre kényszerítette. [...]

A városokra koncentráló keresztény hittérítés - hatalmi szóval támogatva - hozhatott látványos eredményeket, de csak a felszínen. Vlagyimir maga is pogány maradt gondolkodásban, hiszen nem tudunk arról, hogy számos felesége közül bármelyiket is elbocsátotta volna. A gyors térítés felszínessége, az északkeleti migráció során érkező újabb és újabb pogány impulzusok eredményezték, hogy hosszú ideig éltek egymás mellett a keresztény és a pogány szokások. Ezt nevezik kettős hitnek (dvojeverije). A vidék lakossága sok helyen még a 15. században is pogány volt. De fenntartották a pogány kor eszméit azok a sztyeppei hősi mondák (bilina), amelyeket a lakomák alkalmával adtak elő. [...]”³⁵

988-ban **Nagy Vlagyimir** fejedelem, bojárjaival megtanácskozva, úgy döntött, népével együtt felveszi az **ortodox (bizánci) kereszténységet**. Egy kijevi krónika szerint elküldte megbízottait, nézzenek szét a szomszédos népeknél, melyik vallása milyen. A hírnökök szerint a muszlim volgai bolgárok életében nincs öröm, mindig szomorúak, és tilos számukra az alkohol és a disznóhús. A zsidó vallást azért utasították el, mert Jeruzsálem elvesztését úgy értelmezték, Isten elfordult népétől. Vlagyimir tehát a kereszténység mellett döntött: a germánokhoz küldött követi semmi

³⁵ Font Márta: A Kijevi Rusz létrejöttének körülményei, <http://www.historia.hu/archivum/1999/990910font.htm>

szépséget nem találtak, míg a Konstantinápolyba küldöttek azt jelentették, hogy nem tudták a földön vannak-e vagy a mennyországban. Az ortodox kereszténység felvétele egy **politikai szövetség** megkötésével is együtt járt: Vlagyimir feleségül vette a bizánci császár húgát, Annát.

Bizáncnak jelentős szerepe volt Oroszország megtérítésében és civilizálásában. Az orosz városokban, Kijevben és Novgorodban bizánci papok és művészek dolgoztak, ami nyomon követhető az orosz templom- és kolostorépítészetben csakúgy, mint az orosz ikonográfiában.

A 13. század elején Dzsingisz kán egyesítette a mongol törzseket és megtiltotta a törzsek egymás elleni rablóhadjáratait, és az egyesített törzseket idegen népek ellen fordította. A tatárjárás nemcsak Európát és Magyarországot dúlta fel, hanem a mongolok végigdúlták az Abbászida (iszlám) kalifátust, mely belebukott a mongolok hódításába. A főváros, Bagdad elesett, a kalifát megölték és a mongol csapatok a Földközi-tenger keleti partjait jutottak.

A kijevi fejedelemség és a mongolok először 1223-ban csaptak össze, de végleg csak **1237-40** közötti hadjáratában hódította meg **Batu kán** a fejedelemséget, mely így az **Arany Horda** központja lett. A Moszkvai Hercegség végül 1380-ban, a kulikovói csatában tudta legyőzni a mongol-tatárokat, de csak a 16. század első felében tudtak minden orosz területet visszaszerezni. **Rettegott Ivánt** 1547-ben koronázták Oroszország első cárijává.

Nagy Péter uralkodásáig Oroszországnak kevés kapcsolata volt a nyugat-európai országokkal, gyakorlatilag azoktól **függetlenül fejlődött**, annak ellenére, hogy az orosz uralkodók keresték a dinasztikus házasságok révén a kapcsolatokat Európa uralkodóházaival (pl. I. András királynak is orosz hercegnő volt a felesége).

3. 2. 2. 2. A nyugatosítás

A Nyugat felé nyitás **Nagy Péter** (1689-1725) nevéhez kötődik. 10 évesen lett uralkodó, sokáig mások uralkodtak nevében, de amikor a hatalmat végre valóban kezébe vehette, nyugati tanácsadókat alkalmazott, európai mintára **átstruktúrázte a hadsereget**, bevezette a **kötelező katonai szolgálatot** és fejébe vette, hogy Oroszországot **tengeri nagyhatalommá** teszi. (Ismert, hogy maga is szívesen vett részt hajóépítésben.) Ennek érdekében hadakozott az Oszmán-Török Birodalommal a fekete-tengeri kikötőkért és megteremtette az **orosz flottát**. A törökök ellen szövetségeseket keresve inkognitóban bejárta Európát. Útja során számos tapasztalatra tett szert, melyeket reformjaiban hasznosított és képzett munkásokat vitt Oroszországba. Oroszországot európai hatalommá akarta tenni, ezért **a fővárost Moszkvából Szentpétervárra** helyezte át. Európai mintára bevezette a **Julianus-naptárt** (éppen akkor, amikor Európa áttért a Gergely-naptárra), amely az 1917-es (Nagy Októberi Szocialista) Forradalomig használatban maradt.

„Azonban miközben birodalmát modernizálta és nyugatosította, egyben ázsiai jellegzetességeit is megerősítette azáltal, hogy tökélyre emelte a despotizmust, és a társadalmi vagy politikai pluralizmusnak még az irmagját is kiirtotta. Az orosz nemességnek soha nem volt tényleges hatalma. ... a jobbágyok önrendelkezési jogát tovább korlátozta ... Az ortodox egyházat – mely tágabban értelmezve mindig is az állam irányítása alatt állt – újraszervezte, és a cár által kinevezett Szinódus irányítása alá helyezte. A cárnak hatalmában állt az is, hogy maga nevezze ki utódját, anélkül, hogy az addigi örökösödési gyakorlatot figyelembe vette volna. E változásokkal Nagy Péternek sikerült elérnie, hogy Oroszországban a modernizáció a kezdetektől szorosan összekapcsolódott egyfelől a nyugatosodással, másfelől a despotizmussal. Ezt a Nagy Péter-i modellt követte Lenin és Sztálin is ... Az 1980-as évekig a demokrácia orosz hívei általában nyugatosítók is voltak, a nyugatosítók azonban nem voltak feltétlenül demokraták.”³⁶

³⁶ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 224-225. o.

3. 2. 2. 3. A szocializmus/kommunizmus

Az 1917-es forradalmat követően „olyan politikai-gazdasági rendszerjött létre, amely Nyugaton sohasem maradhatott volna fenn; mindazonáltal olyan ideológia mozgatta e rendszert, amely a Nyugaton született.” A forradalommal Oroszország „messze megelőzte” Nyugat-Európát, amely a világforradalom keretében majd Oroszországot fogja követni. A Nyugaton számos politikai és értelmiségi csoport a kommunizmust és a szocializmust mint egy jobb jövő zálogát tekintették, és a Szovjetuniót az új világregend létrehozójának tartották. A Szovjetunió felbomlásával azonban (1991) a nyugati ideológiákban gyökerező és azokból kialakuló szovjet szocialista/kommunista kísérlet immár végérvényesen lezárult.

A poszt-kommunista Oroszország – számos elemző szerint – ismét magán hordozza az orosz ortodox civilizáció legfőbb jegyeit: különállás a Nyugattól, az ortodox egyház és a központosított, bürokratikus zsarnokság, mellyel egyre többen és többször vádolják Vlagyimir Putyint.

3. 3. A keleti kereszténység

A keleti kereszténység gyűjtőfogalom, melybe a **görög-keleti** és **pravoszláv** egyházakon kívül beletartoznak azok a hívek számát tekintve jóval kisebb egyházak, melyek egyrészt a kereszténység kialakulásának területén, a történelmi értelemben vett Szíria-Palesztínában, másrészt a Közel-Kelet más területein, illetve a Kaukázusban jöttek létre.

„A keleti egyházak első – katolikus szemszögű-felosztási lehetősége a római püspökkel fennálló teljes kommunió, vagy annak hiánya alapján rendezi a keleti közösségeket. A másik felosztás a liturgiában megjelenő tradícióbeli hovatartozás. Ennek alapján megkülönböztetünk: alexandriai, antiochiai, káld, konstantinápolyi és örmény tradíciót. Végül az akatolikus egyházak tekintetében további felosztási szempont lehet azok hitvallásbeli hovatartozása. Ez utóbbi szempontból a keleti akatolikus egyházak három csoportra oszthatók: a teljes kommuniót egyetlen keresztény közösséggel sem tartó asszír egyházra, a mai prekalcedoninak nevezett (ortodox) egyházak csoportjára, valamint a (bizánci) ortodox egyházakra.”

„A keleti egyházak jelenlegi csoportjainak kialakulása hosszú történelmi fejlődés eredménye. Az Egyház története –szoros összefüggésben a kereszténység különböző kulturális centrumok köré csoportosulásával- hamarosan magával hozta a teológiai reflexiókban kialakuló hangsúlybeli eltolódásokat. Ezek iskolákká alakulása (Alexandria, Antiochia) összekapcsolódva a Bizánci Birodalommal szemben és a szemita eredetű autoktón lakosság által táplált ellenszennvel azt eredményezte, hogy az V. század során egyes krisztológiai tévedések (pl. nesztorianizmus, monofizitizmus) stabilizálódtak, s az úgy nevezett prekalcedóni egyházak elszakadásához vezettek ... A keleti egyházak számának pontos meghatározása nem egyszerű, mivel vannak közöttük olyan közösségek is, melynek önállósága, esetenként pedig egyenesen szociológiai léte is kétséges(pl. Ónaptáras görög ortodox egyház, macedón ortodox egyház, illetve grúz görögkatolikus egyház). Kelet-Európa napjainkban lezajló politikai átalakulásai szintén jelentős kihatással van a keleti egyházak számának alakulása tekintetében.” Az ún. akatolikus keleti egyházak között az alábbiakat különböztethetjük meg:

*„1. Létszám tekintetében jelenleg az Efezusi Zsinatot (431) elutasító, magát **asszír** egyháznak nevező (nesztoriánus eretnekségből fakadó) közösség a legkisebb, tagsága fél millió körüli, pátriárkája nem Irakban, hanem az USA-ban él. Ez az egyház a káld, vagy keleti szír tradícióhoz tartozik. Liturgiájuk antiochiai gyökerű.*

*- A „**prekalcedoni**” összefoglaló kifejezéssel a Kalcedoni Zsinat (451) krisztológiai dogmáját elutasító egyházak csoportját jelöljük. E csoportot öt, egymással teljes közösségben levő, ám mind egyházkormányzatilag, mind liturgikus hagyományok tekintetében független egyház alkotja. Számuk mára igen lecsökkent.*

*5.Az Etchmiatzin [Örményország – NRE] székhelyű, katolikosz vezetése alatt álló **örmény***

egyháznak mindegy 6 millió tagja van.

- Az alapítását Szt. Márk apostolra visszavezető, 5-7 milliós alexandriai székhelyű **kopt** egyház a Közel-Kelet legnagyobb létszámú keresztény közössége. A jelenleg arab és kopt nyelven végzett liturgia az alexandriai görög liturgiából fejlődött ki a IV. századra.
- Az arab hódítástól mentesülő **etióp** egyház mintegy 16 millió főt számlál. Etiópia misszionálását szent Atanáz alexandriai püspök kezdeményezte, noha az első keresztények Arábián keresztül Palesztinából érkeztek.
- A **nyugati szír** egyház az antiochiai keresztények egyik mai ága. Eredete a VI. századra, a monofizita Jakob Baradai edesszai püspökre nyúlik vissza (innen a jakobita elnevezésük). Pátriárkájuk jelenleg Damaszkuszban székel. Létszámukat ma negyedmillióra becsülhetjük.
- Végül az indiai **malankár** egyház a XVII. század folyamán jött létre, amikor is a portugál gyarmatosítók latinizáló törekvéseit elkerülendő az indiai keleti katolikusok (Tamás-keresztények) jelentős része kérte felvételét az antiochiai nyugati szír pátriárkátus joghatósága alá.
- A **bizánci tradíciójú ortodox keresztények** közössége kormányzatilag a prekalcedoniakhoz hasonlóan nem alkotnak egyetlen egyházat, így csak a közös hit, szentségeik és azonos tradíció tekintetében beszélhetünk az ortodox egyház egységéről. Létszámát tekintve legnépesebb az **orosz és a román ortodox egyház** (kb. 50 illetve 20 millió hívővel)."

„AZ ORTODOX EGYHÁZAK KÖZÖTT MEGKÜLÖNBÖZTETÜNK TELJES JOGI ÖNÁLLÓSÁGGAL RENDELKEZŐ **AUTOKEFÁL**, ILLETVE **AUTONOM EGYHÁZAKAT**. Ez utóbbiak esetében a függés elsősorban az egyházfőnek az autonómiát adományozó autokefál egyház szinódusától való megerősítésében jelenik meg. Autokefál egyházakból jelenleg mintegy 15 létezik (ezek közül pátriárchátusok: a konstantinápolyi, alexandria, antiochiai, jeruzsálemi, orosz, szerb, román, bolgár, grúz. Érsekségek: ciprusi, görög, lengyel, albán, cseh/szlovák/, és amerikai egyház, illetve 4 autonóm egyház van: a Sinai- hegyi monostor 1571 óta autonóm érseke a jeruzsálemi pátriárkától csak szentelése tekintetében függ, a finn autonóm egyház jelenleg a konstantinápolyi, míg a kínai és japán autonóm egyház a moszkvai pátriárkátustól függ.

Külön kategóriaként kell megemlíteni azon emigráns egyházakat, melyek többnyire a szovjet uralomból adódó problémák miatt kérték konstantinápolyi joghatóság alá vételüket. Püspökeiket e pátriárka nevezi ki. Ide tartozik az „amerikai kárpát-rutén ortodox görögkatolikus egyház”, az amerikai ukrán ortodox egyház, a nyugat európai orosz ortodox érsekség /Paris/, egy amerikai albán egyházmegye, valamint amerikai belorusz közösségek.

Végül említést kell tenni az óhitű orosz egyházzól, az exiliumban élő orosz egyházzól, az ukrán, a belorusz, és a macedon autokefál egyházzól, illetve a görög ónaptáros egyházzól. Ezek irreguláris helyzetű keleti egyházak, melyek önálló státuszát tehát az ortodox közösségen belül többnyire vitatják.

A tradíció szempontjából megközelítve az akatolikus egyházakat az alábbi csoportokra oszthatjuk: A káld vagy keleti-szír tradícióhoz tartozik az asszír (nesztoriánus) egyház. Az alexandriai tradícióhoz tartozik a kopt és az etióp egyház. Az antiochiai vagy nyugat-szír tradícióhoz tartozik a szír vagy jakobita egyház és a malankár egyház. Az örmény tradícióhoz csak az örmény tartozik. (Itt tehát a tradíció, mint genus és a rítus vagy egyház, mint annak specifikus megjelenési formája közti egybeesés tanúi lehetünk). Végül a bizánci vagy konstantinápolyi tradícióhoz tartozik a fentebb felsorolt mindegy húsz egyház. ”³⁷

„Mind a bizánci egyház, mind a mai keleti orthodox egyházak megteremtője, mind a mai latin egyház, amely közös őse a római katolikus és a protestáns egyházaknak, olyan teológiai és hierarchikus hagyományokon alapult, amelyeknek kialakulásához hétszáz évre volt szükség. Mire a 9. században megtörtént az első komoly összecsapás Róma és Konstantinápoly között, a leghevesebb dogmatikai vitakérdéseket már megoldotta hét ökumenikus zsinat, amelynek

³⁷ Dr. Szabó Péter: Bevezetés a keleti kánonjogba, Bp 1998. Kánonjogi Intézet, jegyzet

határozatai keleten és nyugaton egyaránt vitathatatlanul érvényesek voltak ... Ugyanekkor azonban a római és konstantinápolyi egyházban mélységes különbségek alakultak ki, amelyek a 9., majd a 10. században e két egyház távolodásához és szakításához vezettek. Keleten megszűnt a latin nyelv használata, nyugaton a görögé, következésképpen a nyugati és keleti keresztények nem ugyanazokat az egyházatyákat olvasták és nem ugyanazt a teológiai szókincset használták. A 9. századra már akkorák voltak a látható különbségek, hogy kialakulhattak a tanulatlan népben az előítéletek: a latinok kovásztalan kenyérral áldoztak, a görögök kovászossal; a böjtölésben különböző előírások érvényesültek; a bizánci papok hosszú szakállt viseltek, a latinok simára borotválták magukat. Mindazonáltal nem ezek a különbségek vezettek hivatalosan a szakadásra.”³⁸

„Az Oroszországot megjárta Adam Olearius holsteini követ 1647-ben így írt a latinellenesség kérdéséről: "Az oroszok eltűrik a lutheránusokat és a kálvinistákat, valamint istentiszteleteiket. A római katolikusokat vagy pápistákat azonban nem állják, egyenesen irtóznak tőlük. Ősi, szinte velük született gyűlöletüket és ellenszenvüket a görögöktől vették át; elődeik utódaikra örökölték, és azok elmélyítették. Az oroszok ugyanis, mivel a görög egyházhoz csatlakoztak, úgy vélik, ápolniuk kell a görög egyháznak a latin egyházzal szemben táplált évszázados ellenséges érzületét."

Logikusnak tűnhet, Olearius gondolatmenetét követve, hogy mivel a Rusz a bizánci rítusú kereszténységet vette fel Vlagyimir idején (988-ban vagy 989-ben), ez eleve megteremtette a latinellenesség alapját is, különösen a nagy skizma (1054) utáni időszakban.

A valóság ennél sokkal árnyaltabb volt. Már csak azért is, mert az 1054. év a kortársak számára csak egy volt a korábbi évszázadok konfliktusai közül. Ami azután az 1054-es eseményeket visszafordíthatatlanná tette, az Konstantinápoly elfoglalása és kifosztása volt 1204-ben a IV. keresztes hadjárat idején: ez egyrészt felerősítette a latinok iránti ellenszenvet az ortodox egyházakban, másrészt "az egyházi Nyugat szemében a „Kelet” negatív felhangot kapott". A pápa legátusa és a konstantinápolyi pátriárka által 1054-ben tett kölcsönös kiátkozásokat csak 1965-ben vonták vissza a felek!”³⁹

"Kelet" és "Nyugat" a 11-17. században

A "**nagy skizma**" (a keleti és a nyugati keresztény egyház szétválása, 1054) évszázadok alatt kialakult dogmatikai, liturgiai, teológiai, egyházszerkezeti és egyházpolitikai ellentétek miatt következett be. Konstantinápoly és Róma vitájának végül kölcsönös kiátkozás vetett véget. A szakadás a 13. században vált visszafordíthatatlanná, amikor a pápa kiterjesztette fennhatóságát a bizánci birodalomtól a keresztes hadjáratok során elfoglalt területek keresztényeire. A keresztes lovagok által Konstantinápolyban megalapított Latin Császárság idején (1204-61) a római pápa kinevezési jogkört gyakorolt a keleti püspökségek és a konstantinápolyi patriárkátus felett, amivel megsértette a pentarchia elvét. [...]

A "nagy skizma" és a keleti szlávok

A skizma híre élénken foglalkoztatta az egyházi vezetést, és a 11. század második felében eljutott a keresztény világ periferiáján élő, nemrég krisztianizált nyugati és keleti szláv népekhez. Katolikus és ortodox részről egyaránt nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy tudatosítsák a különbségeket. A hívők felekezeti szerinti szétválasztása a 12. század elejére befejeződött. A 13. század közepéig Rusz területén elterjedt keleti vallási vitairatok a "latinok" dogmatikai és liturgiai tévedéseire mutattak rá. [...]

A hitbéli ellenségkép kialakulása

A mongolok betörése Európába gyökeresen átformálta a "latinok" és a keleti szláv ortodoxok

³⁸ A múlt születése c. sorozatban Clive Foss-Paul Magdalino: Róma és Bizánc, Helikon Kiadó, 1977, 110-111. o.

³⁹ <http://www.historia.hu/archivum/2002/0203sashalmi.htm>

viszonyát. A pápa védelmi szövetséget helyezett kilátásba, ha egyházi főségét az orosz metropólia elismeri. A halicsi, a csernyigovi és a szuzdali fejedelem kapcsolatban állt Rómával az 1240-es években. [...]

A tatár hordák uralma Rusz fölött az 1230-40-es években kezdődött, és északkeleten (Vlgyimir, Szuzdal, Moszkva, Tver) 1480-ig tartott. A pravoszláv egyház keresztényi összefogásra biztatta fejedelmeit, így a "latinoktól" elválasztó különbségek hangsúlyozása elvesztette aktualitását.

A katolikus világ kollektív ellenségképének motívuma először csak a 14. században bukkant fel a lengyel, litván, német szomszédok támadásairól beszámoló pszkovi és novgorodi forrásokban.

Az óoroszláv elbeszélések a hitbéli megkülönböztetésre utaló formulákat a külháborúk leírása esetén használták. Az ilyen kifejezések a 14. század végéig csak szórványosan fordultak elő, számuk a kulikovi csata (1380) nyomán nőtt meg ugrásszerűen. Az orosz harcosok - a legtöbbször alkalmazott szókapcsolat szerint - a "keresztény hitért" küzdöttek. A vallásos pátoz eluralkodása annak volt a következménye, hogy az ellenségek más vallásúak voltak: a mongol Horda a 14. század első felében fölvette az iszlámot, Litvánia pedig a 14. század végén-15. század elején katolizált.

A firenzei unió kísérlet után

Egyházpolitikai és világi hatalmi érdekek összeütközése vezetett a Szentszék és az orosz metropólia közötti ellenséges viszony elmélyüléséhez. A firenzei zsinaton (1439) az oszmánok előnyomulásától megrettent bizánciak beleegyeztek a pápa primátusának elismerésébe, Moszkva azonban elutasította a vallási uniót és saját metropolitát választott (1448). Róma jelöltjét (1458) a Litván Nagyfejedelemben élő pravoszláv püspökök elfogadták, ezzel Rusz egyháza kettészakadt. A moszkvai metropólia gyakorlatilag autokefál (önálló) lett, a kijevi viszont a konstantinápolyi patriárkátus fennhatósága alatt maradt, amely ismét deklarálta önállóságát.

Az egyházi harccal keveredett a világi hatalomért folyó küzdelem is: a katolikus litván és az ortodox orosz nagyfejedelem egymással rivalizált a keleti szláv államalakulatok ("egész Rusz") feletti hegemoniáért. A moszkvai egyház püspökeinek 1461 és 1511 közötti beiktatásuk alkalmával fogadalmat kellett tenniük, hogy nem engedelmessé válnak Konstantinápolyban vagy Rómában kinevezett metropolitának.

Szent Oroszország - a harmadik Róma

A 16. század eleje-17. század első fele a "Szent Oroszország" kora. Az ortodox egyházak közül a moszkvai (és a grúziai) működött független pravoszláv államban. Bizánc bukását (az oszmánok elfoglalták és birodalmuk fővárosává tették, 1453) a Kremlben azzal magyarázták, hogy a pátriárka fejét hajtott a latinok előtt. Az orosz főpapok meggyőződése szerint az ortodox hit csak az ő felügyeletük mellett tudta megőrizni valódi tisztaságát. [...]

Az orosz állam 1547-ben kinyilvánította szuverenitását, amikor IV. Ivánt a moszkvai metropolita felkente császárrá (cárrá).

Császár és pátriárka az ortodox kánonjogi fölfogásban egymást kölcsönösen föltételező intézmények. A konstantinápolyi egyházfő erre hivatkozva ismerte el de jure az orosz egyház autokefálitását (önálló nemzeti létét), amikor az 1589-ben létrehozott moszkvai patriárkátust a pentarchia ötödik helyére rangsorolta. Moszkva azonban Rómához mérte önmagát: 1592-ben a harmadik, a 17. század közepén az első helyet követelte magának a világegyházat szimbolikusan irányító katedráljak között azon a jogcímen, hogy az - eretneksége miatt kizárt - pápai kúria pozícióját foglalta el. [...]

A 17. század elején kirobbant trónviszály és a lengyel-svéd katonai intervenció miatt elhúzódo polgárháború ("zavaros időszak") morális válságba taszította az orosz társadalmat. A közerkölcs megszilárdítására irányuló erőfeszítések a pravoszláv tradicionalizmus szellemében fogantak. A szertartásrend "visszagörögösítése" azonban szakadáshoz vezetett: azok, akik görccsen ragaszkodtak "Szent Oroszország" sajátos hagyományaihoz, előbb defenzívába, majd illegálisba kényszerültek.

A "latin" hatás erősödése

Az egyházpolitikai fordulat végrehajtásához módosítani kellett a vallásos könyveket, hogy szövegeik összhangba kerüljenek a konstantinápolyi mintákkal. Erre a feladatra ortodox felekezetű ukrán, belorusz és görög szerzeteseket hívtak Oroszországba, és engedélyezték a kijevi metropólia

területén készült művek kiadását (1640-es évek). A Moszkvába érkező tudós papok képzettsége magán viselte a "latin" hatás jegyeit. A két irányzat (a latin és a görög "párt") nézetei főként oktatási kérdésekben ütköztek. Az 1690. évi zsinat végül elítélte a "latinos" ortodoxokat, a vád szerint külföldi tanulmányaik alatt fölesküdték az unióra.

A protestánsok megítélése

Az ortodox egyház kezdettől fogva veszélyesnek tartotta a reformációt. 1561-ben József konstantinápolyi pátriárka levélben hívta fel Makarij orosz metropolita figyelmét a kálvini és lutheri tanok rohamos terjedése elleni közös védekezés szükségességére Litvániában, illetve a Baltikummal szomszédos területeken. A moszkvai államban a 17. század folyamán ukrán és belorusz szerzők műveiből összeállított protestánsellenes vitairatok jelentek meg. 1644-ben a pravoszláv egyház nyílt disputába bocsátkozott lutheránus lelkészekkel.

A világi hatalom pragmatikusan viszonyult a problémához. IV. Iván cár 1560-ban azzal az ürüggyel indokolta a livóniai háború folytatásának szükségességét I. Ferdinánd német-római császárhoz írt levelében, hogy a lovagrend városai "lutheri eretnokségbe estek". A 17. században viszont, amikor a katolikus Rzeczpospolita (a lengyel nemesi köztársaság) elleni revans állt a moszkvai külpolitika homlokterében, a Kreml előszeretettel kereste a protestáns hatalmak szövetségét és toborzott náluk zsoldosokat.⁴⁰

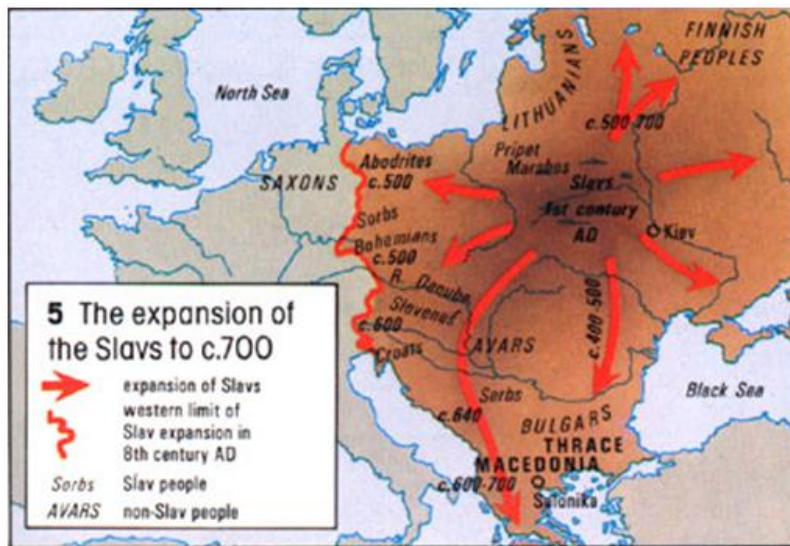
A legnagyobb önálló ortodox egyház az orosz pravoszláv egyház, mely a kijevi nagyfejedelemségben a 11. században jött létre. Az orosz ortodox egyház feje 1701-1917 között a cár volt, aki ezt a jogkört az ún. szent szinóduson keresztül gyakorolta.

[A római és a görög ortodox egyházak tanításainak különbségeiről ld. az összehasonlító táblázatot Helmuth von Glasenapp: Az öt világvallás, Gondolat, 1977, 326-337. o.]

3. 4. Az ortodox civilizáció nyelvei és írásai

Az ortodox civilizáció történetileg a (bizánci) görögökhöz és a déli és keleti szláv népekhez kapcsolódik elsősorban. Ennek megfelelően az ortodox civilizáció nyelve a kialakuláskor és a Bizánci Császárság fennállásának végéig a görög volt, melyet görög betűkkel írtak és írnak. A **déli és keleti szláv nyelvek**, illetve azok őséneke, az ószláv nyelvnek lejegyzésére használatos ún. cirill ABC két thesszaloniki szerzetes, **Cirill és Metód** nevéhez fűződik. Az ószláv az első írott szláv nyelv, melynek legkorábbi írás emlékei a 10. századból származnak. A cirill ABC az ószláv liturgia nyelvvel terjedt el, bár a modern szláv nyelvek kialakulásával és írásbeliségével a különböző szláv nyelvek mindegyikében megjelentek saját betűk is, melyek az adott nyelv egy-egy különleges hangjának lejegyzésére szolgálnak. Az **örmény** és a **grúz** nyelvek saját külön ABC-vel rendelkeznek.

⁴⁰ SZILI SÁNDOR: Az orosz ortodox egyház viszonya a "latinhoz", <http://www.historia.hu/archivum/2002/0207szili.htm>

Összefoglaló kérdések

Melyek az ortodox civilizáció magállamai és miért?

Mi volt Bizánc jelentősége?

Hogyan kapcsolható az orosz-központú civilizáció Bizánchoz?

Ismertesse Nagy Péter legfontosabb nyugatosító intézkedéseit!

Foglalja össze röviden a „nagy skizma” tartalmát és körülményeit!

4. Arab-izlám expanzió - az izlám civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Montgomery Watt: Az izlám rövid története, Akkord Kiadó, Budapest, 2000, 13-57.o.
- Rostoványi Zsolt: Az izlám világ és a Nyugat, Corvina, 2004
- Rostoványi Zsolt: Az izlám a XXI.század küszöbén, AULA, 1997
- Bassam Tibi: Keresztes háború és dzsihá, Corvina, 2003
- Edward Said: Orientalizmus, Európa, 2000
- N.Rózsa Erzsébet: Hogyan látja az izlám a kereszténységet?, LIMES, 2003/1, 39-54.
- N. Rózsa Erzsébet-Tüske László: Az arab identitás kérdőjelei, in: N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 27-65. o.

4. 1. Terület, népesség

Az izlám civilizáció Marokkótól Kínáig, Közép-Ázsiától Közép-Afrikáig húzódik. Bár a köztudatban és a klasszikus orientalisztikában az izlámot elsősorban az arabokhoz, perzsákhoz és törökökhöz kapcsoljuk, mára az izlám világ demográfiai súlypontja az e népek által lakott területekről délebbre és keletebbre helyeződött át. Az izlám civilizáción belül több alrendszer, al-civilizációt különböztethetünk meg (indonéz-maláj, dél-ázsiai, közép-ázsiai, közel-keleti, afrikai), de az arabság (mint karakter) a mai napig kiemelt jelentőséggel bír, mivel Isten arab nyelven nyilatkozta ki a Koránt.

Az arab világ mintegy 300 milliós népességet jelent, miközben a mai Irán (Iráni Iszlám Köztársaság) és a Török Köztársaság mintegy 70-70 milliós lakossággal rendelkezik. (Megjegyzendő, hogy az iráni népesség tág értelemben Irán határain túlnyúlóan értendő, amennyiben az iráni népekhez tartoznak pl. a tadzsikok, a kurdok, a beludzso, stb. Hasonlóképpen a törökség is túlnyúlik a Török Köztársaság határain és magába foglalja többek között az üzbégeket, kirgizeket, azeriket, türkméneket stb.) Ugyanakkor az izlám világ legnépesebb állama Indonézia (270 millió), de Pakisztán és Banglades lakossága is meghaladta egyenként a 140 milliót stb. Mindez azt is jelenti, hogy az izlám világ etnikailag igen sokszínű. Az izlám világ ma mintegy **1,3 milliárd** embert jelent, azaz a világon minden ötödik ember muszlim. (Ezzel az izlám a kínai mellett a második legnépesebb civilizáció.) A muszlim (muszlim többségű lakossággal rendelkező) államok politikai szervezete, az **Iszlám Konferencia Szervezete** (OIC – Organization of the Islamic Conference) 57 tagot számlál. Érdekességként megemlítjük, hogy két dél-amerikai ország, Suriname és Guayana is tagjai.

Az izlám civilizáció területén élő népesség azonban nemcsak etnikailag, hanem vallásilag is nagyon tarka képet mutat: az izlám különböző ágai (szunnita és síita) és szektái mellett elsősorban a különböző keresztény felekezetek, egyházak követőit, illetve a zsidó közösségeket kell megemlíteni. Az izlámokban a **zsidó** és a **keresztény** közösségeket „**könyves népeknek**”, azaz írásba foglalt kinyilatkoztatással rendelkező népeknek nevezik, akik egy külön adó (dzsizja) megfizetése fejében saját vallásuk szabályai szerint háborítatlanul élhettek.

Egyiptomban mintegy 8 millió kopt keresztény él, míg Libanon egyik államalapító közössége a maronita keresztények. De élnek keresztények Szíriában is, ahol három faluban ma is azt az arámi dialektust beszélik, amely a legközelebbi rokonságban áll Jézus feltételezett nyelvével; Irakban az asszír-káldeus keresztények, és Iránban is, ahol a(z örmény) keresztények kisebbségi jogon küldhetnek képviselőt a parlamentbe. Kevésbé ismert az a tény, hogy a palesztínok mintegy 20%-a keresztény (pl. Jeruzsálemben vagy Betlehembben stb.).

A keleti zsidóságról részletesebben a következő fejezetben lesz még szó, azonban itt kell megjegyezni, hogy a zsidó közösségek már az iszlám megjelenését megelőzően is szétszóródva éltek a térségben. Tömeges elvándorlásuk, illetve Izraelbe településük az Izrael állam megalakulását követő arab-izraeli háborúk következménye. Ennek ellenére a zsidó közösségek maradványai továbbra is megtalálhatók a Közel-Kelet számos országában. Pl. Hamadánban (Irán) található az Ószövetségből ismert Eszter és Mordecháj sírja, amely zarándokhely, melyet a muszlimok is látogatnak, mivel az iszlám a zsidó és a keresztény vallás minden prófétáját elismeri és tisztelettel övezi. A sír mellett 5 család, mintegy 30 ember számára zsinagóga működik.

4. 1. 1. A szunnita-síita megoszlás

Jóllehet a szunnita-síita megoszlás egy a próféta halála utáni helyzetben bekövetkezett politikai szakadásra vezethető vissza (ld. 4.2.1.) a síita iszlám a következő mintegy 300 évben az iszlám külön ágává dogmatizálódott (ld. 4.3.2.). A síita közösségek történetileg és napjainkban is a muszlim közösség mintegy 10%-át tették/teszik ki. Általában üldözték őket, mert eretnekeknek tartották őket, de voltak olyan korszakok és helyzetek, amikor hatalomba vagy hatalom közeli helyzetbe jutottak. Például a mai Egyiptom területén uralkodtak a síita Fátimidák 910-1171 között, akik a Maghrebet és Levantét is ellenőrzésük alá vonták. De síita volt az Ezeregy éjszaka meséiben Hárún ar-Rasíd kalifa nagyvezírje is. Az egyetlen ország azonban, mely 1501 óta folyamatosan a síita iszlámot követi, Irán. A modern korban a szunnita-síita különbségek különböző politikai okokból általában kevésbé voltak láthatók, amihez hozzájárultak többek között olyan modernizációs folyamatok, mint az urbanizáció vagy egyes hivatalos politikák a népesség keveredésének kikényszerítésére, napjaink eseményei azonban ismét látványosan az előtérbe helyezték a szunnita-síita identifikációt és megkülönböztetést (Irak, Libanon).

4. 2. Az iszlám története

Az iszlám történetírásban és a köztudatban az iszlám előtti időszakot a „tudatlanság korának” (dzsáhilijja) nevezik, mely az iszlám eljövételével végérvényesen lezárult. Az iszlám civilizáció és vallás története több szakaszra osztható: kialakulás és terjeszkedés kora, fénykor és stagnálás, a Nyugattól való függés, függetlenedés és modernizációs kísérletek, modernizációs válság és re-tradicionalizáció.⁴¹

„A dzsáhilijja korszakához a muszlimok és az arabok ambivalensen viszonyulnak. Vallási megközelítésben inkább negatív értékítélettel találkozhatunk, hiszen ez a kor a pogányság, a bálványimádás korszaka, melynek vallási gyakorlata élesen szemben áll a muszlim vallásosság teológiai, etikai és rituális felfogásával. Ugyanakkor ebben a korban született meg az arab nyelvű költészet számtalan nagyra tartott alkotása, az erre a korra jellemző virtus bizonyos elemei manapság is a vallott értékek közé tartoznak. Következésképpen e korszak kulturális vívmányainak teljes tagadása elképzelhetetlen.”⁴²

4. 2. 1. Kialakulás és terjeszkedés (7-10. század)

A 7. században az Arab-félszigeten az **egyistenhit** nem volt ismeretlen: éltek már itt zsidó törzsek és ún. hanifok, valamiféle, pontosabban meg nem határozott egy istent hívők is. A félsziget lakossága különböző arab törzsekből állt, melyeknek egyesítésére az 5. században történt már kísérlet, a **Kinda törzsszövetség** azonban átmeneti jellegűnek bizonyult. A félsziget nyugati oldalán karavánút húzódott, mely az Arab-félsziget délnyugati csücskét (Arabia Felix) kötötte össze a

⁴¹A korszakolásnál figyelembe vettük a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tananyagait is.

⁴²Jany János: Klasszikus iszlám jog, Gondolat, Budapest, 2006, 18. o.

Földközi-tenger keleti partvidékével. A karavánút egyik legfontosabb állomása **Mekka** volt, amely híres zarándokhelyként is működött: az év egy időszakában minden arab törzs megjelent Mekkában a szentélyben tiszteletét leróni. Ebben az időszakban tilos volt háborúzni. A város vezető pozícióit a Korejs törzs vezetői töltötték be, többek között ők voltak a szentély kulcsának őrzői és a Zemzem forrás felügyelői is.

Ennek a törzsnek a fiatalabb (szegényebb) ágába született **570/571-ben Mohamed**, akit mivel apja még az ő születése előtt meghalt, apai nagyapja, majd apai nagybátyja nevelt fel. Mohamed egy karavánhajcsár vállalkozás alkalmazottjaként dolgozott és élete során legalább egyszer járt a Földközi-tenger keleti partvidékén. Amikor a vállalkozás tulajdonosa meghalt, Mohamed feleségül vette az özvegyet, aki nála mintegy 15 évvel idősebb volt. Az első kinyilatkoztatást negyvenéves korában kapta. Ettől kezdve folyamatosan érkeztek az isteni kinyilatkoztatások (ld. 4.3.3.1 A Korán). Mivel Mohamed és az új vallás egyenlőséget hirdetett – férfi és nő, szegény és gazdag, szabad és rabszolga - között, az új tanok rohamosan terjedtek, kivívva ezzel a városvezetés haragját és az üldöztetést is. Az egyenlőség ugyanis („Isten előtt **mindenki egyenlő**, csak a jámborsággal, másoknál istenfélőbb étellel lehet kitűnni”) szétfeszítette a hagyományos társadalmi kereteket, amennyiben új lojalitást, igazodási pontokat vezettek be.

A hívők közösségének hamarosan el kellett hagynia Mekkát, **622-ben** a karavánúton északabbra fekvő Jaszribba települtek át, melyet attól kezdve Medínat-un-Nabínak, a „próféta városának”, röviden Medínának neveznek azóta is. **622 a hidzsra (a kivándorlás)** éve a muszlim időszámítás kezdete.

A muszlim időszámítás

A muszlim időszámítás kezdete a gregorián naptár 622. éve, amikor a muszlim közösség és Mohamed próféta Mekkából áttelepült Medínába, ezért gyakran A.H. betűkkel (anno Hidzsra) szokták jelölni.

A muszlim időszámítás a 12 (29 vagy 30 napos) hold-hónapos, 354 napos évre épül, ami azt jelenti, hogy a mi időszámításunkhoz képest az egyes muszlim időszámítással megadott napok 11 nappal jönnek „előre” évente. Egyes muszlim országokban ugyan ettől eltérő gyakorlatot is követhetnek: Líbiában pl. a próféta halálától számítják az éveket, míg Iránban a perzsa naptár ugyan szintén a hidzsrától számítva, de napévekben számol, melyek kezdete március 21. a napforduló napja.

Mára, a muszlim világnak a nemzetközi közösségbe való teljes bekapcsolódásával és a globalizáció előrehaladtával a muszlim világban is elfogadottá vált az európai Gergely-naptár használata, ezért mindenütt kaphatók azok a zsebnaptárak, melyek két vagy akár három formában is megadják a dátumot.

Miközben a muszlimok közössége több véres csatát vívott a mekkaiakkal, egyre több törzs tért át az iszlámra. 630-ban Mekka is megnyílt a muszlimok előtt. Mohamed első útja a szentélybe vezetett, ahonnan az ott található bálványokat kidobálta az egyetlen **Kába-kő** kivételével, melyet belefoglaltak az Ábrahám-mítoszba. Ezzel az aktussal jelképesen is teljessé vált az Arab-félsziget iszlamizálása. Mohamed **a hívők közösségének (umma)** nemcsak vallási, hanem politikai értelemben is a vezetője volt. Az új egységet azonban a próféta 632-ben bekövetkezett halála igen hamar kemény próbatétel elé állította: Mohamednek ugyanis nem volt fiúgyermek és nem nevezett

meg örökösét sem. Utódjának kérdésében két csoport és felfogás jelent meg: első követői, a közösség prominens tagjai összeültek és konszenzussal döntöttek arról, hogy Abú Bakr legyen a kalifa, míg a hívek egy másik csoportja Alit, a próféta unokatestvérét, leányának, Fátimának férjét, két fiúunokájának apját szerették volna az umma vezetőjeként látni. Alit már életében „a legjámborabb férfiúként” emlegették. Híveinek, támogatóinak csoportját **siat-Ali**-nak, azaz Ali pártjának nevezték, innen származik a síita elnevezés is. A muszlim közösség szakadása, amelyből a **szunnita-síita** különbségek kialakultak, politikai szakadásként jelentek meg, a külön „felekezetté” dogmatizálódás azonban két-háromszáz évet vett igénybe. Ennek ellenére az „**igaz úton járó**” **kalifák** (Abú Bakr 632-634, Omar 634-644, Oszmán 644-656, Ali 656-661) korszaka az iszlám igen jelentős formatív szakasza: ekkor indultak meg a nagy hódítások, ekkor került lejegyzésre a Korán stb.

Az iszlám későbbi története szempontjából **Ali kalifasága** igen nagy fontossággal bír: az addigra meghódított Szíria kormányzója, Muávijja nem ismerte el Ali kalifaságát. A két sereg **657-ben a sziffini síkon** szállt szembe, de Muávijja tanácsadója, Amr ibn al-Ász (aki Egyiptom kormányzója lett) azt tanácsolta Muávijjának, hogy tűzessen harcosai lándzsáira Korán-lapokat. Ali mint az iszlám legjámborabb híve nyilván nem fog „Isten szavával” szembeszállni. Így is történt és miközben a két fél egy-egy tárgyalót jelölt ki, hogy döntsenek, Alit híveinek egy csoportja elhagyta mondván, a muszlim közösség vezetésének a kérdését nem lehet emberi döntésre bízni.

Ali 661-ben **Nadzsa**ban (Nedzsefben) bekövetkezett (erőszakos) halála után a hatalmat Muávijja és családja, az **Omajjádok** szerezték meg, akik Damaszkusból irányították az egyre növekvő muszlim birodalmat. Az Omajjádok alatt teljesedett ki az arab-iszlám hódítás, mely mintegy száz év alatt (keleten) az Indusztól (nyugaton) az Ibériai-félszigetig terjedt.

Ali kisebbik fia, **Huszein** – Ali híveinek támogatásával – szembeszállt a damaszkuszi vezetéssel a kalifaságért. **680-ban** (muharram hónap 10-én) **Kerbelánál** egy tíznapos csata után **Huszein mártírhalált halt**, melyről a síita közösségekben a mai napig minden évben gyászszertartásokkal és passiójátékokkal emlékeznek meg, minden évben „újra megélve” Huszein mártíromságát (Asúra).

4. 2. 2. Fénykor és stagnálás

Az Omajjádok alatt kiteljesedő arab-iszlám hódítás során muszlim csapatok **711-ben** keltek át a Gibraltári-szoroson. A szoros neve a Dzsebel-at-Tárik (Tárik sziklája, hegye) arab kifejezésből származik, megörökítve az átkelő csapatokat vezető arab vezér, **Tárik ibn Zaid** nevét. Az arab-muszlim terjeszkedést végül Martell Károly állította meg **Poitiers-nél 732-ben**.

Az Omajjád dinasztia **750-ben az Abbászidák** fosztották meg hatalmuktól és ezzel a birodalom központja átkerült Bagdadba, melyet al-Manszúr kalifa egy legendás, kör alakú városnak építtetett meg. Egyúttal véglegessé vált az arab elit hanyatlása, amennyiben a kalifátus igazgatása egyre inkább a nem-arab elitek kezébe ment át. Az Abbászida dinasztia fénykora egyben **az iszlám civilizáció fénykora** is volt: a 9-10. században a kalifák udvara a **tudományok és a művészetek** központja volt. A matematika, a csillagászat, az orvostan, a vegyészet terén kiemelkedő eredmények születtek; de ekkor fordították arabra az ókori görög szerzőket, filozófusokat is. Arisztotelésznek egyetlen munkája sem maradt fent eredetiben, minden művét arab fordításban ismerjük. Ez volt az Ezeregy éjszaka meséi és Hárún ar-Rasíd kora is.

Bár az európai történetírásban és köztudatban a 11-13. században zajló **keresztes hadjáratok** emléke élénken él, az iszlám kalifátus történetében a keresztes hadjáratok inkább helyi háborúskodásnak minősültek, melyek magát a birodalmat nem rengették meg. Szemben azzal az európai közhiedelemmel, hogy a keresztes hadjáratok a kereszténység és az iszlám közötti összecsapások voltak, emlékeztetnünk kell arra, hogy harmadik tényezőként a térség keleti/ortodox keresztény közösségei részesei voltak a hadjáratoknak, sőt, kezdetben ők voltak az elsődleges

célpont: a Nyugatról érkező latin keresztények a helyi keleti keresztényekben eretnekeket láttak (az 1054-es nagy egyházszakadásról nem tudtak).

Az Abbászida kalifátust **1258-ban a mongol pusztítás** (tatárjárás) sodorta el. Ekkorra azonban – és ezt követően is - a muszlim kalifátus területén számos kisebb-nagyobb, önálló vagy a központtól névleg függő hatalmi központ, állam jött létre (pl. a Fátimidák, majd a mamlúkok Egyiptomban, a Számánidák Iránban stb.)

Az Omajjád dinasztia utolsó tagjának sikerült az akkor már arab-muszlim sereg által meghódított Ibériai-félszigetre menekülnie, ahol a mór művészeti alkotások ma is a félsziget kultúrájának szerves részét alkotják. A félszigeten létrejött kis városállamokban, fejedelmi udvarokban a művészetek mellett a különböző tudományokat is igen magas fokon művelték, ezáltal mintegy konkurenciát jelentve a bagdadi udvar számára.

A matematikai ismeretlen, az „x” eredete

Kevésbé ismert, hogy az „x” mint a matematikai ismeretlen jelölésére használt betű eredete is a mór Andalúziában keresendő. Az arab matematikusok az ismeretlen jelölésére az arab „s” betűt használták, melynek hangértékét, azaz az „s” hangot a korabeli spanyol helyesírási szabályok szerint az „x” betűvel írták le. Így került be az európai tudományokba, majd onnan évszázadokkal később vissza az arab matematikába az x mint az ismeretlen jele.

Az iszlám jelenléte az Ibériai-félszigeten **1492**-ben ért végérvényesen véget, amikor az Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella által vezetett **spanyol reconquista** (visszahódítás) során az utolsó mór erőd, **Granada is elesett**. A győztesek felszólították a muszlimokat, hogy vagy katolizáljanak, azaz térjenek át a katolikus kereszténységre, vagy hagyják el a félszigetet. Néhány hónappal később az ibériai zsidóság ugyanilyen ultimátumot kapott. A kivándorlók túlnyomó többsége az Oszmán-Török Birodalom területén telepedett le.

Az iszlám hódítás második nagy hulláma és a birodalom új egységbe foglalása az **oszmán-törökökhöz** fűződik, akik – bár már a 14. század során megvetették lábukat Európában, a Balkánon - **1453-ban** foglalták el és tették fővárosukká **Bizáncot/Konstantinápolyt**, a mai **Isztambul**. A 15-16. században az Oszmán-Török Birodalom Európa új nagyhatalma lett, melynek hódítása az európai térben megakadt ugyan, de az első világháború végéig igen jelentős politikai tényező maradt.

4. 2. 3. A Nyugattól való függés

A Földközi-tenger medencéjében az Oszmán-Török Birodalomhoz tartozó iszlám világban a Nyugat terjeszkedése és a gyarmatosítás **Napóleon 1798-1799-es egyiptomi hadjáratával** vette kezdetét. Bár a franciák Egyiptomban nem tudták lábukat megvetni, a Maghreb térségében 1830-ban elfoglalták, és Franciaországhoz csatolták Algériát, mely az 1962-ben az eviani egyezményvel lezárult nyolcéves véres háborút követően utolsóként vált független állammá. Marokkó és Tunézia francia protektorátusok lettek, amely egy lazább, kevésbé szerves függést feltételezett. A két ország 1956-ban lett független. Líbia 1911-től olasz megszállás alá került, mai területén független államként 1951-ben jött létre. Egyiptom, mely az Oszmán-Török Birodalom felbomlásáig névleg a birodalom része, 1882-től brit megszállás alá került. Az Oszmán-Török Birodalom nem török-lakta területeit a Földközi-tenger keleti medencéjében az első világháború után a nagyhatalmak, elsősorban a britek és franciák mint mandatárius hatalmak ellenőrizték. A **kalifátus intézményét**

1924-ben Musztafa Kemál Atatürk, a modern Török Köztársaság megalapítója törölte el.

4. 2. 4. A függetlenedés és a modernizációs kísérletek

A Földközi-tenger déli partján, illetve a tágabb értelemben vett muszlim világban az európai fejlődési trendek sajátos folyamatokat indítottak el: egyrészt a gyarmatokon és az egyéb függőségi viszonyban levő területeken jelentős szerepük volt a függetlenségi törekvések alakulásában; másrészt a helyi sajátos körülményeknek megfelelően maguk is megjelentek, ezáltal megindítva bizonyos európai típusú modernizációs folyamatokat. Az európai nagyhatalmaktól függő területeken élő muszlim közösségek identitásának alapja a vallás, az iszlám volt, ami mint az idegenektől szignifikánsan megkülönböztető jegy, egyrészt az ellenállási mozgalmak és függetlenségi törekvések elengedhetetlen elemévé vált, másrészt a muszlim világ különböző részei és mozgalmi között a szolidaritást, az együvé tartozás képzetét erősítette. **Az első világháború utáni rendezés**, az országhatárok meghúztása komoly csapást jelentett a vallási összetartozásra, a muszlim hívők egységes világképére, hiszen **az addig egy egységként felfogott muszlim hívők közössége, az umma**, a muszlimok számára teljesen idegen és mesterséges határok közé lett beszorítva és **feldarabolva**. A kezdetben idegen befolyás, „segítség” alatt álló új államoknak új identifikációs pontokat és irányokat kellett találniuk. A helyzetből következően az egyik ilyen irány az iszlám, a másik az az európai nagyhatalom volt, amelynek befolyási övezetéhez az adott ország tartozott. Az új „nemzetállamokban” a hovatartozás keresése során az európai típusú **nacionalizmus** is helyet és szerepet kapott, de a sajátos környezetben sajátos módon alakult ki: a pán-iszlám mozgalmak mellett a határokat figyelmen kívül hagyva megjelent először a török (pán-turkizmus), majd az arab (pán-arab) nacionalizmus is. Ily módon **az arab egység mítosza** megmaradt és a politikai retorikában legalábbis, a mai napig jelen van.

A gyarmatok felszabadulása, illetve a nagyhatalmi „gyámság” megszűnése után a szuperhatalmi szembenállás korában a muszlim államokban látszólag az európai típusú fejlődés vert gyökeret: európai mintára a két nagyhatalmi tömbhöz kapcsolódó viszonyrendszerben – legalábbis névleg – az európai fejlődési irányok látszottak érvényesülni. Az új, független arab országok egy része a nyugati világhoz, másik része a szocialista táborhoz kapcsolódott és állami berendezkedésében, ha csak névleg is, az ennek megfelelő mintákat igyekezett követni. Az arab országokon belül a meghatározó nem annyira az egyik vagy a másik nagyhatalmi tömbhöz való kapcsolatrendszer, sokkal inkább a konzervativizmus, a vallásosság erőteljes jelenléte a politikában, illetve a modernizáció, szekularizáció, a vallásosság háttérbe szorítása volt. (Mivel az iszlám szerepének mértékét általában a nők helyzetén keresztül érzékeli és értékeli a nyugati társadalom, megjegyezzük, hogy a szocialista berendezkedésű arab országokban a nők választójogot kaptak, míg pl. Szaúd-Arábiában a nők még ma sem választhatnak.)

4. 2. 5. Modernizációs válság és re-tradicionalizáció

Az 1967-es háború az arab nacionalizmus és ezzel együtt **a szekuláris modellek hanyatlásának** kezdetét jelentették. A szocialista berendezkedésű arab államok számára a Szovjetunió és a keleti blokk felbomlása modernizációs kísérletük egyértelmű végét jelentette, miközben a nyugati ideológiák, elsősorban a liberalizmus szintén jelentősen veszítettek vonzerejükből. A hetvenes évekre világossá vált, hogy az európai típusú modernizációt e helyi közegben nem lehet erőltetni: látványosan vagy kevésbé látványosan az európai ideológiák megbuktak, mint pl. Iránban vagy Algériában. Sem a szocialista, sem a kapitalista modell nem tudott gyökeret verni az iszlám országok legtöbbszörében és még akkor is, ha látszólag az európai típusú modernizáció számos intézményben jelen van, a társadalomban a nyolcvanas évektől egyre rohamosabban jelentkezett a **re-tradicionalizáció, azaz a saját identitás, a gyökerek újra megtalálása.**

A hidegháború végeztével pedig megszűnt az az ideológiai szembenállás, mely korábban lehetővé

tette és biztosította a szuperhatalmi támogatást. Az ideológiai válságból a kiutat az iszlám látszott megmutatni, mint az egyetlen olyan elem, mely az idegen hatások mellett is megmaradt. Az iszlám szerepe felértékelődött és egyre inkább teret nyer. Ugyanakkor az iszlám megjelenése maga is változik. Közhely, hogy az iszlám nem egyszerűen „csak” vallás, hanem életforma, mely a társadalom és a hívő életének minden területét meghatározza. Az utóbbi évtizedekben **az iszlám politizálódott és a politika iszlamizálódott**. Ebben a kettős folyamatban jelentős szerepe volt az európai fejlődési trendeknek, hiszen egyrészt ezek tagadásaként, másrészt ezek hiányában, de tulajdonképpen európai mintákat (is) követve alakult és alakul tovább a mai helyzet.

„Modern életet él. Tartja magát a nyugati eredetű polgári és büntetőjoghoz, a társadalmi és gazdasági tranzakciók minden kuszaságába belekeveredik, de sohasem tudja pontosan, hogy ezek mennyire felelnek meg muszlim hitének, vagy mennyire mondanak neki ellent. Magával sodorja az élet áradása, és mindaddig el is felel a kétségeit, amíg pénteken meg nem hallja az imát, vagy valamelyik újság vallási mellékletét el nem olvassa, amikor ezek a régi kétségek visszatérnek, és váratlan aggodalommal töltik el. Rádöbben, hogy ebben az új társadalomban valami tudathasadás győz: egyik felével hisz, imádkozik, böjtöl és elvégzi a zarándoklatot. A másik fele azonban semmisnek tekinti ezeket az értékeket a bankokban, bíróságokon és az utcákon, de még a mozikkban és színházakban is, sőt talán otthon is, családjá körében, amikor a tévét nézik.” (Nagib Mahfúz)

Az uniós csatlakozási tárgyalásokat folytató Törökországot a Nyugaton előszeretettel emlegetik mint olyan modellt, amely példaként állítható a többi muszlim ország elé. Ugyanakkor a lakosság köreiből az iszlám térnyerése óriási ütemben halad előre: megnyilvánul ez az egyre több fejkendőben vagy azokban a tömegekben, akik a péntek déli ima alkalmával a mecseteken kívülre szorulva, az utcákon imádkoznak. Iránban 1979-ben az iszlám forradalom véglegesen szakítani akart minden nyugati ideológiával és hatással, és az iszlámot állami ideológiává tette. Mindeközben az arab országokban is az ideológiai űrt egyre inkább az iszlám tölti ki, amit a közelmúlt politikai eseményei (iraki háború, palesztín-izraeli konfliktus, libanoni háború) és az Egyesült Államok által Izraelnek nyújtott feltétlen támogatás tovább erősít.

4. 3. Az iszlám vallása

Az iszlám **szigorúan monoteista** vallás, melyben Istennek „nincs egyetlen társa sem”, így például az iszlám a szentháromságot sem tudja értelmezni, istenkáromlásnak tartja.

Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében.

Mondd: Ő Allah, az egyedülvaló,

Allah, az örökkévaló!

Nem nemzett és nem nemzetett.

És senki sem fogható hozzá.⁴³

Az iszlám ugyanakkor az emberiség egészéhez szóló vallás, mely magába foglalja az előző monoteista vallásokat, a zsidó vallást és a kereszténységet, melyeket egyfajta „proto-iszlámnak” tart. Az iszlám felfogás szerint ugyanis egyetlen vallás van, az egyetlen Istenbe vetett hit vallása. Éppen ezért, bár az egyetlen vallást az emberek az idők folyamán eltorzították, a zsidóságot és a keresztényeket az iszlám ún. „**könyves népekként**”, azaz írásba foglalt isteni kinyilatkoztatással rendelkező népekként tiszteli, prófétáit sajátjaként ismeri el. Ezeket a nem-muszlim közösségeket védelmében részesíti és egy külön fejadó (dzsizja) megfizetése ellenében vallásukat szabadon gyakorolhatják. A Korán egyes verseire hivatkozva a zoroasztriánusok is a könyves népek közé

⁴³ Korán, 112. szúra – ford. Simon Róbert, Helikon Kiadó, 1987

számítják magukat, ez azonban inkább csak az iráni területeken és azok közelében vonult be a köztudatba.

„Akik hisznek, akik zsidók, továbbá a szábeusok, a keresztények és a mágus[hitűek], valamint azok, akik [Allah mellé más isteneket] társítanak – [mind]ezek között Allah ítélkezni fog majd a Feltámadás Napján. Allah minden dolog tanúja.”⁴⁴

Az iszlám szó az **Isten akaratának való alárendelést** jelenti, azaz a hívő alárendeli magát Isten akaratának. Az iszlám **törvényvallás**, azaz hívő akkor jó hívő, ha az isteni törvényeknek megfelelően él. A hívő **kettős felelősséggel** rendelkezik: egyrészt felelősséggel tartozik Istennek, másrészt felelőssége van a közösség fenntartásában is. Az iszlám tehát közösségi vallás és civilizáció is: a hívő csak, mint a közösség része létezik.

Muszlim, muzulmán, mohamedán, iszlám ...
az "igazhitűek" elnevezései a magyar nyelvben

MUSZLIM (Muslim)

Arab szó, a vallás arab nevéből, az iszlám szóból szabályosan képzett folyamatos melléknévi igenév, jelentése: aki magát Istennek aláveti. (Az iszlám arab szó, jelentése az Istennek való odaadás, akaratának való alárendelés - szófajlag főnévi igenév.) Az arabban eredetileg magát a hívőt jelenti, de más nyelvekben jelzőként bármely az iszlámmal kapcsolatos fogalmat, tárgyat, stb. jelölhet. Jóllehet a magyar etimológiai szótárak ezt az alakot nem említik, a politikai diskurzusban, főleg angolszász nyelvterületen ez a forma ma a legelterjedtebb. Alakváltozatai moszlem (Moslem), moszlim (Moslim), ahol a magánhangzó-változásokat más muszlim nyelvek, elsősorban a perzsa, kiejtésbeli különbségei okozzák.

Szintén ennek a szónak az alakváltozata a mozlim, mozlem forma (az iszlámmal együtt), mely még a múlt századi és a második világháború előtti szakirodalomra jellemző, alapvetően azért, mert a magyar ezt a szót a német nyelvből vette át. Mára ez az alak teljesen elavultnak számít, hangzása nagyon régies. (Éppen ezért érthetetlen, hogy időről időre felbukkan akár a napi, akár a nagyobb időközönként megjelenő sajtóban, ahol a lektorok rendszeresen átjavítják a kéziratok muszlim szóhasználatát mozlimra, a szerzők határozott kérése ellenére.)

MUZULMÁN

Eredetileg ez az alak az előbb említett arab muszlim szóra vezethető vissza, mely a perzsába átkerülve egy szabályos többesszám-jellel ellátva muszlimán lett (ma moszalman). Ez került át a törökbe (müszlimán), majd az oszmán-törökből közvetlenül a magyar nyelvbe, ahol a mássalhangzó-torlódás feloldódott.

ISZLÁM

Az "iszlám" szó jelzőként való használata a magyarban új jelenségnek tekinthető, leginkább a közelmúlt sajtóján keresztül, mely az ún. "iszlám fundamentalista" mozgalmakról és terrorakciókról bőségesen tájékoztat. Vélhetően az angol Islamic, német islamisch, francia islamique-on keresztül, melyek eredete az arab "iszlámi" jelző és magával a vallással kapcsolatos fogalmak jelölésére használatos, de megtalálható a nem-arab muszlim nyelvekben is. Pl. Dzsomhorije Eszlámije Iran (Iráni Iszlám Köztársaság), Dzsamáat-e Eszlami (a pakisztáni vallási köntösbe öltözött ellenzéki politikai mozgalom), stb.

⁴⁴ Korán, 22. szúra, 17. vers – ford. Simon Róbert, Helikon Kiadó, 1987

MOHAMEDÁN

A szó Mohamed próféta nevét tartalmazza és a magyar nyelvben teljesen elfogadott. Ennek ellenére, a lehetőség szerint kerülni kellene a használatát, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a muszlimok blaszfémianak tekintik, mert a kereszténység Krisztussal való megnevezésének párhuzamaként fogják fel.

A fentiek alapján úgy vélem, a lehetőségekhez mérten végre egységesíteni és modernizálni kellene és lehetne az iszlám híveinek megnevezését a magyar szóhasználatban: kellene - hogy elkerüljük a régimódinak hangzó, és/vagy az iszlám kultúrkörében visszatetsző szóhasználatot, és lehetne - még így is - válogatnunk az ismétléseket elkerülendő, az amúgy is bőséges (muszlim, muzulmán, iszlám) szókészletből.

A muszlimok hisznek Istenben, az angyalokban, Isten könyveiben, a prófétákban, az utolsó ítélet napjában és a túlvilágban. A síita iszlámban a hívők Isten egyedülvalóságában, a prófétákban, az utolsó ítélet napjában, a feltámadásban, az imámátus intézményében és az igazságosságban hisznek.

4. 3. 1. Az iszlám öt pillére

Az iszlámnak öt ún. pillére van:

- a **tanúságtétel** (saháda), azaz annak kinyilvánítás/kimondása, hogy „Egy az Isten az Isten és Mohamed az ő prófétája” (lá iláha illá-lláh va Muhammad raszúl-ulláh). Az iszlám nagyon szigorúan monoteista vallás, azaz Istennek nincs társa. Mohamed ember, aki „mindössze” Isten küldötte, éppen ezért szinte a blaszfémiával ér fel, ha a vallást „mohamedánnak” nevezzük. A helyes jelző a muszlim, muzulmán, esetleg bizonyos szókapcsolatokban az iszlám.
- az **ima** (szalát) – a muszlim hívő naponta ötször imádkozik. Az imaidőre a müezzin hívása figyelmezteti a hívőt, de akadályoztatása esetén a hívő bárhol és bármikor imádkozhat, ha előtte elvégzi a rituális mosdást. A rituális mosakodás során a hívő megmossa arcát, megmossa/kiöblíti a fejen található üregeket (szem, orr, száj), majd megmossa kezeit könyékig és lábait bokáig. (Ezért minden mecsetben található a rituális mosakodás végrehajtására alkalmas hely, helyiség.) Ezután a hívő Mekka felé fordulva leteríti szőnyegét és végrehajtja az imát. Az ima közös színhelye a dzsámi vagy a mecset, ahová legalább a péntek déli közös imára a hívők összegyűlnek.

Hogyan lett 5 a napi imák száma?

„Midőn Mohamed próféta csodálatos módon látogatást tett az egekben (mi^cradzs vagy ^ciszra), sorra bejárta a hat alsó eget, és üdvözölte ott tartózkodó próféta elődeit, Ádámot, Idriszt, Mózeszt, Ábrahámot és Jézust, aztán feljebb szállt, és „Allah az én népemnek ötven imádságot parancsolt naponkint. Én ezen parancsokat vétele után visszamentem és találkoztam Mózeszel. „Milyen parancsot szabott Allah a te néped elé?” - kérdé Mózes. „Ötven imádságot rendelt” - felelék én. „Menj vissza istenedhez – így szólt erre Mózes -, és mondd meg neki, hogy a te néped ennyit ki nem bír.” Visszamentem erre Allahhoz, és ő elengedte az imádságok felét. Ismét Mózeshez jöttem, és értesítettem őt. „Menj vissza – szólt ismét Mózes -, és mondd meg istenednek, hogy néped még ennyit sem bír ki.” Visszamentem Allahhoz, előadtam kérelmemet, és Allah így szólt: „Ötvennel kezdtük, tegyük hát ötre, de most már nem változtatunk szavunkon.” Megint értesítettem Mózeszt, aki engem ismét vissza akart küldeni istenemhez, hogy engedjen el még valamit; de én így szóltam hozzá: „Már most

szégyellem magam istenem előtt.” Így maradt meg a mindennapi öt imádság a mohamedánok vallásos kötelességének.”⁴⁵

A napi öt ima pontos időpontját (hajnalban, délben, délután, napnyugatkor és késő este) a vallástudósok állapítják meg. A müezzin ezekben az időpontokban szólítja imára a hívőket. Ma minden újság, TV és rádió közli az időpontokat, illetve az adott időben sugározza a müezzin hívását, az ízánt. A hívő azonban ezektől az időpontoktól eltérően bárhol és bármikor végrehajthatja imáját a megfelelő rituális lépések megtétele után.

- az **alamiználkodás** (zakát) – a hívő – saját anyagi tehetségétől függő mértékben – adakozik a közösség javára. Az adományokból a közösség támogatja a szegényeket és árvákat, napjainkban pedig, elsősorban ott, ahol az állam erre nem képes, alternatív szociális hálót működtet: iskolákat, kórházakat tart fenn, orvosi ellátást és segélyeket biztosít a szegényeknek stb.
- a **böjt** (szaum) – a muszlim időszámítás 9. hónapjában, a Ramadánban a hívő önmegtartóztatást gyakorol, böjttől. A böjt napkeltétől napnyugtáig tart, azaz attól a pillanattól, amikor a fehér fonalat már meg lehet különböztetni a feketétől addig, amikor a fehér fonalat már nem lehet a feketétől megkülönböztetni. Ebben a napszakban semmiféle „idegen anyag” nem kerülhet a hívő szervezetébe: nem ehet, nem ihat, nem dohányozhat, és nem élhet házaseletet. A betegek, gyermekek, terhes nők és az úton lévők fel vannak mentve a böjt alól, de elméletileg később be kell pótolniuk a böjtot. Naplementekor, amikor megszólal a müezzin, „megtörik” a böjtot – hagyományosan, a próféta szokására emlékezve tejjel és datolyával. A böjti hónap vége ünnep (Eid ul-Fitr – a böjttörés ünnepe), amikor – a lehetőség szerint – mindenki új ruhát kap és közös imára és ünneplésre kerül sor.
- a **zarándoklat** (haddzs) – a hívőnek, ha teheti, életében legalább egyszer el kell zarándokolnia Mekkába. Ez a kötelezettség egyrészt fizikai, másrészt igen jelentős anyagi tehertételt jelent a hívőre nézve, ugyanakkor egy életre megszerzett presztízzsel jár, ami a megszólításban (névben) is kifejezésre jut: ettől kezdve háddzs (zarándok). A zarándoklat során a hívők (a vallási alapelvekben meghatározott) egyenlősége a külsőségekben is megnyilvánul: mindenki két szegetlen lepelben és egyszerű saruban, közösen végzi el a zarándoklat különböző rítusait. A zarándoklat egyes szakaszai az ábrahámi történet egyes elemeit idézik: közismert, hogy Ábrahámnak/Ibrahímnak százéves koráig nem született fia feleségétől, Sárától, ellenben a szolgáló Hágár fiát szült neki, akinek a neve Ismáél/Iszmaíl volt. Sára elzavarta a háztól a szolgálót és fiát. Hágár a sivatagban futkosott vizet keresve fiának, amikor Isten ledobott egy fekete követ, amely vizet fakasztott. Később – az iszlám hagyomány szerint - a fekete követ Ibrahím és Iszmaíl beépítették a mai szentély elődjének a falába. A zarándoklat során a hívők hétszer megkerülik a Kába szentélyét, melynek falába a követ beépítették, majd hétszer futva megteszik a távolságot a két szomszédos domb, Szafá és Marva között felidézve Hágár futkosását. A hívők egy délután az Arafát hegy lejtőjén töltenek, ahol imával adnak hálát Istennek azért, hogy Ádámnak és Évának megbocsátott: az iszlám hagyományban ismeretlen az eredendő bűn fogalma. Naplemente után a hívők megkövezik a Sátánt jelképező oszlopokat, ezáltal szimbolikusan is elutasítják a Sátán kísértését. Az iszlám hagyomány szerint Isten Iszmaíl feláldozását kérte Ibrahímtól (a keresztény hagyományban a Sárától született fiút, Izsákot kellett feláldoznia), akit a Sátán megkísértett és megpróbált eltéríteni Isten parancsának teljesítésétől. Ismert, hogy Isten az utolsó pillanatban a gyermeket kicserélte egy birkára, így Ibrahím azt áldozta fel. Az iszlám világban ma is az egyik legnagyobb vallásos ünnep az Eid al-Adhá, a birkavágás ünnepe, mellyel szintén erről a hagyományról emlékeznek meg.

⁴⁵ Goldziher Ignác: Az iszlám, Magvető Kiadó, Budapest, 1980, 16-17. o.)

4. 3. 1. 1. A dzsihad

A dzsihadot, különösen a mai politikai helyzetben, gyakran nevezik az iszlám nem hivatalos 6. pillérének. Maguk a muszlimok elutasítják ezt a vélekedést. Általában kevésbé ismert, hogy a dzsihad szó első jelentése „**törekvés**”, az egyén törekvése saját magának jobbá tételére és majd csak többes áttétellel jutunk el a szent háborúhoz, mely mára leginkább elterjedt jelentéssé vált. *”A dzsihad a 'szent háború' értelmet azért nyerte el, mert a Korán számos helyen (például 9:13) utasítást ad azoknak, akik Isten útján küzdenek javaikkal és személyükkel.”*⁴⁶

Történetileg és jogi szempontból dzsihadra mint szent háborúra csak a kalifa, az umma vezetője szólíthatta fel a hívőket, azonban a kalifátus végének kimondásával elvileg a dzsihadra hívás képessége, jogosultsága is megszűnt. Ennek ellenére a mai politikai elit előszeretettel használja a dzsihadot saját céljaira, még az olyan, egyébként szekuláris vezetők is mint pl. Szaddám Huszein volt iraki diktátor. Érdekességként megjegyezzük, hogy különösen a palesztín megszállt területeken elterjedt a Dzsihadnak mint személynévnek használata.

4. 3. 2. A síita iszlám jellemzői

A síita iszlám felfogása szerint a hívőnek szüksége van egy jámbor, tévedhetetlen, a vallásban jártas személyre, aki az isteni törvényeket a kor körülményei szerint számára értelmezi, ezért a síita iszlámban igen nagy szerepet játszik az **idzstihad**, az egyéni értelmezés. A síita iszlám kezdetén a 4. kalifa, Ali és egyenesági leszármazottai, az **imámok** voltak ezek a személyek. 874-ben azonban a 12. imám rejtélyes körülmények között eltűnt. A síita felfogás szerint nem halt meg, hanem rejtőzködik, és majd egyszer visszatér, amikor is sor kerül az elszámolásra. (A síita iszlámon belül több irányzat kialakult, melyeket az elfogadott imámok számának alapján ötös, hetes, tizenkettes sía néven ismerünk. A legelterjedtebb változat, és egyben Irán államvallása, a tizenkettes sía.) A rejtőzködő imám távollétében a síita vallási vezetők látják el az imámok feladatát, akik a történelem során **vallási hierarchiába** szerveződtek, melynek csúcán – tudásuknál és tömegtámogatottságuknál fogva – az ún. ajatollahok (ajat-ulláh = Isten jele) állnak.

Az **imámatus** és a vallási hierarchia mellett a síita iszlám talán leglátványosabb eleme az Ali fiának, Huszeinnek **mártírhálálát** felidéző évenkénti megemlékezés, az **Asúra**, melynek során egyrészt passiójáték keretében a hívők újraélik Huszein tragédiáját, másrészt gyászoló felvonulásokat tartanak, ahol a hívők többek között önkorbácsolással is kifejezik gyászukat. A történelmi tapasztalatok miatt (kisebbségi lét, gyakorlatilag folyamatos üldöztetés stb.) a síita iszlám jellegzetes intézményévé vált a **színlelés** (takijja), azaz hogy vészhelyzetben a hívő megtagadhatja igazi vallásos meggyőződését.

4. 3. 3. A vallásgyakorlat közösségi terei

Az iszlám vallásgyakorlatának kiemelt helyszínei a dzsámi és a mecset. Az istentisztelet rendszerint itt tartják. Egyébként a hívő bárhol imádkozhat, ha valamilyen formában kijelöli magának az imahelyet (imaszönyeg, újságpapír, stb.), elvégzi a rituális tisztálkodást, és Mekka felé fordul. (Pl. sivatagi autópálya mellett előfordulhat, hogy az imahely mindössze egy lebetonozott földdarab, ahová egy nyilat festettek fel, hogy az ima irányát mutassa.)

A dzsámi az arab „dzsámi^{ca}” (a gyűlés, gyülekezet helye) szóból, míg a mecset az arab „maszdzsid” (a leborulás helye) szóból származik. Egymáshoz való viszonyuk nagyjából a mi kultúránkban a katedrális/székesegyház, illetve a templom közötti viszonyhoz hasonlítható.

⁴⁶ Montgomery Watt: Az iszlám rövid története, Akkord Kiadó, 2000, 101. o.

Történetileg az arab-izlám hódítás során meghódított városokban először egy gyülekezeti imahelyet alakítottak ki, ez volt a dzsámi, ahol a péntek déli ima alkalmával minden hívő elfért. A közösség növekedésével azonban további közös imahelyeket kellett kialakítani, ezek lettek a mecsetek.

A dzsámi és a mecset feladata, hogy imahelyül szolgáljon, elsősorban a közös péntek déli imához, amelyen a közös ima mellett az imavezető beszédet is mond. Tekintettel arra, hogy az iszlám kezdetén a vallási közösség egyben politikai közösséget is jelentett, ennek a beszédnek (**hutba**) az iszlám kezdete óta mindig volt és van politikai tartalma, ha más nem, legalább annyi, hogy a hívő ebből tudhatta meg, hogy ki uralkodik felette: a beszédet ugyanis mindig az éppen aktuális uralkodó nevére mondták. Napjainkban a péntek déli hutba témája gyakran valamely, az iszlám világot érintő, akár világpolitikai kérdés is lehet: pl. amikor 1998-ban Pakisztán felrobbantotta nukleáris robbanószerkezeteit, az „iszlám bomba” mindenütt bekerült a hutbába.

Az ima megkezdése előtt a hívő egy megszabott sorrendben végrehajtott rituális tisztálkodást kell elvégezni (a fej üregei – szem, orr, száj, fül -, kezek könyékig, lábak bokáig), minden mecsetben, általában a mecset udvarán (fedetlen részén) kutak találhatóak. A hívő a rituális mosdással mintegy megtisztulva lép – mezítláb – a fedett és szőnyeggel/gyékénnyel borított részbe, ahol a **mihráb** felé fordulva hajtja végre az imát. A mihráb egy félkör alaprajzú, díszes fülke, mely Mekka irányát mutatja.

A mecset talán legismertebb külső jegye a **minaret**, ahonnan naponta ötször az imára hívás elhangzik. Annak ellenére, hogy a minaret csak a 8. század elején, Damaszkuszban jelent meg, mára általánosan elterjedt és gyakorlatilag a mecset kötelező elemévé vált. A legenda szerint az első imára hívó, **müezzín** egy fekete bőrű rabszolga, Bilál volt, aki még egy háztetőről szólította imára a hívőket.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a dzsámi és a mecset az ima végrehajtásának nem kötelező színterei (amint az időpontok sem kötelezőek): a hívő bárhol és bármikor – a rituális mosakodás végrehajtása után – Mekka felé fordulva leterítheti szőnyegét és végrehajthatja az imát.

A dzsámi és a mecset elrendezése a világon mindenütt ugyanazt a mintát, a hagyomány szerint Mohamed próféta medinai házának elrendezését követi.

„A próféta kis medinai háza közös imádkozóhely lett, az első mecset, amely mintául szolgált a később épített többi imádkozóhely számára. De háza egyúttal politikai gyülekezőhely is volt, ahol Mohamed nemcsak imát vezetett, hanem mint a közösség vezetője, szükség esetén igazságot is szolgáltatott és küldöttségeket fogadott. Természetesen ebből a házból semmi nem maradt fenn, mert csak egyszerű, vályogtéglával körülvett, téglalap alakú terület volt, amelynek egyik végét, mégpedig az első időben az északi részét, pálmalevelekkel lefedték. Ez szentélyként szolgált. A tetőt pálmafatörzsek tartották. Belseje teljesen üres volt. A szószéken ülve vezette a próféta a napi és a pénteki közös imát. De ott ült akkor is, amikor a már említett világi funkcióit teljesítette. Tehát onnan osztott igazságot, s ott ülve fogadott küldöttségeket. Tulajdonképpen trón vagy legalábbis egy államférfi ülőhelye volt, amelynek az emberek feje fölé kellett emelkednie.”⁴⁷

Az iszlám kezdetén az ima iránya Jeruzsálem volt, a feltételezések szerint azért, mert Mohamed ezzel is próbálta a medinai zsidó közösséget megnyerni az új vallásnak. Mivel azonban ez nem járt sikerrel, a hidzsra 2. évében a próféta az ima irányául (**kibla**) Mekkát jelölte meg, bár Jeruzsálemet a mai napig az iszlám harmadik legjelentősebb városaként tartják számon. (A 20. század politikai eseményei Jeruzsálem jelentőségét az iszlám világban tovább fokozták.)

„Az imairány változása némileg módosította a medinai ház alaprajzát. A szentély átkerült a déli

⁴⁷ Fehérvári Géza: Az iszlám művészet története, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987, 18. o.

*fal, tehát a mekkai irány felé... a minbár, a szószék is átkerült a déli oldalra a szentély közepére, a kibla-fal elé. Itt kellett lennie a mihrábnak, ami tulajdonképpen a mekkai irányt mutatta. Ma mihráb alatt egy félkör alakú fülkét, az „imafülkét” értjük. A próféta idejében azonban még nem volt imafülke, csak egy egyszerű kő vagy egy festett falrészlet mutatta az irányt.”*⁴⁸

Az iszlám népi vallásosságának helyszínei mind a szunnita, mind a síita iszlám világában megtalálhatók. Észak-Afrikában gyakori látvány a helyi „szent”, a marabút sírja, míg máshol – szintén egy szenthez kötődően - egy-egy fa vagy forrás is lehet a népi vallásgyakorlat (általában zarándoklat) színhelye.

A síita iszlám különleges közösségi terét képezik az ún. imámzádék („imám-szülőtte”), ahol a tizenkét imám vagy közeli rokonaik (leggyakrabban valamelyik testvérük) van eltemetve. Ezek a helyek zarándokhelyek, ahol az iszlám népi vallásossága jelenik meg. Bár az imámzádékban közös pénteki istentiszteletet nem tartanak, a hívők egyénileg imádkoznak, illetve az ott eltemetett „szenthez” fohászkodnak, vagy éppen – kívánságuk beteljesültével – köszönetet mondanak.

Az iszlám népi vallásgyakorlatával szorosan összefonódott szúfizmus (arabul taszavvuf), „az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere; sok muszlim hívő ezen az úton, Isten közvetlen, személyes megtapasztalása által próbál rálelni Isten szeretetére és megismerésére. A szúfizmuson belül többféle misztikus út létezik arra, hogy valaki megismerje az emberi és isteni természetet, átélje az isteni szeretet érzését, és elérje az igazi bölcsességet.”⁴⁹ Egy-egy szúfi irányzat alapítójának sírja köré kiterjedt intézményrendszer épült, mint pl. a mevlevi dervisek központja Törökországban.

4. 3. 4. Az iszlám jogforrásai

„Az iszlám vallásban a teológia helyét a jog, illetve a jogtudomány vette át. Az iszlámban azok, akik a vallás intellektuális aspektusaival foglalkoznak jogtudósok, nem pedig teológusok. A felsőoktatás középpontjában ugyancsak a jogtudomány és nem a teológia áll... az iszlám négy, lényegében egymástól alig különböző jogi iskolát (madzhab) vagy rítust (szokásokat) ismer el. A rítus kifejezés arra utal, hogy ezek az irányzatok nem csak az iszlám jogi nézeteivel foglalkoztak. Minden muszlim a négy iskola valamelyikéhez tartozik, és bizonyos ügyeket, mint például a halál utáni vagyoni rendelkezés, a jogi iskola szabályai szerint kell rendezni.

*A négy elfogadott madzhab közül annak, amelyet Medinában általánosan elismernek, az egyik vezetője és megalapítója **Málik b. Anasz** (megh. 796) volt és akinek tanításai a halála után málikita madzhabként vált ismertté. Jelentős rivális iskola működött Kúfában, melynek nézeteit főként as-Sajbáni (megh. 804) dolgozta ki, de ő ragaszkodott ahhoz, hogy tanítómestere, **Abú Hanífa** (megh. 762) után nevezzék el az iskolát, így azt hanafita madzhabként ismerjük. A harmadik iskola **as-Sáfí** (megh. 820) után sáfí^cita madzhabként ismert... A negyedik jogi iskola a hanbalita madzhab, amelynek alapítója **Ahmad b. Hanbal** (megh. 855)...*

*As-Sáfí szerint a jogtudománynak négy forrása van. Az első természetesen a **Korán**, és ami ebben elő van írva, azt el kell fogadni, kivéve, ha maga a Korán nem törölte el. A második forrás a **szunna**, vagyis a próféta hagyományai és szokásai, amelyeket a hadiszokból ismerhetünk meg. Ez a két forrás azonban nem elégítette ki egy nagy közösség minden lehetséges szükségletét, így azokat ki kellett egészíteni két másik forrással. Ezek egyike volt a **qijász**, azaz az analógia vagy analógiai fejtegetés. Ez azt feltételezte, hogy egy olyan ügy esetében, melyre nem volt pontos útmutatás a Koránban vagy a szunnában, azt egy hasonló ügyre alkalmazott szabály értelmében kellett megítélni. Végül pedig néhány dologban a **konszenzus** (idzsmá^c) vagy közmegegyezés alapján döntöttek.”*⁵⁰

⁴⁸ Fehérvári Géza: Az iszlám művészet története, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987, 18. o.

⁴⁹ <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/szufizmus.html>

⁵⁰ Montgomery Watt: Az iszlám rövid története, Akkord Kiadó, 2000, 106-108. o.

4. 3. 4. 1. A Korán

Isten Mohamed közvetítésével arab nyelven nyilatkozott meg az emberiség számára. A Korán **Isten szava**, mely öröktől fogva létezik. Mohamed az utolsó próféta (próféták pecsétje), akinek az a feladata, hogy helyreállítsa az eredeti monoteista vallást. Az iszlám felfogása szerint ugyanis a korábbi kinyilatkoztatásokat az emberek önös érdekeiktől vezérelve meghamisították.

A Korán **rímes próza**, **114 fejezetből** (szúra), egy-egy szúra több-kevesebb versből (ája) áll. A szúrák hossza és tartalma igen változó. A **mekkai szúrák** a **vallásteremtő** szövegek, mint ilyenek rövidek és egyszerűek, az új vallás alapjait fektetik le. A **medinai szúrák** az **államalapító**, a közösség életének megszervezésére irányuló fejezetek, rituális és jogi szabályokat tartalmaznak, mint ilyenek a leghosszabbak. Az egyik legismertebb szúra „A megnyitó”(Fátiha), mely az első szúra:

Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében.

*Dicsőség Allahnak, a teremtmények Urának,
a könyörületesnek és az irgalmasnak,
aki az Ítélet Napját uralja!
Néked szolgálunk és hozzád fordulunk segítségért.
Vezess minket az egyenes úton,
azoknak az útján, akik iránt kegyesnek mutatkoztál,
s ne azokén, akiket haragvásod sújt, sem a tévelygőkén! ⁵¹*

A kinyilatkoztatásokat a kornak megfelelően szóban őrizték és hagyományozták. Idővel a szöveg egyes szakaszait a próféta utasítására írásban is rögzítették, de a próféta életében a teljes anyagot nem állították össze. Húsz évvel a halála után a harmadik kalifa, Oszmán adott parancsot a Korán összegyűjtésére. A fő rendezési elv a terjedelem volt: a Fátiha után előre vették a hosszú – medinai eredetű – szúrákat, s ezek után helyezték el a rövidebb mekkaiakat. Az eltérő változatokat megsemmisítették.

A Korán arab nyelve összefogja az iszlám világot. Modernkori fejlemény a kétnyelvű Koránok kiadása, melyekben az arab mellett a nemzeti nyelven is megjelenik a szöveg. A Koránt nem egyszerűen hangosan mondják, hanem a különböző iskolák hagyományainak megfelelően kötött dallammal „éneklik”, recitálják, ezért ma már kaphatók olyan számítógépes programok, melyek az arab szöveget és a dallamot tanítják.

4. 3. 4. 2. A prófétai hagyományok (szunna)

A prófétához fűződő hagyományok (kijelentések illetve cselekedetek) kiemelt szerepet játszanak az iszlámban. A próféta halála után, amikor a közösség egy-egy döntés előtt állt és a Koránban nem találtak útmutatást az esetre vonatkozóan, eszükbe jutott, hogy a próféta életében is volt hasonló eset, amikor Mohamed így és így döntött/szólt. Így alakultak ki a prófétai hagyományokat tartalmazó történetek, a hadíszok, melyeket egy ún. hivatkozási láncsal hitelesítettek. Ez a lánc tartalmazta mindazok nevét, akik a hagyományt (szólást, tettet) egymásnak átadták. A lánc végén mindig egy olyan személynek kellett szerepelnie, aki jelen volt, amikor Mohamed ezt vagy azt tette vagy mondta. Így azután a hagyomány áll magából a prófétai történetből vagy mondásból, illetve azt megelőzően a hivatkozási láncból, amit együttesen **hadísznak**, történetnek nevezünk. Azonban mivel az évszázadok során számtalan ilyen hagyományt „gyártottak” utólag, kialakult egy speciális

⁵¹ Korán, 1. szúra - ford. Simon Róbert, Helikon Kiadó, 1987

tudomány, a hadisz tudománya, mely megpróbálta a számtalan kitalált hadízt rendszerezni és az eredetieket kiszűrni. Végül a magyar Goldziher Ignác – éppen a hivatkozási láncokra alapozva – állapította meg az eredeti hadíszokat.

4. 3. 4. 3. A konszenzusos döntés (idzsmá)

Az iszlám történetének leghíresebb konszenzusos döntését a próféta halála után összegyűlt hívek hozták, amikor – Ali távollétében ugyan – de közmegegyezéssel döntöttek a próféta utódjának személyéről. A mai muszlim közvélemény szerint ezzel a döntéssel és intézménnyel a muszlim társadalom messze megelőzte a modern európai demokráciákat, melyek általában kétségbe vonják az iszlám világ demokratikusságát.

4. 4. A nyelv és az írás

Ebben a fejezetben eltekintünk attól, hogy az egész iszlám világban beszélt számos nyelvvel kapcsolatban tegyünk megállapításokat, de nem kerülhetjük meg, hogy ne beszéljünk a Korán nyelvéről. Annál is inkább, mert az arab nyelv a mai napig kiemelt presztízzsel rendelkezik az egész iszlám világban.

Az arab nyelv a **sémi nyelvek családjához** tartozik. A sémi nyelvcsalád elnevezését Noé egyik fiáról, Sémről kapta. A ma beszélt nyelvek közül ide tartozik az arab és a héber, valamint a Szíria néhány kis keresztény településén még beszélt egyik nyugat-arámi dialektus, a szír is. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy a Mel Gibson-féle Passióban a latin mellett ezen a nyelven szólaltak meg a szereplők.)

A sémi nyelvek szerkezete nagyon hasonló: **minden szó** (szófajára való tekintet nélkül) **három, egymást egy adott sorrendben követő mássalhangzóra, az ún. gyökre épül, mely az alapjelentést hordozza.** Ezekből a mássalhangzóhoz a nyelvtani szabályok szerint magánhangzók és bizonyos mássalhangzók be- és hozzáillesztésével képződik minden szó. Például a KTB az írást, valamely írással kapcsolatos személyt, tárgyat, cselekvést jelent: KATABA ő (hn.) írt; KÁTIB író; KITÁB könyv; MAKTABA iroda, könyvtár stb.

Ezt a szemléletet az írás is tükrözi: a sémi nyelvekben csak a mássalhangzókat és a mássalhangzóként is használatos hosszú magánhangzókat jelölik (á/, í/j, ú/w). A szent szövegeket leírásuk után azonban ellátták a többi magánhangzó jelölésével, illetve egyéb segédjelekkel (kettőzés, magánhangzó hiánya stb.), mivel olvasatuk pontossága kiemelten fontos volt. Mivel azonban maga a szövegtest is szentnek számított ezeket a jeleket a betűk fölé és alá írták. A mai gyakorlatban ezeket a segédjeleket a szent szövegeken kívül csak a tanulók és a kezdők számára készült anyagokban, tankönyvekben tüntetik fel, egyéb nyomtatott/írott szövegekben (pl. újságok, könyvek stb.) nem. Az európai nyelvek írásával ellentétben a sémi nyelvek írása **jobbról balra** halad.

Az iszlámban, mivel az ember, pontosabban a „lelkes élőlények” ábrázolása tilos, a kalligráfia külön művészetté vált, melyben külön irányzatok, stílusok alakultak ki. A 28 betűvel rendelkező **arab írás kurzív**, azaz folyóírás, ezáltal különösen alkalmas tárgya volt a kalligráfusok tevékenységének.

4. 5. Irodalom

Részlet Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényéből:

„A nap már leszállt, mikor a hídhöz érkeztek. A hídon lehetett látni, hogy nagy a tolongás.

- Ma sokan lesznek a gyászünnepeken - szólt a kaikos.

- Mink is arra jöttünk - felelte Gergely.

Jancsi erre megborzongott. Színtelen arccal bámult a kavargó sokaságra, amely a hídon át Sztambulba tolongott. A tolongás segítette be őket is. A hídon álló örök nem néztek senkit se. A sztambuli utcákba besodorta őket a néparadat. Maguk se tudták, hova mennek. Az áradat fölfelé menőleg nyomult valami három utcán át. Akkor megállt. A sokaságot katonák nyomták széjjel. Utat tágitottak a perzsa búcsújáróknak. Gergely magához szorította Évát. A többiek egy másik épület falához szorultak. Csupán szemmel vigyázták egymást.

Egyszerre csak megvilágosodik az utca vége, s előttük egy óriás nagy fáklya, aminőt a mieink sohase láttak. Mert nem afféle viaszfáklya az, aminővel Magyarországon kísérik a halottakat, hanem egy akóshordónyi vasabroncs kosár. Óles pózna végén tartja a kosarat egy erős perzsa, s a kosárban emberkarnyi fahasábok lángolnak. Az az egy fáklya bevilágítja az egész utcát. Elöl lépdegél valami tíz gyászruhás, barna ember. Rövidre nyírt, bodros szakállukról és kis állukról lehet látni, hogy perzsák. Mögöttük fehér ló ballag. A hátán fehér lepedő. A lepedőn nyereg. A nyergen X alakban keresztbe tett két kard s két fehér eleven galamb. A két galamb lába oda van kötve a nyereghez. És a ló, galamb, kard, lepedő mind be van hintve vérrel. A ló után megint egy csapat gyászruhás ember. Valami keserves litániát énekelnek, amelynek minden sora ez a két szó: Husszein! Hasszán! – egy hu kiáltás, amely különösen dübörgő ropogással elegyedik.

A menet haladtával nyilvánossá vált, hogy a ropogás honnan ered. Két sorjában meztelen mellű perzsák következnek. Fekete ing van rajtuk, sarkig érő. A fejük be van kötve fekete kendővel, amelynek a sarka hátul a nyakukon lebeg. Csak a mellük meztelen. És amint oldalt lépkedve haladnak, a Husszein-Hasszán szóra meglóbbálják a jobb kezüket, a hu kiáltásra pedig a mellükre csapnak ököllel a szívük tájékán. A dübörgő ropogás a mellük verése. És a kék-veres folt a mellükön bizonyítja, hogy nem pápistásan veregetik a mellüket. A mellverő perzsák lehetnek körülbelül háromszázan. Oldalt állottak, és csak a mellütés után léptek kettőt-hármat. Közöttük különféle színű, háromszögletes zászlók, többnyire zöldek, de van köztük fekete, sárga és vörös is. A zászlók nyelén és itt-ott a perzsa gyermekek süvegén egy-egy ezüstkéz. Az Abbas nevű török mártír kezét ábrázolja az. Levágták Abbas kezét, mert innia nyújtott Husszeinnak, mikor a kerbelai csata után elfogták. S növekvő erővel zúg az ének:

A fáklyák új fekete csoportot világítanak meg, amely zöld lepedővel leborított tevét környez. A teve hátán kis lombsátor, s abban egy gyermek, akinek csak az arca látható, meg olykor a keze, amint a sátor nyílásán egy-egy marok fűrészporkfélét vet ki a gyászruhás emberekre. Utánuk valami különös zörgés és csörömpölés hallatszik időnkint.

Csakhamar odaérkezik a másik gyászcsoporthoz. Abban is oldalt lépkedve haladnak, és szintén gyászingbe vannak öltözve. De az ing a hátukon van elnyitva. A kezükben ujjnyi vastag láncokból alkotott korbács. Oly nehéz, hogy két kézre fogják. Az éneksorok végződésével hol a jobb vállukon át, hol a bal vállukon át a meztelen hátukra zuhintanak vele. Éva, mikor meglátta, hogy az emberek háta véres és hólyagos, Gergely karjába kapaszkodott.

- Elájulok, Gergely.

- Pedig ennél még rettenetesebb is következik - felelte Gergely. - Egy török rab beszélt nekem erről a gyászünnepekről. De én nem hittem el, hogy az emberek véresre verik a hátukat.

- Azt a gyermeket csak nem ölik meg tán?

- Dehogyan ölik. Az a két galamb meg az a gyermek az mind csak kép. Éjjélkor a két galamb lábáról levágnak a zsineget. A két galamb Hasszán és Husszein lelke. Ájtatos ordítás kíséri az égbe szállásukat.

- És a gyermek?

- Az az árván maradt perzsa népet ábrázolja.

- Mi következik még?

- Kardos emberek, akik a fejüket vagdalják.

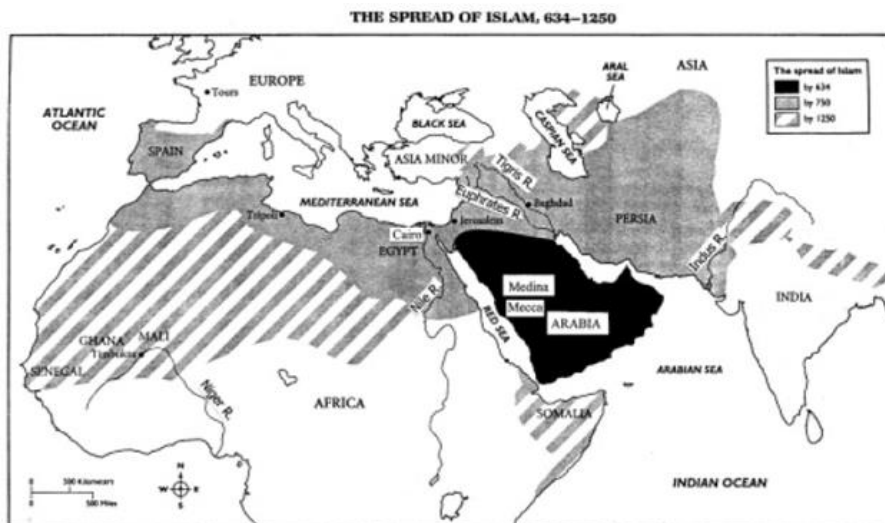
És csakugyan egy másik véres menet következett, egy kép, aminőt csak pokolrémes álmom fordíthat a szemünk elé. Azok már fehérbe voltak öltözve. A feje valamennyinek borotvált. A jobb kezükben handzsár. Bal kézzel mindenik a másíknak az övébe ragaszkodik azért, hogy el ne bukjon a vérvesztés következtében, vagy hogy a társát tartsa, ha az rogyadozik. És azok is oldalt lépkedve haladnak. A litániaféle ének azok ajkán már üvöltés. Az éneksorok végén minden handzsár megvillan a fáklyafénynél, és megérinti mindenik a saját kopasz fejét. Azok már fürdenek a vérben. Némelyiknek az orra és füle mellett patakban csurog a vér, és pirosra festi a rajta levő lepedőt. A fáklyák sercegve égnek a szellő fúvásától, s olykor esőként hull a szikra a véres fejekre. És a levegőt a vér párája nehezíti meg.”⁵²

Részlet a Wad Hámid pálmája című arab elbeszélésből:

„A nemzeti hatalom első idejében eljött hozzánk egy kormánytisztviselő. Mondta, hogy a kormány állomást akar építtetni ide, hogy a hajó megálljon nálunk. Azt is mondta, hogy a nemzeti kormány szeretne segíteni rajtunk, és fel akar emelni bennünket. Lelkesen beszélt, arca sugárzott, de a körülötte levő arcok meg sem rezdültek, kifejezéstelenek maradtak, mintha semmit sem mondott volna. Mi nem utazunk sokat, fiam, de ha mégis útra kelünk valami fontos ügyben – földet átíratni, vagy válópert intézni -, akkor számaron poroszkálunk egy délelőtt hosszát, s a szomszédos faluban szállunk hajóra. Hozzászoktunk már ehhez, fiam, sőt csak ezért tartunk szamarat. Nem csoda hát, ha a tisztviselő nem látott a nép arcán egyetlen jelet, amely arra mutatott volna, hogy örülnek a kilátásoknak. Lelkesedése lelohadt, elvesztette a talajt a lába alól, beszéde akadozni kezdett. Hosszú csend után valaki megkérdezte: „Hol lenne az az állomás?” A tisztviselő azt felelte, hogy egyetlen erre alkalmas hely van, a pálmánál. Ha abban a pillanatban egy anyaszült meztelen nőt hoztál volna oda, és azonmód a férfiak közé állítottad volna, az sem váltott volna ki nagyobb döbbenetet, mint ez a mondat. Az egyik, amint magához tért, azt mondta a tisztviselőnek: „Szerdán jár erre a hajó, és ha ide állomást csinálnak, a hajó szerda délután fog megállni!” A tisztviselő közölte vele, hogy a hajó kikötésének időpontját szerda délután négy órában határozták meg. „De hisz éppen ez az az idő, amikor látogatást teszünk Wad Hámid sírjánál a pálma alatt, magunkkal visszük asszonyainkat, gyermekeinket és állatokat áldozunk. Minden héten ezt tesszük.” A tisztviselő nevetve válaszolt: „Hát akkor változtassátok meg a látogatás időpontját!” Ha a tisztviselő azt mondta volna azoknak a férfiaknak, hogy egytől egyig elvetemült bűnösök, azzal sem háborította volna fel őket úgy, mint ezzel a megjegyzésével. Egy emberként hördültek fel, nekirontottak az embernek, és kis híján vérét vették. De én közbeléptem, kiragadtam karmaik közül, számarra ültettem, és így szóltam hozzá: „Menekülj!” Hát így esett, hogy a hajó nem áll meg nálunk. Azóta is, ha szorít a cipő, és útra kell kelniünk, számarra ülünk, egy délelőttön át utazunk rajta, és a szomszéd faluban szállunk hajóra ... De úgy gondoltuk, hogy ezentúl is meglátogatjuk Wad Hámid sírját asszonyainkkal és gyermekeinkkel együtt, és bemutatjuk áldozatunkat minden áldott szerdán, miként apáink és apáink apái tették előttünk ...”⁵³

⁵² Részlet Gárdonyi Géza: Egri csillagok c. művéből, <http://mek.oszk.hu/00600/00656/html/03.htm#3>

⁵³ At-Tajjib Szálih: Wad Hámid pálmája, in: Wad Hámid pálmája. Mai arab elbeszélések, ford. Prileszky Csilla, Modern Könyvtár, Európa Könyvkiadó, 152-153. o.

Összefoglaló kérdések

- „Nem mind arab, aki muszlim. Nem mind muszlim, aki arab.” Értelmezze!
- Foglalja össze az iszlám kialakulásának körülményeit!
- Mi jellemezte az Abbászidák korát?
- Mikor és mely hatalmak gyarmatosították Észak-Afrikát?
- Mi jellemzi a modernizációs válság utáni korszakot?
- Kiket nevezünk „könyves népeknek” és miért?
- Sorolja fel az iszlám pilléreit!
- Foglalja össze a síita iszlám jellemzőit!
- Ki/mi irányában bír felelősséggel a muszlim hívő?
- Melyek az iszlám jogforrásai?
- Foglalja össze a Koránnal kapcsolatos tudnivalókat!
- Mi biztosítja az arab nyelv kiemelt szerepét?

5. A „megakasztott civilizáció” – a zsidó civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Robert Graves – Raphael Patai: Héber mítoszok. A Genézis könyve, Gondolat, Budapest, 1969
- Karen Armstrong: Isten története. Judaizmus, kereszténység, iszlám. Európa, Budapest, 1996
- Karen Armstrong: Jeruzsálem. Egy város-három vallás, Budapest, 1997
- Fernando Joannes: A zsidó vallás, Gondolat, Budapest, 1990
- Simon Philip de Vries: Zsidó rítusok és jelképek, Talentum, 2000
- Dan Cohn-Sherbok-Lavinia Cohn Sherbok: A judaizmus rövid története, Akkord, 2001
- Heiko Haumann: A keleti zsidóság története, Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- Esther Benbassa-Aron Rodrigue: A szefárd zsidók története, Osiris, Budapest, 2003
- Nagy V. Rita: *Az izraeli identitás: változás és állandóság. A nemzeti identitás és a külpolitika kölcsönhatása, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 85-109. o.*

*Samuel Huntington és a civilizációs irodalom nagy része a zsidó civilizációt nem tartja a világ nagy civilizációi között számon, aminek az egyik oka a zsidóság lélekszámában keresendő, másik oka, hogy a zsidóság – önálló civilizációs jellemzőinek egy részét megtartva – a többségi civilizációs környezethez alkalmazkodva élt és él. Huntington szavaival szólva: „Mi a helyzet a zsidó civilizációval? A civilizációkutatók többsége alig tesz említést róla. A **lélekszám tekintetében a judaizmus egyértelműen nem fő civilizáció.** Toynbee úgy írja le, mint megakasztott civilizációt, amely a korábbi szíriai civilizációból nőtt ki. **Történelmileg kötődik mind a kereszténységhez, mind az iszlámhoz,** és a zsidók évszázadokon keresztül **őrizték kulturális identitásukat a nyugati, ortodox és az iszlám civilizáción belül.** Izrael létrejötte óta a zsidók rendelkeznek a civilizáció összes objektív kellékével: vallás, nyelv, szokások, irodalom, intézmények és területi, politikai haza. De mi a helyzet az egyének identitásával? A más kultúrában élő zsidók egy része teljesen azonosul a judaizmussal és Izraellel, mások csak névlegesen fogadják el ezt az identitást, míg ismét mások teljesen magukénak érzik azt a civilizációt, amelyben élnek. Ez utóbbi elsősorban a nyugaton élő zsidóknál fordul elő.”⁵⁴*

5. 1. Terület, népesség

A világ zsidóságát a becslések szerint mintegy 13 millió zsidó alkotja, akiknek kisebbik fele, mintegy 5 millió Izrael Államban, nagyobbik fele, mintegy 5,5 millió az Egyesült Államokban él. Emellett hagyományosan sok kisebb-nagyobb zsidó közösség él Európában, illetve Észak-Afrika és a Közel-Kelet országaiban. Ez utóbbi közösségek száma Izrael Állam megalakulása óta – elsősorban az államalapítás következményeként – folyamatosan csökken. (A második világháborút követően mintegy 4,7 millió zsidó hagyta el eredeti lakhelyét és települt más országba. Ezek mintegy kétharmada Izraelben, egyharmada a nagy nyugati országokban telepedett le.)

A „ki a zsidó?” kérdésre igen nehéz válaszolni, hiszen a zsidóság egyaránt jelent nemzeti és etnikai, továbbá vallási és kulturális tulajdonságokat. A **halákhá**, a zsidó vallási törvény értelmében zsidó az, **aki zsidó anyától születik**, amiből az is következik, hogy a leszármazást a zsidó közösségben eredetileg anyai ágon tartották számon. A halákhá szerint ezért a zsidó akkor is zsidó marad, ha valamely más vallásra tér át vagy ateista lesz.

⁵⁴ Samuel Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 62-63. o.

Az évszázadok alatt a zsidóság **szétszóródva**, számos más közösség között élt, ami magával hozta egyrészt az áttérések lehetőségét, másrészt a vegyesházasságokat. Így ma, modern és legtágabb értelemben zsidó az, aki annak vallja magát. Izrael Állam gyakorlatában – a **Visszatérési törvény** értelmében - bárki, akinek legalább egy nagyszülője zsidó volt, illetve azok a nem-zsidók, akiknek házastársa zsidó, jogosultak az áljára, az Izraelbe való bevándorlásra, azonban zsidóságukat sem Izraelben, sem azon kívül nem ismerik el.

„Az izraeli identitás legfontosabb eleme a zsidósághoz való tartozás, ami egyben Izrael állam politikai legitimitásának alapja is. A zsidóság közös identitása viszont a zsidó valláson, szokásokon, a kiválasztottság, a szétszórás és a visszatérni vágyás gondolatán alapszik... Izrael állam megalakulása (1948. május 14.) realizálta a zsidóság évezredes álmát és a cionizmus célját, egyben új elemmel, az államisággal bővítette a visszatelepülő zsidó közösség identitását, immár izraelivé formálva azt. Az izraeli identitást rövid történelme alatt — Izrael állam megalakulása óta — a folytonos változás jellemezte, miközben a zsidó valláson, szokásokon és a cionizmus ideológiáján alapuló zsidó állam a közös identitásnak egyfajta állandóságot, megújult erőt adott.

Az izraeliek többsége magát ma is elsősorban zsidónak és izraelinek tekinti. Izraelinek lenni azonban nemcsak a zsidó identitást jelenti. Az izraeli identitás a hagyományok és a modernitás kettőssége, elemeinek ötvözete. Izrael zsidó állam, az ókorba visszanyúló zsidó törvényekkel és szokásokkal, melyek elsősorban a Bibliára, a Talmud és a Misna értelmezéseire, illetve a középkori judaista teológiára épülnek, miközben büszke demokratikus berendezkedésére, műszaki-technikai fejlettségére. Az államiságnak, és így az izraeli identitásnak — az igen tudatos demokratikus újkori hagyomány mellett — meghatározó elemei a tradíció, a szolidaritás, a kibucok „szabre” mentalitása, a háborúk és a terrorista támadások miatti folyamatos fenyegetettség érzése, valamint a holocaust emléke.”⁵⁵

A zsidóság **nem homogén**, hanem számos különböző csoportból, közösségből áll: különbséget kell tenni először is az Izraelben és az Izraelen kívül élők, a szekulárisok és az ortodox zsidók között, valamint a szerint, hogy az elmúlt évszázadokban őseik merre éltek.

A zsidók legnagyobb és legismertebb csoportjai az **askenázi**, a **szefárdi** és a **mizrahi** zsidók. Nagy általánosságban elmondható, hogy nevüket arról a térségről kapták, ahova elvándoroltak.

Az *askenázik* neve a középkori zsidó nyelvállás szerint németet jelent (Askenáz = Németföld). Az askenázik a 10-19. század között egész Közép- és Kelet-Európában elterjedtek. Mivel az askenázi közösség kialakulásakor a zsidóság köpontjai az Ibériai-félszigeten és Bagdadban – azaz számukra elérhetetlen messzeségben - voltak, az askenázik saját hagyományt és rendszert alakítottak ki. Nyelvük a jiddis (vagy valamely szláv nyelv változata) volt.

Az Európában élő zsidóság Európa szellemi és kulturális életének aktív részese és alakítója volt, így az európai eszmei áramlatok köreikben is megjelentek: a 18. század végén a haszkala, a zsidó felvilágosodás az első olyan mozgalom volt, mely által a zsidóság a szekuláris világ folyamataiban vett részt és amely szorosán összefonódott a zsidók emancipációjáért folytatott politikai küzdelemmel. A 19. században a cionizmus szintén beleilleszkedett az európai fejlődés kereteibe, amennyiben egyrészt nemzeti/nacionalista, másrészt baloldali célokat fogalmazott meg. A cionizmus legfőbb célja volt a zsidókat egy államban, az ősi földön összegyűjteni. A mozgalom alapítója és fő teoretikusa **Herzl Tivadar** (Theodor Herzl) volt.

A zsidóüldözés és a holokaust az askenázi zsidók tragédiája volt, ezért Izrael Állam megalapítása (és azt megelőzően az államalapításért folytatott küzdelem) is döntően az askenázi zsidósághoz fűződik. Izrael Állam első évtizedeiben az izraeli politikai elit igen nagymértékben az askenázik

⁵⁵ Nagy V. Rita: Az izraeli identitás: változás és állandóság. A nemzeti identitás és a külpolitika kölcsönhatása, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 85. o.

körül került ki.

Bár a világ teljes zsidóságán belül a 11. században az askenázik aránya mindössze 3% volt, arányuk 1931-re elérte a 92%-ot. Ma a világ zsidóságának mintegy 80%-át teszik ki.

A *szezárdi* zsidók nevüket Szfárádról (Spanyolországról) kapták, mivel közösségeik – bizonyíthatóan már a Római Birodalom idejében - az Ibériai-félszigeten telepedtek le. Az utolsó mór erőd, Granada elestét követően 1492-ben a zsidóknak is távozniuk kellett Spanyolországból (majd 1497-ben Portugáliából is). A Földközi-tenger medencéjében, általában az Oszmán-Török Birodalom területén telepedtek le. Saját vallásgyakorlatot és liturgiát alakítottak ki. Nyelvük spanyol, amit ladinónak neveznek és egy igen színes kultúrát hoztak létre.

A *mizrahi* megjelölés a keleti, elsősorban az arab világban élő zsidóságot jelölő kifejezés, mely Izrael Állam alapítása előtt gyakorlatilag nem fordul elő. Az 1990-es években a mizrahi zsidó politikai aktivisták tevékenységével került előtérbe, korábban és sokan ma is arab zsidóknak nevezik őket, annak ellenére, hogy az iráni zsidóságot is ideszámítják.

A fentiek mellett érdekességként említendő a *falassák* (idegen, száműzött), a fekete bőrű etióp zsidók, akik izraeli állami és katonai segítséggel mintegy 90 000-en települtek át Izraelbe az 1980-90-es években, illetve az Indiában élő zsidó közösségek, akik az „elveszett” törzseknek tartják magukat.

Mára igen fontos politikai tényezővé váltak Izraelben a Szovjetunió felbomlását követően Izraelbe települő *oros zsidók* (akik tehát az askenázik egy csoportját képezik), elsősorban jelentős számuk (mintegy 1 millió), másrészt politikai aktivitásuk miatt.

5. 2. A zsidóság története

A zsidóság (közép- és) modernkori történetének kezdetét **i. sz. 70-től** datálhatjuk, amikor is a zsidó háború Jeruzsálem elestével és a Második Templom lerombolásával ért véget. (A lázadók egy csoportja még három évig kitartott Maszadán.) Ezzel kezdődött **a zsidók szétszóratása**, amely a fent ismertetett nagyobb közösségek kialakulásához vezetett.

A Maszada tetején található erődítményt Heródes király építtette, miután i. e. 40-ben családjával együtt idemenekült. I. sz. 6-66 között római garnizon volt itt, amikor a zsidó háború kitörésekor zélóták egy csapata elfoglalta az erődöt. Miután Jeruzsálem i.sz. 70-ben elesett, Maszada maradt az ellenállás központja. I. sz. 72-ben Flavius Silva római kormányzó csapataival és fallal vette körül Maszadát, hogy ne lehessen onnan kiszökni. Mivel a hegytetőre csak egy keskeny ösvény vezetett, melyet a védők könnyen védeni tudtak, a rómaiak zsidó hadifoglyokkal egy nagy rámpát építettek mintegy 9 hónap alatt. Amikor faltörő kossal áttörték az erődítmény falát, egy újabb, a védők által belülről épített falba ütköztek, melyet csak nehezen, felégetve tudtak áttörni. A rómaiak úgy döntöttek, hogy az erődöt a következő nap foglalják majd el, és visszavonultak éjszakára. Éjszaka azonban a lázadók vezetője, Eleázár ben Jair, összehívta az erődben lévőket és meggyőzte őket arról, hogy inkább vállalják a halált, mint a római rabszolgaságot. Miután mindenüket felégették – az élelmiszert kivéve, hogy a rómaiak láthassák, nem a hiány miatt szánták el magukat erre -, kisorsoltak tíz férfit, akiknek az volt a feladata, hogy a többieket megöljék, majd maguk öngyilkosságot hajtottak végre. [Az öngyilkosság bűn a zsidó vallásban.] Összesen 960-an haltak meg, mindössze két nő és öt gyermek élte túl az éjszakát, akik egy barlangban rejtőzködtek el és reggel megadták magukat a rómaiaknak.

Maszada eleste után egy darabig ismét egy római garnizon volt az erődben, majd a bizánci időkben szerzetesek húzódtak meg a romok között, akik egy kis templomot is építettek itt. A keresztesek alatt lakott terület volt, majd teljesen elhagyták, identitása elveszett.

A történetet Josephus Flaviustól ismerjük, aki maga is zsidó rabszolga volt és akit a zélóták árulónak tartottak. A történetet az 1920-as években Isaac Lamdan élesztette fel, aki Maszada című versében örökítette meg a maszadai lázadók történetét. Verse és maga Maszada azóta is a zsidók heroikus küzdelmének megörökítése az ellenségekkel teli világban. Maszada ma is a zsidók egyik legnagyobb szimbóluma. Az izraeli katonák esküt tesznek arra, hogy Maszada soha többé nem esik el.

Míg azonban Európa szinte minden országában voltak a történelemnek olyan szakaszai, melyekben zsidóellenes hangulat uralkodott, illetve melyekben **zsidóüldözésekre** vagy a zsidók kiutasítására került sor, az Oszmán-Török Birodalom (illetve annak elődei) területén, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten a zsidóság – hasonlóan a keresztényekhez – bizonyos korlátok között a saját vezetőik vezetése mellett saját törvényeik szerint békében élhettek.

A modernkori zsidóság története szorosan összekapcsolódik Európa történetével. Az első világháborút követő rendezések, majd a második világháború eseményei, végül a holokauszt igen jelentős szerepet játszottak abban, hogy az ENSZ 1947-es ún. megosztási tervét követően **1948. május 14-én bejelentették Izrael Állam megalakulását**, melyet a nemzetközi közösség vezető hatalmai nagyon hamar elismertek.

A szomszédos arab államok azonban háborút indítottak Izrael ellen - Izrael Állam megalakulása óta hat arab-izraeli háborúra került sor - és hivatalosan azóta sem ismerték el Izraelt. Kivétel **Egyiptom**, mely 1979-ben és **Jordánia**, mely 1994-ben **békét kötött Izraellel**. Az 1991 októberében Madridban megkezdődött az arab-izraeli békefolyamat, melynek kezdeti szakasza ugyan hozott sikereket, de mára szinte teljesen lekerült a napirendről.

5. 2. 1. A zsidók Magyarországon

Magyarországon már a **honfoglalás előtt** is éltek zsidó közösségek. 1092-ben I. László úgy rendelkezett, hogy a zsidóknak tilos keresztényekkel házasodni és tilos keresztény rabszolgákat tartani. IV. Béla 1251-ben kiadott kiváltságlevelében **királyi védelemben** részesítette a zsidókat. Biztosította a zsidók **szabad vallásgyakorlatát** és hogy a zsidó közösség peres ügyeiben zsidóbíró döntsön. **1848-ban kimondták a zsidók emancipációját**, azonban a törvény a szabadságharc leverése miatt nem emelkedett törvényerőre. Ennek ellenére **1895-ben az izraelita vallást is ún. bevett vallásnak** ismerték el. **1942-ben** azonban a zsidók jogfosztottá váltak (**zsidótörvények**). 1944 tavaszától közel félmillió magyar zsidót deportáltak, 95%-ukat Auschwitzba, ahol mintegy 360-390 ezer magyar zsidót pusztítottak el.

*„A holokauszt történetének legkiterjedtebb diplomáciai embermentése kezdődött Magyarországon 1944 nyarán... A magyarországi zsidó közösség elpusztítására és megmentésére különleges körülmények között egymással ellentétes irányú és célú, különleges erőfeszítések történetek. Ezért, bár fontos tudnunk, hogy **a holokauszt során megölt minden tizedik zsidó magyar volt**, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a közösség több mint egyharmada túlélte a háborút.”* ⁵⁶

5. 3. A zsidó vallás

*„A zsidó vallást **a monoteista vallások őséneke** tekinthetjük, mert az egyetlen Istenbe vetett hiten alapul. Más vallásoktól eltérően azonban a zsidó vallás középpontjában nem próféta vagy megváltó áll, hanem a **választott nép**. Meghatározó jelentőségű a zsidó vallás megértéséhez azt tudni, hogy ez a vallás nem egy egyénre, hanem egy egész népre összpontosít. Ábrahám, Mózes vagy a próféták*

⁵⁶ Kádár Gábor-Vági Zoltán: A magyar holokauszt sajátos vonásai. 1944-1945.
<http://www.historia.hu/archivum/2000/0003kadar.htm>

igen fontosak, de a zsidó vallás ellehet nélkülük is, ugyanakkor nem létezhetne a zsidó nép nélkül.”
57

A zsidó vallás történeti, a történelemben megélt vallás, mely **négy alapeszmén** nyugszik:

- ***Izrael, a meghívott*** – a „Semá Jiszráél” (Halljad, Izrael!) imádságot a hívő zsidók naponta többször elmondják. Az ima Izrael hitének legrövidebb, legpontosabb leírása, mely tartalmazza a hívőtől elvárt erkölcsi és vallási viselkedést is: *„Halld, Izrael! Az Úr, a mi Istenünk az egyetlen Úr! Szeresd Uradat, Istenedet, szíved, lelked mélyéből, minden erőddel! Ezeket a parancsokat, amelyeket ma szabok neked, őrizd meg szívedben és védsz gyermekeidnek is az eszébe, beszélj róluk, amikor lefekszel s amikor fölkelsz. Igen, jelként kösd őket a kezedre, legyenek a homlokodon. Írd fel őket házad ajtófélfájára és kapujára!”*⁵⁸
- ***Izrael az Egyetlen Isten népe*** – a zsidó vallás szigorúan monoteista, mely Isten egyedülvalóságán, egyetlenegységén alapszik. *„Az Ótestamentum a sémi terminológiából kölcsönözte az Isten jelölésére szolgáló neveket, megtisztítva azokat minden pogány vonatkozástól. Az **Él** kifejezés Babilónia és Kánaán istenei szokásos neve...”*⁵⁹ [Megjegyzendő, hogy ennek ellenére a Biblia héber szövegében Isten megszólítására például gyakran előfordul a héber *elóhim*, az *él* többes számú alakja. Megjegyezzük továbbá, hogy számos, héber eredetű személyneveinkben is ez a szó szerepel: Dániel, Sámuel, Erzsébet (Elizabeth).] Izrael istene nevének másik formája az európai nyelvekben Jahve vagy Jehova(h) alakban bekerült alak a magánhangzókat írásban nem jelölő (a sémi nyelvcsaládhoz tartozó) héber nyelvben a JHVH mássalhangzócsoporttal lett jelölve. Bár a magánhangzók és a pontos kiejtés fölött évszázadok óta vita zajlik, a sémi nyelvek nyelvtani szabályai szerint a szó a létige egyes szám harmadik személyű hímnemű alakja, jelentése tehát körülbelül „az, aki él” vagy „az, aki van és mindig lesz”.
- ***Izrael a szövetség népe*** – Isten felszólította a káldeus Úrban élő Ábrahámot, hogy hagyja el szülőföldjét és megígérte neki, hogy egy nagy nemzet ősatyjává teszi. A második szövetséget Isten Mózesrel kötötte meg a Sínai hegyen, amikor az isteni törvényeket két kőtáblán Mózesnek adta. A szövetség jelképe a zsidó férfiak körülmetélése.
- ***Izrael a törvény népe*** – a szövetség alapja, hogy a nép megtartja az isteni törvényeket, Isten pedig megvédi népét, ha az hűséges marad. A **Tóra** (törvény) kinyilatkozza az alapvető hittételeket és tartalmazza a szabályokat, amelyek a hívő életét szabályozzák. A Tóra betartása kötelesség és kiváltság.

Héber, zsidó, izraelita...

A zsidó nép és vallás jelölésére különböző helyzetekben különböző szavakat használunk:

- A „héber” szó egyes értelmezések szerint Ébernek, Noé egyik leszármazottjának a nevéből származik. Más értelmezések az „ivri” (túlparti) szóból származtatják, Ábrahámra utalva, aki Mezopotámiából származott.
- Az „izraelita”, a zsidó vallás megjelölésére a magyar nyelvben korábban használt kifejezés Jákobhoz kapcsolódik, akinek a Genezisben (32:28) az Izrael nevet adja. Őutána kapták az izraelita jelzöt az ő tizenkét fiától származó tizenkét törzs tagjai. Az ókorban a zsidó állam kettészakadása után az északi királyságot nevezték Izraelnek és ezt a nevet kapta a modern zsidó állam is.

⁵⁷ Fernando Joannes: A zsidó vallás, Gondolat, Budapest, 1990, 6. o.

⁵⁸ Biblia, Szent István Társulat, 1976

⁵⁹ Fernando Joannes: A zsidó vallás, Gondolat, Budapest, 1990, 20. o.

- A „zsidó” szó Jákob/Izrael negyedik fia, Júda nevéből származik, akiről a kettészakadás után a déli királyságot elnevezték. A zsidóság vallása, a júdaizmus is róla kapta elnevezését. A modern izraeli szóhasználatban Júdea (és Szamaria) Ciszjordániát, a megszállt palesztin területek egyik részét jelenti.

A népet tehát zsidónak, hitét júdaizmusnak, nyelvét hébernek és országát Izraelnek nevezzük.

5. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi tere: a **zsinagóga**

A zsinagóga a jeruzsálemi Templom hiányában (vagy az attól való távollét okán) alakult ki mint a zsidó vallás közös vallásgyakorlatának helyszíne. Maga a zsinagóga szó a görög „szünagógé” (héber bét-ha-kneszet, a gyülekezet háza) szóból származik. Az első zsinagógákat a babilóni fogságban – a Templomtól távol – építették.

Jeruzsálem

Jeruzsálem (Jerusalajim) a három monoteista vallás - a júdaizmus, a kereszténység és az iszlám – szent városa, a modern Izrael Állam „egy és oszthatatlan, örökös” fővárosa. Ezt a státuszt azonban a nemzetközi közösség nem ismeri el, mivel Kelet-Jeruzsálem a nemzetközi jog értelmében „megszállt területnek” minősül.

A város nevének eredetét többféleképp magyarázzák, azonban a legelterjedtebb nézet szerint a „salóm/szalám” (béke) szót tartalmazza.

A várost említik a Tóra első könyvében, a Genézisben, és más korabeli forrásokban is. A régészeti leletek szerint a mai Jeruzsálem helyén már az i. e. 4. évezredben éltek emberek. A zsidók i. e. 1000 körül foglalták el – **Dávid király** vezetésével – a várost a jebuzeusoktól, egy kánaánita törzstől és tették fővárosukká. Dávidot fia, **Salamon** követte a trónon, aki a nomád emlékeket őrző szent sátor helyett a Mória-hegyen felépíttette az **Első Templomot** és ezzel Jeruzsálem vallási központ is lett. A Templom „*az ótestamentumi zsidó vallásnak a királyság intézményével párhuzamosan létrehozott kultuszközpontja, Jahve földi lakása, az áldozatbemutató helye*” volt. (A szent sátor a zsidó törzsek vándorlása során a szövetség sátra volt, amelyben a frigyládát és a törvénytáblákat őrizték.)

A város legmagasabb pontja a Sion hegye volt, melyről gyakran azt egész várost mint Siont emlegették. 587-ben a babilóni támadás a várost a templommal együtt elpusztította, a zsidókat babilóni fogságba hurcolták, mely **i. e. 538-ban ért véget**, amikor a Babilónt meghódító perzsa **Nagy Kürosz** szabadon engedte a zsidókat, akik visszatértek Izrael földjére és ott felépítették a **Második Templomot**, melyet (i. sz.) 70-ben a zsidó háború kapcsán a rómaiak - Jeruzsálemmel együtt – elpusztítottak. A hagyomány szerint a Harmadik Templomot a Messiás fogja felépíteni.

„... a zsidóság ima közben Jeruzsálem felé fordul. Az első időkben magának a zsinagógának nem kellett arrafelé irányulnia, csupán az imádkozónak. A változás a zsinagógák építése terén elég korán bekövetkezett. Ezt mutatja egy i. sz. 3. századi zsinagóga, amit a Szíriában fekvő Dura-Európoszban ástak ki. Ez az épület már rendelkezett egy fülkével, amely a jeruzsálemi irányt

mutatta.”⁶⁰

A zsinagógában a férfiak és nők külön foglalnak helyet. A zsinagóga közepén helyezkedik el az emelvény (bimá), ahol a Tórát felolvassák. A Tóra tekercsekre van írva, mely tekercseket a **Tóraszekrényben** tartják. A Tóraszekrény a zsinagóga keleti falánál helyezkedik el, általában egy fülkében, melynek ajtaja előtt díszes függöny lóg. A Tóraszekrény eredete a két kőtáblára és a frigyládjára vezethető vissza, mely a frigysátorban, majd a Templomban állt. A Tóraszekrény előtt áll a felolvasó vagy imapult (ammud), melyen az előimádkozó (hazzán) áll, aki az istentiszteletet irányítja. Egy év alatt Mózes mind az öt könyvét felolvassák a zsinagógában és minden évben előről kezdik. Minden sabbátnak megvan a maga fejezete, ez az ún. heti szakasz. Mózes öt könyve tehát pontosan annyi szakaszra tagolódik, ahány sabbát van egy évben.

Az ún. Örök Fény (ner tamid) egy folyamatosan égő lámpa, mely a jeruzsálemi Templom örökké égő menórájára emlékeztet és Isten örök jelenlétét szimbolizálja.

5. 4. A nyelv

A héber nyelv és modernebb változatai, pl. a jiddis, a sémi nyelvek családjához tartoznak. (A sémi nyelvekről ld. Az iszlám civilizáció c. fejezetben a 4.4. pontban foglaltakat.) Az arab nyelv írásával ellentétben azonban a héber nyelv írása ún. **kvadrát-írás**, hiszen minden betű egy négyzetbe beleírható, amitől viszonylag szögletesebbnek látszik. Ugyanakkor a héber írására is érvényes, hogy csak a mássalhangzókat és a mássalhangzóként is használatos hosszú magánhangzókat jelölik (á/, í/j, ú/w). A szent szövegeket leírásuk után azonban ellátták a többi magánhangzó jelölésével, illetve egyéb segédjelekkel (kettőzés, magánhangzó hiánya stb.), mivel a szent szövegek olvasatának pontossága elsőrendű fontossággal bírt. Mivel azonban maga a szövegtest is szentnek számított, ezeket a jeleket a betűk fölé és alá írták.

5. 5. Irodalom

„Énekek éneke

Salamon király könyvéből

*Szép vagy, ó, szerelmesem, szép! Lábadat sarú diszíti, ritka drága gyöngyű;
tomporodnak kerülete, mint a mesterek kezéből kikerült kőöntvény.*

*Lábadszára, mint aranyszín fundamentumon szökellő karcsú oszlop, márvány;
a te két emlőd nyugalma, mint a liliummezőkön legelő két bárány.*

*Köldököd mint illatozó olajok nyomától sikos szép kerekded csésze,
hasad mint a zafírokkal rakott elefánttetemnek drága tündöklése.*

*Hasad mint a liliummal köröskörül megkerített dús gabonaasztag;
karod ámbraszín pereccel, két kezed nehéz gyűrűkkel aranyosan gazdag.*

*Balkezed a fejem alatt, jobb kezeddal megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.*

*Nyakad mint a Dávid tornya; méz csepeg nyelved hegyéről; ínyed édességes;
fogaid mint most fűrésztött tiszta hófehér juhocskák; ajakad tömjénes.*

⁶⁰ Fehérvári Géza: Az iszlám művészet története, Képzőművészeti Kiadó,

*Halántékdod mint a sűrű selyem lomb közül kitetsző darab pomagránát;
szemed mint a kék halastó: arcod ékességeinek ki mondhatja számát?*

*Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.*

*No, szerelmem, gyere menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák;
már a szőlő is virágzik, s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcsöző fák.”⁶¹*

Részlet Mózes első könyvéből, a teremtés történetéből:

„Ter 1.26

Isten újra szólt: "Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog."

Ter 1.27

Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinek és nőnek teremtette őket.

Ter 1.28

Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: "Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog."

Ter 1.29

Azután ezt mondta Isten: "Nézzétek, nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékotok legyen.

Ter 1.30

A mező vadjainak, az ég madarainak s mindennek, ami a földön mozog és lélegzik, minden zöld növényt táplálékul adok." Úgy is történt.

Ter 1.31

Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott. Este lett és reggel: a hatodik nap.

Ter 2

Ter 2.1

Így készült el a föld és az ég minden bennelevővel együtt.

Ter 2.2

Isten a hetedik napon befejezte művét, amit alkotott. A hetedik napon megpihent munkája után, amit végzett.

Ter 2.3

Isten megáldotta és megszentelte a hetedik napot, mert azon megpihent egész teremtő munkája után.”⁶²

„...A szobám falán három 'családi kép' van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyenerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik „nem bennfentes” látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: „A nagybátyád?” vagy „A rokonod?” Igen - felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evangélikus Berzsényi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsényi szemével látott Horatius, épp úgy mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías vagy Jézus, Máté vagy János, stb. Rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat neked, azt hiszem. Ezt

⁶¹ Babits Mihály, <http://mek.niif.hu/00600/00602/html/vers0602.htm>

⁶² Teremtés könyve, <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/ter.htm>

igy érzem, és ezen a „belső valóságon” nem változtathatnak a törvények.”⁶³

Összefoglaló kérdések

- A zsidó vallási törvények értelmében ki számít zsidónak?
- Sorolja fel a szétszórattott zsidóság nagy csoportjait!
- Mely elemekből áll össze a zsidó identitás?
- Ki számít zsidónak a zsidó hagyomány szerint?
- A szétszórattásban milyen zsidó közösségek alakultak ki?
- Ismertesse röviden Izrael állam megalakulásának körülményeit!

⁶³ Radnóti Miklós: Napló, 1942. május 17.

6. Kasztok és templomok: a hindu (indiai) civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Collins-Lapierre: Szabadság éjféلكor, Corvina, Budapest, 2004
- G. Hajnóczy Rózsa: Bengáli tűz, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972
- Klaus K. Klostermaier: Bevezetés a hinduizmusba, Akkord Kiadó, 2001
- Puskás Ildikó: Lélek a körforgásban, Balassi Kiadó, Budapest, 2000
- Gordon Johnson: Az indiai világ atlasza, Helikon Kiadó, 1998
- Edward Conze: A buddhizmus rövid története. Budapest, 2000, Akkord Kiadó
- Puskás Ildikó: Istenek tánca. Rövid áttekintés az indiai vallásokról, Gondolat, Budapest, 1984
- Dzsaváharlál Nehru: India felfedezése, Európa, Budapest, 1981
- Ph. Rawson: Az indiai civilizáció, Bp., 1983.
- Wojtilla Gyula: A mesés India. A legrégebb magaskultúráról a 19. századig. Gondolat, Bp., 1988.
- Baktay Ervin: India bölcsessége, Budapest, 1943
- Baktay Ervin: India művészete. I-II. Budapest, 1981
- K. Coomaraswamy: Hinduizmus és buddhizmus, Európa, Budapest, 1989

„Általános az egyetértés, hogy – legalább az i.e. 1500 óta – két vagy több egymást követő civilizáció létezett a szubkontinensen. Ezeket rendszerint indiai, ind vagy hindu néven emlegetik, melyek közül többnyire az utolsó elnevezés használatos a legutóbbi civilizációra. Ilyen vagy olyan módon a hinduizmus központi jelentőségű a szubkontinens kultúrájában az i.e. 2. évezred óta. „Ez több vallásnál vagy társadalmi rendszernél; az indiai civilizáció magvát jelenti.” A modern korban is ugyanezt a szerepet tölti be, még akkor is, ha Indiában jelentős muzulmán közösség él, valamint több apróbb kulturális kisebbség.”⁶⁴

Az európai tudomány és művelődés első – írásba foglalt - tudomása **Hérodotosz**nak a Görög-perzsa háborúk című műve, melyben Hérodotosz Indiát a Kelet határáként írja le, melyen túl egy világóceán található. Maga az India elnevezés is a görög-perzsa háborúk korához kapcsolható: Dareiosz perzsa nagykirály hódításai során i.e. 518-ban érte el a szubkontinens határait és a sokszor határként számon tartott Indus folyót, melynek neve az óind nyelvben Szindhu volt. Az óind és az óperzsa ugyanahhoz a nyelvcsaládhoz tartoztak, de az óind *sz* hangnak az óperzsában a *h* felelt meg (szabályos megfelelés), így a folyó neve az óperzsában Hindu lett. Ebből alakult ki az európai nyelvekben a mai India neve. A közel-keleti nyelvekben (perzsában, arabban, törökben stb.) ma is Hind/Hend az ország (szubkontinens) neve, és ezt az alakot örzi a civilizáció és a vallás neve is (hinduizmus). Az i.e. 4. században Nagy Sándor is eljutott Indiai határáig.

Az Indiáról kialakított európai képet a 16. század elejétől kezdve a **felfedezők és gyarmatosítók** információi alakították, de az európai közvélemény számára az egyre jobban kiteljesedő brit gyarmatosítás, végül Indiának a brit gyarmatbirodalomba integrálása határozta meg. A gyarmatosítás során India egyrészt a brit családok mindennapjainak állandó részévé vált, amennyiben számos család fiatalabb gyermeke próbálta megélhetését az indiai brit **közigazgatásban** vagy a **hadseregben** megtalálni. Másrészt a 18. századtól az **angol prózairodalom** számos jelentős darabjának szereplői töltenek/töltöttek hosszabb-rövidebb időt brit Indiában (W. M. Thackeray: A hiúság vására, S. Maugham novellái, vagy akár Agatha Christie kiszolgált brit-indiai katonatisztjei stb.). A **brit indiai irodalom** pedig az angol irodalom jelentős ágává nőtte ki magát (Rudyard Kipling: A dzsungel könyve; E.M.Forster: Út Indiába stb.). Ezzel párhuzamosan a 18. században megindul India tudományos felfedezése is, létrejön az **indológia** tudománya. 1784-ben **Sir William Jones** Kalkuttában megalakította a **Bengáli Ázsia Társaságot**

⁶⁴ S. P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 57-58. o.

(Asiatic Society of Bengal), melynek jelentős szerepe volt az ókori India régészeti feltárásában, majd – többek között - Kőrösi Csoma Sándor tibeti munkásságának publikálásában.

A 20. század második felében Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az India és a különböző indiai vallások iránti érdeklődés új szakasza kezdődött. Számos ismert személyiség, színészek, zenészek stb. váltak a különböző indiai irányzatok követőivé és sorra alakultak világszerte a különböző buddhista, krisnás vagy hindu vallási és kulturális központok.

6. 1. Terület, népesség

Az Indiai szubkontinens földrajzi határait a Hindukus és a Himalája hegyláncai, a Tibeti fennsík, a Bengáli-öböl, az Indiai-óceán és az Arab-tenger alkotják. Maga a szubkontinens három nagy földrajzi egységre tagolható: északon a világ legmagasabb hegyvonulataira, az Indus és a Gangesz termékeny völgyeire, illetve ezektől délre az ősi fennsíkok és sziklás hegyek által jellemezhető területekre.

Az Indiai Köztársaság (India) mellett a Pakisztáni Iszlám Köztársaság (Pakisztán), a Nepáli Királyság (Nepál), a Bhutáni Királyság (Bhután), a Bangladesi Népköztársaság (Banglades) és a Sri Lankai Demokratikus Szocialista Köztársaság (Sri Lanka) tartoznak a szubkontinens államai közé.

India mára – Kína után – a világ második legnépesebb állama lett, lakossága megközelíti (esetleg már meg is haladta) az 1,1 milliárd főt és az előrejelzések szerint 2025-re elérheti az 1,4 milliárdot, amivel addigra nagy valószínűséggel megelőzi majd Kínát is. A lakosság mintegy 36%-a 15 év alatti és mindössze 4%-a 65 év feletti, ami valószínűvé teszi a további gyors népességnövekedést, annak ellenére is, hogy a „fejlődő világ” szaporodási adataihoz képest az indiai termékenységi mutató (3,1 gyermek/nő) nem kirívóan magas, sőt, közepesnek mondható.

A szubkontinens többi államában még mintegy 360 millióan élnek (Pakisztán – 166 millió, Nepál – 28 millió, Bhután – 2,5-3 millió, Banglades 147 millió és Sri Lanka – 20 millió lakos).⁶⁵

6. 2. A szubkontinens története⁶⁶

6. 2. 1. Az Indus-völgyi civilizációk

A szubkontinens története az i.e. 4. évezredig nyúlik vissza, de az első, letelepedett civilizációnyomait az **Indus völgyében** tárták fel a régészek. Az Indus-völgyi civilizáció két központja **Harappa** (fénykora i.e. 2300-1750) és **Mohendzsó Dáró** (fénykora i.e. 2154-1864), melyek fénykorukat az **i.e. 3-2. évezredben** élték. Mindkét város mérnöki pontossággal tervezett, egyenes, merőleges utcákból álló és fejlett csatornahálózattal rendelkező település volt. A városok **alsóvárosból** és **felsővárosból** álltak. Ez utóbbi középpontjában a citadella állott, melyet valószínűleg a papi elit lakott. Az alsóváros foglalkozási ágak szerint több különböző negyedből állt. A legfontosabb írásos leletek a **pecsétek**, melyeknek írásjegyeit máig nem sikerült megfejteni, azonban a rajtuk látható ábrázolásokból egyrészt arra lehet következtetni, hogy az Indus-völgyi civilizációk kereskedői tengeri kereskedelmet is folytattak, másrészt arra, hogy az éghajlati viszonyok a maitól eltérőek voltak. Az Indus-völgy lakosainak nyelve valamely **proto-dravida nyelv** lehetett.

Egy sajátos vallásrendszer alakult ki, melyben egyrészt az anya, a teremtés és az élet körforgása

⁶⁵ Az adatok a <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ce.html> és a <http://worldatlas.hu> honlapról származnak.

⁶⁶Az alábbi fejezet Csicsmann László jegyzeteinek felhasználásával készült.

jelent meg a kultuszokban, másrészt kialakult a férfi teremtőerő kultusza. A meghatározó istenek (Agni, a tűz istene; Indra, a hadak ura és Varuna, a vizek ura) a későbbi korokban sokat veszítettek jelentőségükből.

Az Indus-völgyi civilizációk az i.e. 2. évezredben **hanyatlásnak** indultak. A hanyatlás legfőbb okaként korábban az i.e. 1500 körül bekövetkezett **árja népek** betörését tartották, akik északi irányból érkeztek a térségbe és az **indoiráni nyelvcsalád**ba tartozó nyelvet beszéltek. A tudomány mai állása szerint azonban az árják (a szó nemest, előkelőt jelent) már letelepedtek a térségben, amikor a hanyatlás megkezdődött. Ma azt valószínűsítik, hogy az éghajlat drasztikus megváltozása, a talaj szikesedése és az Indus egyre nagyobb árvizei okozták a hanyatlást.

Az árja betelepülés után a proto-dravida nyelvet beszélők jelentős csoportjai indultak meg a mai Dél-India felé és népesítették be a térséget. A mai ott élő lakosság ma is dravida nyelven beszél és jól megfigyelhető egyfajta kulturális különbség és szembenállás is a mai India északi és déli része között.

6. 2. 2. A védikus korszak (i. e. 15. század – i. e. 8. század)

A civilizáció központja a hanyatlásnak indult Indus-völgyről a **Gangesz völgyébe** tevődött át, de ma is vita folyik arról, hogy ez folytonos fejlődésnek tekinthető-e vagy sem. Az árják hódító nomádokból letelepedett helyiekké váltak, de törzsszövetségeik felbomlottak és a meglévő helyi struktúrákba integrálódtak. Megtartották nyelvüket, de az ősrja nyelv átalakult.

Az árják magukkal hozták saját istenvilágukat, ugyanakkor elfogadták a helyi istenvilágot is, azonban az istenek szerepe megváltozott, egyes istenek teljesen eltűntek. A lélekvándorlás korábban kialakult rendszerét is befogadták, de magukkal hozott rituáléik beépültek a helyi vallásgyakorlatba.

A **Véda** szóban **hagyományozott és „hallomás útján megismert” tudást** jelent, annak az egyetemes törvénynek ismeretét, amely a világot kormányozza. A risik, a bölcsök isteni kinyilatkoztatás útján jutottak ennek a tudásnak birtokába, mely csak a muszlim hódítás idején került lejegyzésre. A Védákat a papság, a bráhminok közvetítették a hétköznapi emberek felé. Az európaiak csak a 19. században ismerték meg a Védákat.

Négyfajta Véda létezik:

- A **Rigvéda** egy olyan himnuszgyűjtemény, melynek darabjai 33 istenhez szólnak. Legkorábbi ismert darabja kb. 4000 évvel ezelőttre datálható. Ez a gyűjtemény a Védák legjelentősebb része.
- A Jadzsurvéda az áldozati rítusok elvégzésének módját tartalmazza.
- Az Atharvéda varázsigéket tartalmaz.
- A Számavéda a himnuszok éneklési rítusait, azaz hogy milyen dallammal, milyen formában kell a himnuszokat előadni, tartalmazza.

A Védákhoz sorolhatók még a bráhmanák (magyarázószövegek), az áranjakák (erdei értekezések) és az upanisadok (titkos tanítások) is.

A védikus korban megkezdődött az **indiai társadalom tagozódása**, létrejött az ún. **varna-rendszer** (a varna szó jelentése: szín). Négy varna alakult ki, melyek később a kasztrendszer alapjául szolgáltak, de a rendszer ekkor még nem merevedett meg és az egyes varnák között még volt bizonyos társadalmi mobilitás, elsősorban házasság révén vagy újjászületéssel. Minden egyes varnának megvoltak a kötelességei, melyeket az abba a varnába tartozónak végre kellett hajtania.

1. A társadalmi hierarchia csúcsán a papság, a **bráhminok** álltak. Mint a fentebb ismertetett Védákból kitűnik, a rítusok bemutatása igen komoly feladat volt, mely nemcsak a szent

szövegek ismeretét és magyarázatát jelentette, hanem azok előadásának módját, illetve a szertartások során bemutatott állatáldozatok végrehajtását is, szintén merev szabályok szerint. Ők ismerték a védikus szanszkrit nyelvet. Mindez egy privilegizált papság kialakulásához vezetett, mely a későbbi századokban, évezredekben is jelentős szerepet játszott: ebből a varnából származott szinte a teljes értelmiség, illetve gazdasági és politikai hatalommal is rendelkeztek.

2. A **ksatrija** varnába tartoztak az uralkodók és katonák, mindenki, akinek feladata az ország irányítása és védelme volt.
3. A **vaisják** a földművesek, kézművesek, kereskedők voltak, azaz mindazok, akiknek feladata az anyagi javak előállítása vagy biztosítása volt.
4. A **sudrák** alkották a legalacsonyabb csoportot, feladatuk a többiek kiszolgálása volt: tulajdonképpen vagyontalan szolgák voltak.

Kialakult a **négy életszakasz** fogalma:

- A **tanítvány korszaka**: hat-hétévesen elkerül egy tanítóhoz, aki megtanítja a rítusokra, a védák ismeretére és általában az erényes életre. Ez a szakasz varnánként eltérő hosszúságú, annak függvényében, hogy kinek milyen mélységig kell a Védákat elsajátítania, azaz a bráhmanáknak tart a legtovább. A tanítvány korszakot egy beavatási szertartás zárja le.
- A **házigazda korszak** a családalapítás és az anyagi javak szerzésének ideje.
- Az **erdőlakó szakaszban** felnőnek a gyermekek, a hívő elérkezik az időskor előtti állapotba, amikor a család nevelésének felelősségétől megszabadulva mindenféle vallásos cselekedetnek, zarándoklatoknak, illetve érzéki örömeknek szentelheti életét.
- A **lemondás időszakában** a hívő lemond az anyagi javokról és egyéb vágyakról. Az időszak végén az újjászületés következik.

6. 2. 3. Az epikus korszak vagy a brahmanizmus kora (i. e. 6. századtól)

A korszak az epikus jelzöt az ebben az időszakban keletkezett két nagy indiai eposz, a **Mahábhharata** és a **Rámajana** miatt kapta. A Mahábhharata a Pándavák és a Kauravák testvérháborúját meséli el (a világ leghosszabb epikus költeménye, mely mintegy 74000 sornyi versből és több prózai részből áll), míg a Rámajana Ráma királyfi története (mintegy 24000 verssorban elbeszélve). (A Mahábhharatából több többórás filmfeldolgozás készült Nagy-Britanniában és Indiában, míg a Rámajanát az 1970-es években Magyarországon is feldolgozták: a Körszínházban Kazimir Károly rendezésében vitték színre.) A két eposz a hindu nemzettudat formatív elemei közé tartozik. Az eposzok nyelve az ún. epikus szanszkrit.

A Mahábhharata egyik híres, önmagában külön is sokat idézett része az ún. **Bhagavad-gíta** (a Magasztos szózata/éneke), melyben Krisna, a Mahábhharata egyik mellékszereplője kifejti Ardzsunának, a hadvezérnek a hinduizmus alaptételeit. Ardzsuna erkölcsi dilemmával küzd: vállalja-e a háború indítását rokonaival szemben. Krisna szózatában feloldja a dilemmát:

„Akinék szívét bölcsesség tölti el, az nem gyászol sem élő, sem halottat ... a lélek törhetetlen és elpusztíthatatlan ... A bölcs úszik az életben, de belé nem merül ... A test elmúlik, de a lélekhez fegyver nem érhet ... A lélek oszthatatlan, ősi, hozzáférhetetlen ... Semmi sem illik annyira a született harcoshoz, mint a derék csata ... ha kitérsz a harc elől, holott rendelt kötelességed ez, bűnt követsz el ...” (Baktay Ervin fordítása)

A Bhagavad-gíta szent irat a hinduizmusban, egyfajta isteni kinyilatkoztatásnak tekinthető, annak ellenére, hogy a hinduizmus nem kinyilatkoztatott vallás.

Ezt a kort a brahmanizmus korának is nevezik, mivel ekkorra rögzült és vált meghatározóvá a papság, a bráhminok hatalma, akik az áldozatok bemutatása révén tettek szert politikai hatalomra és gazdagságra. Az általuk bemutatott áldozatokért hatalmas juttatásokat kaptak, így az áldozatok kezdtek öncélúvá válni, mivel egyre nagyobb hasznot hoztak. Az egyre növekvő mennyiségű állatáldozat következtében az állatok száma rohamosan csökkenni kezdett.

Az i. e. 6. században a bráhmínok túlzott hatalmával szemben olyan **társadalmi folyamatok** indultak meg, melyek központi eleme a **bráhmín-ellenesség** volt és melyek ún. heterodox vallási rendszerekben, a **dzsáinizmusban** és a **buddhizmusban** öltöttek formát.

A társadalmi változások hatására a brahmanizmus jelentős mértékben átalakult és népi hatásokat is magába olvasztva kialakult a **hinduizmus**.

6. 2. 4. A Maurja-birodalom (i. e. 4. század – i. sz. 2. század)

A Maurja dinasztia az i.e. 4.századtól a mai Bihar és Bengália területéről kiindulva egyesítette és egy centralizált államba szervezte a szubkontinens területének túlnyomóan nagy részét. A szubkontinens politikai egysége ekkor valósult meg először.

A dinasztia legjelentősebb uralkodója az az Asóka császár (i. e. 268-231), akinek születését a legenda szerint maga Buddha jövendölte meg. Asóka külső hadjáratokat is folytatott, hogy India egységét megteremtse. Egyik hadjárata után áttért a buddhizmusra és államvallássá tette azt, továbbá megtiltotta az öncélú állatáldozatok bemutatását. Az ő uralkodása alatt ült össze a harmadik buddhista zsinat és döntött arról, hogy missziós tevékenységbe kezdenek az akkor ismert világ minden tája irányában. Asóka halálát követően a birodalom összeomlott és a 2. században az egység megszűnt, többek között a külső betörések következtében is. Hódításai során Nagy Sándor i. e. 327-ben érte el az India nyugati határát jelképező Indus folyót és fordult vissza onnan hazatérni akaró katonái nyomásának engedve.

6. 2. 5. A klasszikus korszak

A klasszikus korszakban (4-5. század) a hinduizmus véglegesen a háttérbe szorította a buddhizmust, és vált az ekkorra kialakult formájában a szubkontinens uralkodó vallásává, majd államvallásává. Az 5. században hun törzsek törtek be észak felől az újonnan egységesített birodalomba, ami, illetve az ezzel párhuzamosan érvényesülő gazdasági hanyatlás miatt a szubkontinensen egymással állandóan háborúskodó kis fejedelemségek jöttek létre.

A legfontosabb társadalmi változás a kasztrendszer végleges megszilárdulása és a kasztok közötti, illetve a kasztokon belüli – foglalkozási áganként elkülönülő – csoportok közötti viszonyok megszilárdulása.

6. 2. 6. Az iszlám hódítás

Az iszlám hódítás a **7. században** elérte Indiát is, ahol az iszlámot elsősorban a különböző szúfi irányzatokhoz tartozók népszerűsítették: az iszlám misztikusainak nevezett szúfi irányzatok számos, a hinduizmushoz hasonló vonást mutattak. Az iszlám azonban csak India északi részét tudta meghódítani, Dél-Indiát nem érintette.

Észak-India meghódítása az Afganisztánban található Ghazni székhelyű **Ghaznavida dinasztia** hódította meg: 1193-ban elfoglalták Delhit, majd 1203-ra egész Észak-Indiát.

1526-tól a szintén muszlim Mogul Birodalom uralta Észak-Indiát, majd hódította meg a szubkontinens nagy részét. A mogulok sajátos indiai muszlim kultúrát hoztak létre, melyben erőteljes perzsa hatás érvényesült. A Mogul Birodalomra a hinduk ma is ellenérzésekkel gondolnak vissza, annak ellenére, hogy vallásilag toleráns állam volt.

A dinasztia legnagyobb uralkodói **Akbar** (1556-1605) és **Aurangzeb** (1658-1707) voltak. Akbar a dinasztia legtoleránsabb uralkodója volt, aki – a politikai egység után - megteremtette India közigazgatási egységét is, mely egy adóbérlő-adószedő rendszerre épült. Aurangzeb alatt érte el a birodalom legnagyobb kiterjedését, ugyanakkor vallási fanatizmusa miatt hindu templomok ezreit bonttatta le és építtetett mecseteket a helyükre. Fanatizmusával nem tudta India egységét fenntartani, így az érkező európai gyarmatosítók könnyűszerrel töltötték ki a nyomában kialakult hatalmi vákuumot.

A Tadzs Mahal története

A Mogul birodalom egyik uralkodójához, Sah Dzsahánhoz fűződik a szubkontinens talán legismertebb szerelmi története, melynek jelképe, a Tadzs Mahal India egyik legkedveltebb turistacélpontja.

Sah Dzsahán („a világ ura”) és felesége Mumtáz Mahal („a Palota kiválósága”) mélységes szerelemben éltek, míg az asszony 14. gyermekük születésébe bele nem halt. Az uralkodó vigasztalhatatlan volt, és elhatározta, hogy szeretett feleségének hozzá méltó páratlan síremléket állít fehér márványból, féldrágakő-berakásokkal. A síremléket 1631-1654 között mintegy 22000 munkás építette, az építőanyagot (márványt, féldrágaköveket) mintegy ezer elefánttal szállították Ázsia minden részéből az építkezésre. A síremlék a Dzsumná folyó partján egy hatalmas parkban áll. Az uralkodó azt tervezte, hogy saját síremlékét a folyó túlsó partján építteti fel, fekete márványból, erre azonban már nem kerülhetett sor. Az építészeket az uralkodó a tervek elkészítése után megvakíttatta, hogy soha többet ne tudjanak ilyen terveket készíteni. Az épület befejezése után azonban a minden más feladatát elhanyagoló uralkodót a fia, Aurangzeb letaszította a trónról és az agra-i erődbe záratta, ahonnan az ablakból – a hagyomány szerint – élete végéig felesége síremlékét nézegette.⁶⁷

6. 2. 7. A gyarmatosítás

Már az 1. században megjelentek az első keresztény misszionáriusok Indiában: a legenda szerint Tamás apostol i.sz. 52-ben szállt partra a Malabár-parton, India délnyugati partján. Európa és India kapcsolatában azonban az áttörést **Vasco da Gama 1498-as útja** jelentette, melynek során a portugál hajós megkerülte Afrika déli csücskét, a Jó Reménység-fokot és elérte Indiát. Ezzel megkezdődött India gyarmatosítása: a portugálok után a jelentősebb európai hatalmak hajósai is elérték Indiát és sorra alakultak az ún. Kelet-Indiai Társaságok (portugál, spanyol, holland, francia és brit), melyek közül az 1600-ban megalakult Brit Kelet-India Társaság volt a legjelentősebb. Gyarmati versengés bontakozott ki az európai hatalmak között az indiai nyersanyagok birtoklásáért, de miközben az európaiak elsősorban India nyugati partjait vették célba, a britek Észak-Keleten, Bengália felől kezdték a behatolást, és onnan hódították meg, hozták szorosabb-lazább függésbe a szubkontinens kis fejedelemségeit.

A **Brit Kelet-India Társaság** szinte korlátlan hatalommal rendelkezett a brit koronától függő területeken. Bár feladata elsősorban az indiai nyersanyagok biztosítása volt, melyeknek jelentős szerepe volt a Nagy-Britanniában kibontakozott ipari forradalomban, de ők biztosították a felvevő piacot az olcsó angol áruk számára is. Ugyanakkor a Társaság mint „állam az államban” működött, amennyiben az adószedéstől kezdve minden kormányzati funkciót ellátott, pénzt verethetett és akár

⁶⁷ Járja be a Tadzs Mahalt az internet segítségével! Keresse fel a <http://www.taj-mahal.net/index.htm> honlapot és klikkeljen az - [Explore the Virtual Tour here](#) – kifejezésre!

háborút is indíthatott. A britek alapították India legjelentősebb városait, Kalkuttát, Madraszt és Bombayt.

Az **indiai nacionalizmus** kibontakozása 1857-ben a szipoj lázadással kezdődött. A lázadás közvetlen kiváltó oka az volt, hogy az indiai hadsereg katonái fellázadtak a brit parancsnokok ellen, amikor olyan töltényeket kaptak, melyeket állati zsiradékkal kentek be és ezután kellett szájjal feltépni, ami a vallási előírások megszegését jelentette. A szipoj lázadás azonban csak egy szűk réteg felkelése volt, és csak évtizedek múltán terebélyesedett az egész népeiséget megmozdító mozgalommá.

1858-ban Viktória királynő feloszlatta a Kelet-India Társaságot és közvetlenül a korona irányítása alá vonta Indiát. **1877-ben Viktóriát India császárnőjévé koronázták**, ezzel India jogilag is a brit birodalom részévé vált.

A brit gyarmati Indiában gyarmatosítók és gyarmatosítottak élete jelentősen különbözött. A britek számára az **indiai hadsereg** vagy a **közigazgatás** számos előkelő vagy polgárcsalád fiatalabb gyermekei számára. A gyarmati életmód együtt járt a brit kolónia szoros összetartásával, amit az angol típusú klubélet Indiába plántálásával erősítettek. Aki tehetett, nyaranta hazalátogatott, gyermekeit Angliában neveltette. A helyi lakossághoz fűződő kapcsolatuk szórványos volt és leginkább a hadseregben és a közigazgatásban a munka során elvégzendő feladatokra korlátozódott. A brit gyarmati közigazgatás építette a helyi művelt indiai értelmiségre, akik döntő mértékben hinduk voltak. Megszületett az az indiai értelmiségi elit, amely Angliában szerezte műveltségét és nyugati életvitelt folytatott. Ez az elit átvette az európai eszméket, elsősorban a nacionalizmust, így ennek az értelmiségnek igen jelentős szerepe volt az indiai nacionalizmus kialakulásában. Ugyanakkor az indiai muszlimok kiszorultak a közigazgatásból, ami nagyban hozzájárult a mai indiai-muszlim ellentétekhez.

1885-ben a britek engedelményt tettek az indiai elitnek és megalakult az **Indiai Nemzeti Kongresszus**, mely ma is India egyik legjelentősebb pártja. A Nemzeti Kongresszus élére **Mohandasz Karamcsand Gandhi** állt, akinek élete a helyi gyarmati értelmiség szokásos módján kezdődött: Gandhi 1869-ben született, majd szülei Nagy-Britanniában neveltették, ahol ügyvédi diplomát szerzett. Európai ruhában járt, európai módra élt, mégis azzal kellett szembesülnie Dél-Afrikában, ahol ügyvédként vállalt állást az ottani hindu közösség mellett, hogy a gyarmatosítók nem tekintik egyenrangúnak. Dél-Afrikából már hinduként tért vissza Indiába és vált India függetlenségének karizmatikus és meghatározó politikusává. **Mahatma** („nagy lélek”) Gandhi komoly szerepet játszott az indiai nemzeti tudat kialakulásában és a társadalmilag hátrányos rétegek felemeléséért folytatott harcban. Támogatta a kaszton kívülieket, az ún. érinthetetleneket és isten gyermekeinek nevezte őket, de támogatta a nők egyenjogúságát is. Az indiai nemzeti függetlenségért folytatott harcában fogalmazta meg a **gandhizmus** alaptételeit:

- áhimsza, azaz az erőszakmentesség elve (vö. dzsáinizmus);
- a brit áruk bojkottja és az ellenállás a gyarmati rendszerrel szemben;
- a függetlenség kivívása;
- **egység a sokféleségben**, azaz India maradjon egységes. Ebben a szellemben a toleranciát szorgalmazta és elutasította a Muzulmán Liga követelését, hogy Indiát vallásközösségi alapon osszák meg.

Bár Gandhi személyes fellépése a véres eseményekben felszínre törő helyi hindu-muzulmán ellentéteket számos esetben lecsillapította, az „egység a sokféleségben”, az egységes független India megteremtése mégsem járt sikerrel. Az „oszd meg és uralkodj” elv alapján a britek támogatták a muszlim önállósodási törekvéseket és 1906-ban megalakult a **Muzulmán Liga**, melynek vezetője, **Mohamed Ali Dzsinna** a függetlenségi tárgyalások során ragaszkodott egy külön muszlim állam, **Pakisztán** létrehozásához. 1947-ben Louis Mountbatten, India utolsó alkirálya bejelentette India és Pakisztán függetlenségét.

6. 2. 8. A független India (1947-től napjainkig)

India és Pakisztán függetlenné válásának alapja az ún. **Mountbatten-terv** volt, melyet Louis Mountbatten, a királynő unokatestvére, aki a második világháborúban hírnévre és elismertségre tett szert Délkelet-Ázsiában, dolgozott ki az érintett politikusok – Gandhi, Nehru és Dzsinna – bevonásával. A terv értelmében két külön államot, Indiát és Pakisztánt kell létrehozni. Bizonyos indiai fejedelemségek maguk dönthettek, melyikhez akarnak csatlakozni. **Kasmír** lakosságának 80-90%-a muszlim volt, de maga a fejedelem hindu, aki némi ingadozás után úgy döntött, Indiához csatlakozik. 1947 októberében pakisztáni csapatok törtek be Kasmírba, akik fegyverrel akarták biztosítani, hogy a muzulmán többségű terület Pakisztán része legyen. Az **első indo-pakisztáni háborút** az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1949. január 1-i tűszüneti határozata zárta le, mely követelte egy népszavazás kiírását, melyre azonban a mai napig sem került sor. Ekkor Kasmír egyharmadát a pakisztáni hadsereg tartotta megszállás alatt, míg a másik kétharmad Indiához került.

A független India első miniszterelnöke (1964-ig) **Dzsavaharlal Nehru** lett, aki, Gandhi után a Nemzeti Kongresszus Párt vezetője lett. India a hidegháborúban az el nem kötelezett országok egyik alapítója és prominens tagja lett. 1970-ben India barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval.

India 1954-ben a Pancea Silában (öt elv) rendezte viszonyát Kínával, azonban 1959-ben Kína megtámadta Indiát. Az **indiai-kínai háború** 1962-ben kínai győzelemmel zárult. Ez a háború, valamint Kína atomhatalommá válása (1964) jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy India is nukleáris programba kezdjen és 1974-ben sikerrel hajtsa végre első, „békés célú” nukleáris kísérleti robbantását.

1965-ben kitört a **második indo-pakisztáni háború**, ismét Kasmír kérdésében. A háborút 1966-ban a taskenti egyezményrel zárták le. A **harmadik háborúra** 1970-1971-ben került sor, amikor India támogatta a bengáli nemzeti mozgalmat és **Banglades** elszakadását Pakisztántól.

A belpolitikában India demokratikus berendezkedést valósított meg. Gazdaságára az államkapitalista fejlődés jellemző. 1950-ben liberális alkotmányt fogadtak el. Az 1970-es években **Indira Gandhi**, Nehru leánya a mezőgazdaság reformját, a zöld forradalmat hirdette meg. Eben az időszakban vált problémává a szikh szeparatizmus, amely Indira Gandhi életébe került. Fiát, **Radzsiv Gandhit** tamil szeparatisták ölték meg.

6. 2. 9. A független Pakisztán (1947-től napjainkig)

Pakisztán 1947-ben két muszlim-többségű országrészből, a mai Pakisztánból (akkor Nyugat-Pakisztán) és a mai Bangladesből (akkor Kelet-Pakisztán) jött létre, lakossága együttesen mintegy 40 millió fő volt. (vö. mai népességi adatok a 4. 1. pontban) Banglades az 1970-1971-es háború folyamán vált független állammá.

1955-ben Pakisztán csatlakozott az amerikaiak által kezdeményezett **Bagdadi Paktumhoz**, amelyet a kommunizmus feltartóztatására hoztak létre. Az 1960-as években jelentős politikai kapcsolatokat épített ki a népi Kínával - „az ellenségem ellensége a barátom” elv alapján -, ami megrontotta viszonyát az Egyesült Államokkal. A Szovjetunió 1979-es afganisztáni intervenciója azonban felértékelte Pakisztán helyzetét és szerepét az Egyesült Államok számára, amennyiben az afgán ellenállás utánpótlásának egyetlen lehetséges útvonala maradt az USA számára. A szovjetek Afganisztánból való kivonulása (1989) után Pakisztán jelentősége ismét lecsökkent, azonban a 2001. szeptember 11-i terrorcselekményeket követő afganisztáni, tálib-ellenes háború miatt ismét felértékelődött.

6. 2. 10. Nukleáris versengés a szubkontinensen

India 1974-ben elsősorban a már atomhatalom Kína elrettentésére sikeres nukleáris kísérleti robbantást hajtott végre. Jóllehet a továbbiakban láthatóan nem foglalkozott a fegyverkapacitás további fejlesztésével és hadrendbe állításával, Pakisztánban ez a kísérlet igen jelentős szerepet játszott abban, hogy – India elrettentésére – katonai célú nukleáris programba kezdjenek. Zulfikar Ali Bhutto (elnök 1971-1973, miniszterelnök 1973-1977) kijelentette, hogy „Pakisztánnak akkor is lesz atombombája, ha a népem füvet eszik is”. A pakisztáni program hatására India is katonai célú programba kezdett és a két állam fej fej mellett, szinte azonos szakaszokban folytatta programját. 1998-ben először India, majd két héttel később Pakisztán hajtott végre 5, illetve 6 nukleáris kísérleti robbantást, kiváltva az egész nemzetközi közösség kritikáját. Az Egyesült Államok mindkét állammal szemben szankciókat léptetett életbe, de míg ezek a hatalmas indiai gazdaságot kevésbé, a pakisztánt annál inkább sújtották. A szankciókat a 2001-es afganisztáni háború okán oldották fel. Jóllehet általános volt az aggodalom, hogy a két állam immár nukleáris háborúba keveredik egymással, úgy tűnik – és ez a külügyminisztériumok hivatalnokainak álláspontja is -, hogy a nukleáris fegyver-képesség inkább stabilizáló hatással volt a két állam viszonyára.

6. 3. Az indiai vallások

6. 3. 1. A hinduizmus

India mai vallásai közül a legjelentősebb a hinduizmus, melyet ma a lakosság mintegy 80%-a gyakorol. Indián kívül hinduk csak korlátozott számban élnek, elsősorban Bangladesben, Nepálban, és a 20. század második felétől kezdve Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is. A már említett, történetileg igen jelentős szerepet játszó, de mára visszaszoruló dzsáinizmus (0,5%) és buddhizmus (1-2%) mellett az iszlám hívei alkotnak még jelentősebb csoportot, akik ma a lakosság mintegy 13%-át teszik ki. A lakosság mintegy 2-2%-a keresztény, illetve szikh.⁶⁸

A hinduizmus **nem kinyilatkoztatott vallás**, hanem – mint láttuk – egy hosszú fejlődési folyamat eredménye. A hinduizmus **nem térítő vallás**, hindunak csak születni lehet, áttérni nem. A hinduizmus politeista (sok-istenhívő) vallás: a mai Indiában több mint 3 millió istent tisztelnek. A közösnek tekintett fő istenek mellett minden család külön istenvilággal rendelkezik, és minden hívő kiválaszthatja magának azt az istent/azokat az isteneket, aki(ke)t követni fog (henoteizmus). A hinduizmusnak **nincs egyháza és egyházfője és nem gyülekezeti vallás**.

Ugyanakkor a hinduizmus **területhez kötött** vallási rendszer is, amennyiben minden falunak, kerületnek, de akár egy utcasaroknak is van/lehet vallási tartalma, kötődése. Ebből következően a **népi kultuszok** is igen jelentős szerepet játszanak a hinduizmusban: nemcsak az isteneket, hanem szent helyeket, fákat és állatokat is (ld. tehén) tisztelettel öveznek.

A három nagy isten egyfajta hármast alkot (**trimurti – háromalakú vagy háromarcú**):

Bráhma a teremtő, aki mindent átfog, a világ teremtésében játszott nagy szerepet.

Visnu a fenntartó/megtartó isten, aki számos alkalommal emberi alakban (reinkarnáció) is megjelent a történelem folyamán: 7. megtestesülése Ráma királyfi, 8. megtestesülése Krisna, 9. reinkarnációja Buddha.

Síva a pusztító és pusztítva megújító isten, aki a lélek körforgásáért, a lélekvándorlásért felelős. Dél-Indiában különös tisztelettel veszik körül. Jellegzetes ábrázolási formája a táncoló Síva alakja.

Az isteneknek mindig megvannak női párjaik is, akár több alakban is: Síva párja a várszomjas **Káli** istennő, de az oroszlánon vagy tigrisen lovagoló **Durga** istennő is. Visnu párja **Laksmí**, a gazdagság istennője, aki férje reinkarnációja alkalmából maga is reinkarnálódhat, pl. Ráma királyfi

⁶⁸ Az adatok a CIA World Factbook-ból (2010) származnak, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>

hitvese, **Szítá** alakjában.

A hinduizmus szent iratai a Védák, a két nagy eposz és a Bhagavad-gíta.

A hinduizmus elfogadta és magába olvasztotta a varna-rendszert és a négy életszakasz elméletét, illetve a lélekvándorlás tanát, mely egy sokkal ősbibb, még az árják betelepülését megelőző időszakban kialakult tan. A lélekvándorlás egyfajta körforgás, a hívő újjászületéseinek sorozata. A hívő célja, hogy a körforgásból kikerüljön, amit különböző utakon érhet el (ezek egyike pl. a jóga). (Mindez egy még ősbibb, az indo-árja korra tehető elképzelésre vezethető vissza, mely később visszaköszönt az ősi iráni dualizmusban is: a fény darabkáit az árnyék/sötétség fogságban tartja – az emberi test az árnyék, a lélek a fény. Az élet értelme és célja, hogy a fénydarabkák kiszabadulhassanak az árnyék fogságából.)

A hívő életét meghatározza társadalmi helyzete, azaz hogy melyik **varnába** (kasztba – 'kaszt' portugál szó, az első felfedezők kezdték el használni az indiai társadalom osztályainak megjelölésére) születik. Már születésekor megvan a **dharmája**, azaz jogainak és kötelezettségeinek összessége, mely életútját a továbbiakban meghatározza. A hívő ugyanakkor rendelkezik **kharmával** is, ami a saját tetteinek, cselekedeteinek összessége. Ha a hívő halálakor a dharm és a kharma egyensúlyban van, a hívő egy magasabb varnában születhet újra. (Ugyanakkor ennek a fordítottja is igaz lehet. A legnagyobb büntetés egy hívő számára, ha egy állat testében születik újra.)

6. 3. 2. A dzsáinizmus

A dzsáinizmus alaptétele a **fatalizmus**, azaz a meggyőződés, hogy minden eleve el van rendelve, így a tettek nem számítanak. A dzsáinizmus követői öt fogadalmat tettek: az **áhimszá (nem-ártás)**, az igazmondás, a lopás tilalma, a szerzésről és vagyoni javakról lemondás és a szüzesség fogadalmát. Az áhimszá értelmében a hívők semmilyen élőlénynek, sem állatnak, sem növénynek nem árthatnak, így előfordult, hogy akár halálra is koplalták magukat. Indiában ma a lakosság mintegy 0,5%-a dzsáinista.

6. 3. 3. A buddhizmus

A buddhizmus Sziddharta Gautama nevéhez fűződik, aki – bár születésének és halálának dátuma bizonytalan – valószínűleg az i.e. 6-5. században élt. Élete első szakaszát hercegként élte, gazdag környezetben. 29 évesen azonban megtapasztalta az udvaron kívüli világot és odahagyta családját és a gazdagságot. Megismerte a problémákat és aszkézist gyakorolt, aminek következtében „megvilágosodott”, **Buddha** lett. Meditálásai során felfedezte az arany középutat az aszkézis és a tékozlás között. Ráébredt, hogy az emberi szenvedés oka a tudatlanság, melyet a **négy nemes igazság** fokozatain keresztül lehet felszámolni: 1. minden létezés szenvedés; 2. a szenvedés oka az önző vágy; 3. a vágy kiölésének igazsága; 4. azok az utak, ahogy az ember ezeket a vágyakat kiölheti magából (**nemes nyolcágú ösvény**).

Kezdetben a buddhizmusnak igen nagy volt a sikere, bizonyos ideig a legtöbb követőt tudhatta magáénak, de később fokozatosan kiszorult India területéről. Így ma Indiában a lakosság mindössze 1-2%-a buddhista. A kiszorulás oka valószínűleg az volt, hogy a buddhizmus nem tudta a vallás szerepét betölteni Indiában, mivel sokkal inkább elvont filozófiai rendszer volt, mint vallás. (Valószínűleg ez az oka annak, hogy Indián kívül viszont – Mongóliában, Tibetben, Kínában, Japánban stb. -, ahol ebből a szempontból „befogadóbb” közegre talált, igen jelentős hatást tudott kifejteni. Vö. Hans Küng elmélete a nagy világvallások természetéről az 1. fejezet 1. 3. pontjában.)

6. 3. 4. A szikhek

A **szikh** vallást mintegy 500 évvel ezelőtt Nának guru alapította. A 'szikh' szó pandzsábi nyelven tanulót jelent. A szikhek eredetileg Pandzsáb tartományban éltek, és ma is itt él a mintegy 23 milliós közösség 60%-a, közösségeik azonban mára világszerte megtalálhatók. A szikhizmus a hindu és muszlim vallásháborúk környezetében kifejlődött vallás annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi a helyes hozzáállás az erőszaktól mentes hinduizmusban a „szent háborút” folytató iszlámmal szemben. A szikhek az egy Istenben és a szentírásukban leírt Tíz Guru tanításaiban hisznek.

Legjellegzetesebb látható jegyük a férfiak turbánja és az az alá rejtett nyíratlan haj, mely Isten iránti engedelmisségük jele.

6. 3. 5. A párszik

A **párszik** – mint nevük is utal rá – az ősi iráni vallást, a zoroasztrianizmust követő perzsák, akik többsége a 8-10. században az iszlám hódítás elől elmenekült és a mai Északnyugat-Indiában telepedtek le. A 2001-es népszámlálási adatok szerint számuk ma Indiában megközelíti a 70000-et. A ma Iránban élő párszik központja Jazd, ahol az állandóan égő tüzet ma is folyamatosan táplálják. Temetkezési szokásaik szerint hagyományosan a holttestet nem a földre temették, hogy a bomló anyag ne szennyezze a földet, hanem az ún. 'hallgatás tornyaiba' rakták ki, ahol a nap, a szél és a madarak segítségével mindössze a csontok maradtak. Ezeket azután a torony közepében lévő nyílásba söpörték.

6. 3. 6. A vallásgyakorlat közösségi terei: a templomok

„A vallások és a kultuszok különbségei sem tudják elhomályosítani az indiai szakrális építészet megjelenési formáinak közös alapelveit. A templom mindenekelőtt az istenség háza: ahol az isten – azaz a szentélybe helyezett, fémből vagy kőből készült képmása – lakozik. Ezt nem szimbolikus ábrázolásnak szánták, hanem a valóságos égi jelenlét látható megnyilvánulásának. Bonyolult szertartások szükségesek az isteni erő meggyőzésére, hogy költözzön a képmásba, majd az istenség „felébresztésére”, amikor a hívek készen állnak áldozatuk bemutatására és imáik elmondására.

A templom maga is annak az istennek vagy istennőnek a megnyilvánulása, akinek szentelték... a hívők hódolatuk jeleként az óramutató járásának megfelelő irányban rituálisan körüljárják az épületet... e szertartásnak az építészeti kifejezése a központi szentélyt övező kerengőszerű folyosó...

A templom alakja is megerősíti a kapcsolatot az egekkel. A szentély fölé magasodó torony az eget tartó Méru-hegyet mintázza. A csúcsok és a csúcspdíszek serege az égi hegycsúcsok körvonalait utánozza. A szentélyt a kozmikus hegy barlangjaként fogják fel, ennek megfelelően az épület sötét, nagy tömegű és díszítmények nélküli. A barlangot és a hegyet függőleges tengely köti össze, mely a szentélyben elhelyezett képmástól vagy isteni jelképtől halad a fölötté emelkedő torony szerencsehozó csúcsvégződéséhez.”⁶⁹

6. 4. A nyelv és az írás

A mai Indiában mintegy 1650 különböző nyelvet, nyelvjárást beszélnek, ezek közül 24-et egy millióan vagy annál többen. A két fő nyelvcsalád, melyhez a nyelvek többsége tartozik az indo-

⁶⁹ Gordon Johnson: Az indiai világ atlasza, Helikon, 1998, 46. o.

európai, ezen belül az indo-árja, melyhez az Indiában beszélt nyelvek mintegy 64%-a, és a **dravida**, melyhez a beszélt nyelvek mintegy 24%-a tartozik. A két klasszikus nyelv a **szanszkrit** és a **tamil**, de a külső befolyások kapcsán a történelem folyamán a perzsa, majd a brit gyarmatosítás óta az angol komoly szerepet játszott/játszik. Az indiai alkotmány értelmében (343. cikk) az államszövetség hivatalos nyelve a dévanágari írással írott **hindi**, de hivatalos célokra az angolt továbbra is használják. A 345. cikk értelmében bármely nemzeti nyelv hivatalos lehet, ha az adott államban azt hivatalos nyelvként elismerik. Ma Indiában 18 regionális hivatalos nyelvet ismernek el. A nyelvekhez hasonlóan többféle írás is létezik. A már említett dévanágari mellett pl. az urdu nyelvet ma is arab betűkkel írják.

6. 5. Irodalom

„Ez bráhma és a vendégünk. Ha nem beszélek most vele, megátkoz engem!” – ezt vélvén, Szítá legott felelt neki:

- *Dzsanakának vagyok lánya, Mithilá királyának, és nevem Szítá. És Rámának vagyok szeretett hitvese. Tizenkét évig laktam az Iksvákuknál, hol élvezém mind a világnak vigasságát, s minden vágyam betöltetett. A tizenharmadik évben Rámát akarta a király fölszentelni utódává. A szertartásra megtéve már minden előkészület, midőn nemes anyósom, Kajkéji kért az urától két kegyet: hivatkozván a jótétre, hogy menté egykor életét. E két kegy: úzze el Rámát, s tegye királlyá Bharatát (az ő fiát). Uram, csak hogy adott szavát ne szegje meg apja, megtette Kajkéji kívánságát. „Nos, úgy legyen!” Van más anyától Rámának egy féltestvére: Laksmana. Íjjal kezében ő is jött buzgón Rámával és velem. Azóta Ráma aszkétaruhában, hajfonattal így velem együtt s az öccsével él ez erdőn magányosan. Nemsokára uram megtér bő élelemmel, mint vadász. De te ki vagy? Családod mi? Beszélj el őszintén nekem! Mért vándorolsz az erdőben, oh, jámbor kétszer született?*

Szítá e szavaira a rákszasz király nagy fennhéjázóan felelt:

- *Ki előtt a Világ reszket: istenek, lények, emberek – a rákszasz csatájának vagyok vezére, Rávana. Hogy így aranysugárzásban, selyemben téged láttalak, nem kellene nekem többé eddigi feleségeim. A sok gyönyörű nő közül, kit egykor elraboltam én, te légy a fő királynőm, és légy igen boldog énvelem! A tenger közepén fekszik Lanká, az én fővárosom egy hegytarajra építve. Majd ott a korom erdőben, ott sétálsz énvelem, Szítá. Nem bánod meg az erdőben tartózkodást, oh, tündető. Ötezer fürge szolgáló, minden ékszerrel ékszeres, engedelmeskedik néked, ha te leszel a hitvesem.*

Mély utálattal felelt erre Szítá:

- *Édes uramhoz, Rámához hű maradok örökre én! Ő rendületlen, mint a szirt, változatlan, mint óceán. Ő csupa nyájasság, jóság – hozzá örökre hű leszek. Oroszláné a járása: nagy karú és nagy mellkasú. Emberek közt oroszlán ő – hozzá örökre hű leszek! Szép arca, mint a telehold, érzékein uralkodik. Hatalma, híre végtelen. Hozzá örökre hű leszek! Elérhetetlen oroszlánnöz, sakál, te kívánsz engemet?! Mint soha napsugarat, soha nem érsz el engemet! Éhes oroszlán torkából mernéd kitépni a fogát, vagy mérges kígyó torkából?!... inkább nyakadra köss követ, s úgy úszd át az óceánt, nyalj borotvát a nyelveddel, ha akarod, hogy tiéd legyek! Közted s közte a különbség: mint oroszlán s sakál között, mint tenger és patak között, mint arany és ólom között, mint szantálfa és genny között, mint elefánt s egy macska között, mint páva és egy banka között, mint keselyű s egy lúd között! Ha az ezerszemű, istenhatalmú Ráma visszatér, kezében ija és nyila, ha le is nyelnél engemet, nem tudsz majd megemészteni!”⁷⁰*

⁷⁰ Rámajana, Jánosy István fordítása, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1978, 171-172. o.

Összefoglaló kérdések

- Foglalja összes az Indus-völgyi civilizációk jellemzőit!
- Mit jelent a „véda” és milyen „fajtáit” különböztettük meg?
- Ismertesse az indiai társadalom hierarchikus rendszerét!
- Mit jelent a négy életszakasz fogalma?
- Melyek voltak a gyarmati brit uralom jellegzetességei?
- Foglalja össze India és Pakisztán függetlenné válásának körülményeit!
- Foglalja össze a gandhizmus alaptételeit!
- Milyen vallások vannak jelen Indiában?
- Sorolja fel a hinduizmus jellemzőit!
- Ismertesse India nyelvi helyzetét!

7. Konfuciánus rend Kelet-Ázsiában: a kínai civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Gernet, J.: A kínai civilizáció története. pp. 19-34.,34-49.,412-416. és 493-503. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest
- Polonyi Péter: Kína története, Maecenas, Budapest, 1994
- Fitzgerald Patrick: Az ősi Kína. (A múlt születése sorozat) pp. 5-24. Helikon, Budapest, 1989
- Polonyi Péter: Birodalom-e Kína? In N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 183-211. o.
- Vámos Péter: Nemzet és azonosság-tudat. Megjegyzések a kínai külpolitika értelmezéséhez, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 213-241. o.
- Hans Küng- Julia Ching: Párveszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000
- A visual sourcebook of Chinese Civilization <http://depts.washington.edu/chinaciv/>

*„Kína ... abban az értelemben nem birodalom, amennyiben azt heterogén elemek mesterséges halmazának tekintjük, amely az összetartó politikai-katonai nyomás megszűntével magától alkotóelemeire esik szét. A történelem arról tanúskodik, hogy az ország keleti részeinek han (vagyis kínai) nemzetiségű, letelepült mezőgazdasági lakosságának és az északi és nyugati részek nem-han, nomadizáló pásztornépeinek több évezredes dichotómiája mindig is egyfajta szimbiózist jelentett, amelyet a 18. századi mandzsu hódítások végül a mai Kína alapját megvető egységes állammá kovácsoltak. A jelenlegi Kína lakói tehát, ha nemzetiségüket tekintve nem egységesek is, egybefonódó történelmük okán nem alaptalanul tekinthetők az országot közös hazájuknak. Ebben az értelemben véve azoknak a jelenlegi pekingi magyarózkodásoknak, amelyek az ottani nemzetiségi konfliktusokat valamiféle „családon belüli vitának” minősítik, van némi alapjuk. Ráadásul Kína számára mindig is természetes állapot volt, hogy egységét nem vérségi, nemzeti, nemzetiségi elemek biztosították, hanem valamiféle **kulturális összetartozás-tudat** ...*

*A kínaiak tehát már a legkorábbi időkre visszamenően is **civilizációként tételezik magukat**, akiket elsősorban ez a vonásuk különböztet meg civilizálatlan környezetüktől. Ez a fajta önmeghatározásuk mindaddig fenn is maradt, amíg számukra is nyilvánvalóvá nem vált, hogy az Ég alatt más civilizációk is léteznek.”⁷¹*

7. 1. Terület, népesség

A kínai civilizáció középpontja és mag-állama a Kínai Népköztársaság, mely egyrészt áll az ún. 18 tartományból, mely Kína magját adja, másrészt Mandzsúriából, Belső-Mongóliából, Kelet-Turkesztánból és Tibetből. 1999 óta Hong Kong is a Kínai Népköztársasághoz tartozik, míg Tajvan (korábbi nevén Formosa) külön államnak tartja magát, még ha ezt Kína és a nemzetközi közösség nem is ismeri el. Mindez nagyjából **1,3 milliárd** embert jelent. Azonban a kínai civilizációhoz tartoznak még – ha különböző módon is – Észak- és Dél-Korea, Vietnam és a tágabb régió (Délkelet-Ázsia, Indo-Kína) mindazon államai, melyekben jelentősebb kínai közösségek élnek.

„Kína történelmileg mindig is úgy tekintett önmagára, mint olyan entitásra, amely magába foglalja a 'kínai zónát'. Ebbe beletartozik Korea, Vietnam, a Liu Csiu-szigetek, mi több, olykor Japán is. Az említett entitás része továbbá egy 'belső-ázsiai zóna' is, melynek részei a nem kínai mandzsuk, mongolok, ujjurok, törökök és tibetiek, akiket biztonsági okokból Kína mindig is ellenőrzés alá óhajtott vonni. Végül létezik egy 'külső zóna', melybe a barbárok tartoztak, akikről viszont elvárták,

⁷¹ Polonyi Péter: Birodalom-e Kína? In N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, 2005, 183. o.

hogy ismerjék el Kína nagyságát és hódoljanak előtte. A modern kínai civilizáció hasonlóképpen épül fel: központi magja a Han-Kína. Külső, jelentős autonómiával bíró, de Kína elidegeníthetetlen részeként kezelt tartományai viszont olyan vidékek, melyek nagy valószínűséggel önmaguk is részei kívánnak majd lenni egy Peking-központú Kínának (Hongkong, Tajvan). E felsorolásból nem hiányozhat egy különálló állam (Szingapúr) sem, melyet nagyrészt kínaiak laknak, és amely egyre inkább Peking felé orientálódik. Jelentős befolyással bíró kínai népessége van Thaiföldnek, Vietnammak, Malajziának, Indonéziának és a Fülöp-szigeteknek, ezek ugyancsak az említett körbe tartoznak; éppúgy, mint azok a nem kínai társadalmak is (Észak- és Dél-Korea, továbbá ismét csak Vietnam), melyek – mindettől függetlenül -, Kínához hasonlóan szintén konfucianusak.”⁷²

A kínai elképzelés szerint a világ középpontjában Kína áll, innen ered az ország mai napig használatos neve: **Csungkuo**, azaz **Középső Birodalom**, melyet koncentrikus körökben vesznek körül a szorosabban, majd lazábban Kínához kapcsolódó más országok és népek. Ebben a tágabb térségben Kína évszázadokon keresztül és a mai napig meghatározó módon hármas kultúrhatást gyakorolt: a **kínai írásbeliség**, a **konfucianizmus** és a **buddhizmus** közvetítése által.

Ennek ellenére „noha Kína politikai és kulturális értelemben egyaránt zárt egységet képviselt, azért mégsem maradt a külső hatásoktól érintetlen. A Han-korszakban ismerték a Római Birodalmat. Kapcsolatban álltak Indiával... Baráti kapcsolatokat ápoltak a Szaszanida-kor (kb. 226-640) Perzsiájával. S amint a buddhizmus Indián és Közép-Ázsián keresztül elérte Kínát, ugyanúgy eljutottak ide később Perzsián át Zarathustra tanításai, a manicheizmus, a nesztorianizmus és az iszlám is. Viszonylag későn, a XIII. században, a nyugati kereszténység is megjelent Kínában.”⁷³

A kínai „kivételesség” képzete a modern korig megmaradt, sőt, bizonyos értelemben jelei napjainkban is felfedezhetők. A 18-19. században uralkodó Csien-lung császár a kínai kikötők megnyitását követelő angolok uralkodójához, III. Györgyhez írott levelében így szól: „Te uralkodó, messze lakozol, sok tengeren túl, és mégis attól az alázatos kívánságtól vezettetve, hogy civilizációnk jótéteményeiben osztozhass, követséget küldtél, amely engedelmesen eljuttatta hozzánk üzenetedet. Azok a komoly kifejezések, amelyekből az üzenet áll, bizonyítják részéről a tökéletes alázatosságot, mely rendkívül dicséretre méltó. Ami azt a kérelmedet illeti, hogy egy alattvalód mennyei udvaromhoz küldhesd, hogy ellenőrizze országod kereskedelmét Kínával, úgy ez a kérés ellentmond dinasztiám minden szokásának, és semmilyen módon sem fogadható el. Amint követed maga meggyőződhetett róla, nekünk mindenünk megvan.”

A kínai civilizáció hordozója és közvetítője a kínai népesség, mely azonban egyáltalán nem mondható homogénnek: a Kínai Népköztársaságban bár a lakosság mintegy 92%-a ún. **han-kínai**, **55 hivatalosan elismert** – egyenként is több, milliós nagyságrendű – **kisebbség** él. (Pl. 16 millió csuang, 10 millió mandzsu, 9 millió huang, 7 millió ujgur, 5 millió mongol, 5 millió tibeti, 2 millió koreai stb.)

„Mit jelent az, hogy „kínai”? Ki a kínai?

A magyar „kínai” szó nem fordítható egyértelműen vissza kínaira. Kína jelenlegi államneve, Csungkuo (Középső Birodalom) alapján csungkuozsen-nek (vagyis középső birodalmi embernek) nevezheti magát a kínai állam valamennyi nemzetiségének tagja, ám az 55 nemzeti kisebbségtől (ujgurok, mongolok stb.) megkülönböztetésként a többségi nemzet a hancu, vagyis han nemzetiségű kifejezést használja magára.

Bár a „han” elnevezés kétezer esztendő múlta tekinthet vissza, s arra utal, hogy valaki a négyszáz esztendőn keresztül fennállt Han Birodalom alattvalója, illetve annak leszármazottja, valójában ez nem nemzetiségnév. A kínai dinasztiák ugyanis saját elnevezésükre nem családnevet vagy nemzetségnevet használtak, hanem valamiféle tetszőlegesen felvett elnevezést (helynevet vagy elvont

⁷² Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 274-275. o.

⁷³ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 221. o.

fogalmat), tehát a Han Birodalom alattvalója is sokféle közösséghez tartozhatott. Hasonló példát mutat, ahogyan a külföldi kínai diaszpórák lakónegyedeinek főutcáját is gyakran nevezik Tangzsencsie-nek, ami a jó ezer esztendővel ezelőtti Tang Birodalomra utalva szó szerint azt jelenti, a „Tang Birodalom alattvalóinak utcája”. Az egyes dinasztiák pedig saját elnevezésüket használták államnévként. Kína államnévének történeti folyamatosága és etnikai jellege tehát megkérdőjelezhető, hiszen sem a Csungkuo, sem a han, bármilyen nagy múltra tekintenek is vissza, nem voltak általánosan használatosak. Az előbbi a monarchia 1911-ben történt bukása tette hivatalossá, a han nemzetiségként való használata pedig a „nemzet” fogalmának megjelenésével egyidejűleg a 19-20. század fordulóján terjedt igazán el, és vált Szun Jat-szen gondolatrendszerének sarkalatos elemévé, lett maga is nemzetteremtő tényezővé.⁷⁴

A múltba visszatekintve azt látjuk, hogy a tulajdonképpeni Kína (a mai Kínai Népköztársaság keleti fele, amelyet északról a Nagy Fal határol) a han nemzetiség olyan olvasztótégelye, amelyben a neolitikumtól kezdve folyamatosan ment végbe egyfajta etnikai-civilizációs egyesülés. Ez a korabeli világtól sok szempontból elszigetelt terület sokáig önálló civilizációként létezett, vagyis a szomszédos barbároktól megkülönböztetendő a civilizált világnak képzelte magát. Az i.e. első évezred derekán élt nagy gondolkodók munkáiban **Kína és a világ fogalma egybeesik, a Tienhszia (az Égalatti) egyszerre jelenti mindkettőt.** A külvilág fokozatos megismerésével vált az Égalatti immár csak a világot jelentő fogalommá.

Azonban a szűkebben vett Kína sem volt egységes. A 10-13. században az Észak-kínai Alföldön létrejött kitaj vagy dzsürcsi állam jelentős nem-han lakossága, illetve még korábban, a 4-6. századi Észak-Kína török és mongol lovasnomád népei által alapított államocskák nem-han lakossága beleolvadt a han népességbe. Mivel a gyakran máig megőrzött családi krónikák is nyilvántartják ezt az eredetet, a ma magukat büszkén kínainak vallók sokszor tudatában vannak nem-han eredetüknek, azonban mandzsu, mongol, tagbacs vagy hun őseik vállalását nem érzik kínai (han) identitásukkal ellentétben állónak. Am akármegdig megyünk is vissza a kínai történelemben, a han népesség sohasem jelenik meg teljesen egységes etnikumként. A külföldön élő kínaiak körében gyakran használt pekingi propagandajelző is erre utal, amikor az öt évezreddel ezelőtre datálható félig valós, félig legendás kultúrhéroszokra hivatkozik: „Huang és Jen császár utódai vagyunk”. Vagyis **már a legősibb eredeztetés is két külön etnikai forrás egyesülését mutatja.**

Ez az oka annak is, hogy **nincs eredetmonda**, az elődök nem jöttek sehonnan, mindig is itt éltek, s az idő múlásával a Sárga-folyó és a Jangce völgyében a civilizációs szálak egyre szorosabban fűzték egymáshoz őket. A mai politika láthatóan arra akarja felhasználni az antropológiát is, hogy ehhez az ösztönös múltképhez valamiféle tudományos háttérmagyarázattal szolgáljon.”⁷⁵

A ma mintegy 1,3 milliárdos Kínai Népköztársaság évtizedek óta a népességnövekedés problémájával küzd, ezért igen **szigorú családtervezési programot** folytatnak, melynek keretében a városokban egy család egy, vidéken egy család két gyermeket nevelhet. Bár a rendelet betartásának mértéke a különböző területeken különböző lehetett, hiszen a hivatalos politika ellenezte a kényszer alatti abortuszt vagy sterilizálást, ezekre is akadt példa. A cél egyértelműen a lakosság számának stabilizálása volt. A mai folyamatok tükrében a kínai lakosság száma előreláthatóan 2050 körül tetőzik majd mintegy 1,6 milliárdos lakosságnál. A szigorú családtervezési rendelet miatt ma a Kínai Népköztársaságban a fiúgyermek és leánygyermek

⁷⁴ Erre a folyamatra utal Dru C. Gladney, amikor a kínai identitástudat, sőt a han nemzetiség létének problémáit feszegeti: „Szun megtalálta a módját, hogyan emelkedjék felül az északi és déli etnocentrizmus mélyen gyökerező hagyományain. A 'han' terminus használata nagyszerű ötletnek bizonyult a nem kantoniak, elsősorban az északi dialektust beszélők, valamint a befolyásos csöcsiangi és sanghaji kereskedők egy mindenén átívelő nemzeti csoportba történő tömörítésére. Hanonak tekintette azokat, akik szembeállíthatók voltak a határmenti, jelentéktlenebb nemzetiségekkel és a nyugati imperialistákkal. A han nemzetiségbe történő összevonásuk gondolatával lehetett megakadályozni a kínai állam szétesését. Az magától értetődik, hogy sem a tajvani Kuomintang, sem a szárazföldi kommunisták nem kérdőjelezték meg ezt a nemzetiségi terminust. Annál meglepőbb azonban, hogy nem akadt egyetlen nem-kínai kutató sem, aki kételyének adott volna hangot azzal a koncepcióval kapcsolatban, hogy létezne egy hannak nevezhető etnikai csoport, amelyik Kína népességének 94%-át tenné ki.” Dru C. Gladney: Making Majorities, Stanford, 1998, 117-118. o. A tanulmánykötetre Vámos Péter hívta fel a figyelmemet.

⁷⁵ Polonyi Péter: Birodalom-e Kína? In N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, 2005, 183-211. o.

közötti arány a világtátlagnál jobban eltolódott a fiúk javára, mivel a modern tudománynak köszönhetően sok nő abortusznak vetette alá magát, ha megtudta kislánya lesz majd. (Születéskor 1,12 a fiú/lány arány, 15 éves kor alatt 1,13, míg 15-64 éves korban 1,04 a férfi/nő arány. Magyarországon születéskor és 15 év alatt 1,06, 15-64 év között 0,97 ugyanez az arány.)⁷⁶

7. 2. A kínai civilizáció története⁷⁷

„A kultúra folyamatosságát tekintve ez a világ legősibb élő civilizációja, noha Kínában a múltat inkább vég nélkül újraszerkesztették, mintsem megőrizték. A Földközi-tenger medencéjének gazdagságához képest kevés kínai műemlék vagy épület látható még ma is. A kínai fa- és puha téglaeépítmények gyorsabban elpusztultak, mint kőből készült nyugati társaik.

Csak kevés eredeti kínai dokumentum maradt ránk, többnyire csupán másolatok másolatai léteznek. (Ez olykor érvényes még a festményekre is.) A kínai iratokat csak addig őrizték meg, amíg a közigazgatásban szükség volt rájuk; ezután a legfontosabbokról kivonatokat és tartalmi összefoglalásokat készítettek, a többit megsemmisítették. Ráadásul a papír – a kínaiaknál közel kétezer év óta ez az írás hordozója – nem olyan tartós anyag, mint a pergamen vagy a papirusz ... Látszólagos ellentmondás, hogy gyakorta épp a kínai történelem folyamatossága burkolja homályba a kínaiak elől saját múltjukat. Az örökösen újraértelmezett ókori kínai szövegek lehetővé tették, hogy a mindenkori jelenben használt fogalmaknak megfelelően magyarázzák őket.”⁷⁸

A kínai civilizáció alapértékei az **önállóság** és a **folyamatosság**. Bár Kína története jóval később kezdődött, mint Mezopotámiáé, Egyiptomé vagy Indiáé, kb. az i.e. 1-2. évezredben kezdődött meg egy egységes központosított állam kialakulása, a kínai civilizáció **ciklikus, de folyamatos fejlődést** ír le, melyben egy-egy ciklus kb. 2-300 évig tart. A ciklusok nemcsak a különböző **dinasztiákkal**, hanem azoknak a **földkérdésben** tanúsított magatartásával is jellemzően összekapcsolódik: a ciklus elején egyenlősítő földosztásokat hajtottak végre (a föld részben magántulajdonban volt, részben nem), majd vagyoni polarizáció és egyenlőtlenség következett be, mely az uralkodóval szembeni parasztfelkeléshez vezetett. A folyamatos fejlődés a különböző **technikai újításokban** volt leginkább nyomon követhető:

- i.e. 4-2. század: mezőgazdasági, fémipari és mechanikai újítások;
- i.sz. 8-11. század: öntözéses rizstermelés, nyomtatás, papírpénz, távolsági hajók;
- 16. század-1830: szövés, kerámia, új növények, stb.

A technikai, technológiai újítások következtében folyamatos demográfiai forradalom zajlott: az i.sz. 2. században a lakosság létszáma mintegy 57 millió volt, a 11-15. században már a 100 milliót is meghaladta.

7. 2. 1. A kínai civilizáció kezdetei

A mitológia szerint világegyetemet Pangu, a teremtő teremtette, majd legendás bölcs császárok és hősök megtanították az embereket beszélni, magukat fenntartani, öltözködni és házat építeni. A régészeti leletek szerint a kínai civilizáció a **Sárga-folyó** és a **Jang-ce** völgyében kezdődött, ahol a **Sang-dinasztia** (i. e. 1700-1027) irányítása alatt egy földműveléssel, illetve állattenyésztéssel foglalkozó társadalom alakult ki. A Sang-dinasztia három legfőbb jellemzője a fejlett **bronzművesség** (a kínai civilizáció egyben ipari civilizáció is volt), az **első teljes írásrendszer** (az ásatásokon teknőcpancélra és csontokra vésett szövegtörödékek kerültek elő) és a vérszomjas **emberáldozatok** voltak (az uralkodóval együtt temették szolgálait, gyakran élve is – később cserépalakokkal helyettesítették a szolgálkat).

⁷⁶ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ch.html#People>

⁷⁷ A kínai civilizáció történetéhez felhasználtam Csicsmann László jegyzeteit is.

⁷⁸ Caroline Blunden-Mark Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, 12. o.

Az i. e. 2. évezredben – a bronzművesség mellett – más iparágak is megjelentek: ismerték és alkalmazták a selyemszövés technológiáját. A 13. századvégétől megjelent a gyapotfeldolgozás, míg a 12. században kialakult a porcelánkészítés.

A kínai időszámítás kezdetei is ebbe a korszakba (i. e. 14. század) nyúlnak vissza és komoly csillagászati tudásról tesznek bizonyosságot.

7. 2. 2. Az archaikus kor (i. e. 2. évezred – i. e. 221)

Az utolsó Sang-királyt, aki orgiáiról volt nevezetes, 1122-ben legyőzte a Csou törzs, akiknek uralma i. e. 256-ig tartott. A **Csou-dinasztia** győzelme a kínai történetírásban a mint a jó győzelme a rossz felett jelenik meg. A Csou-korszakban a parasztság adóit beszedő a törzsi vezető réteg hivatalnok-apparátussá alakult át, de mivel a föld nem magántulajdon volt, a feudalizmus nem alakult ki Kínában. A hatalom kisebb fejedelemségekben koncentráldott, amelyekben az uralkodót, akit egyrészt isteni eredetűnek ismertek el, másrészt főpap is volt, szakrális tisztelet övezte.

Ezt a kort a vitatkozó filozófusok korának is nevezik, mivel ekkor élt **Konfucius** (Kung Fu-ce) és az őt kritizáló ún. **legisták** vagy **törvénykezők**. Konfucius megfogalmazta az általa ideálisnak tekintett társadalmat, amelyet a múltban és a hagyományok tiszteletében vélt megtalálni. Fontos az idősek és rangidősek feltétlen tisztelete, de az uralkodó nem lehet korlátlan hatalmú zsarnok, hanem példát kell mutatnia népének. A társadalmi hierarchiában mindenkinek megvan a maga helye. Bár Konfucius tanításait sokan bírálták, a konfuciánus etika szelleme ma is igen erős Kínában és Kelet-Ázsiában. Konfucius tanításaival szemben léptek fel a legisták, akik azt hirdették, hogy „a bölcs ember nem törekszik a régiség utánzására, nem fogad el örök időkre érvényes törvényeket, hanem megvizsgálja korának dolgait, s ezáltal készül fel arra, hogy megbirkózzék velük”. Olyan törvények kellene, melyek jutalmaznak és büntetnek, így Konfucius tanai hasznavehetetlenek.

I. e. 453-tól a Csou-dinasztia hanyatlásnak indult. Az egymással a hatalomért hadba bocsátkozó öt fejedelemség közül a **Csin-dinasztia** i. e. 221-ben egyesítette Kínát.

7. 2. 3. Az első egyesített birodalom (i. e. 221 – i. sz. 220)

„Csin állam a győzelemkor már több mint ötszáz éves volt, és uralkodói – saját nézetük szerint – réges-rég elnyerték a Menny felhatalmazását... amikor Cseng király – akit halála után „Első Császárnak” neveztek, élete során pedig jogosan „Császárnak” (huang-ti) – hálát adott hat vetélytársa felett aratott győzelméért, szólt arról, hogy ez „ősei mágikus erőinek köszönhető”, és visszamenőleg a „Magasztos és Fenséges Fejedelmek” (taj-sang-huang) címet adta nekik ... Az egyesítés bámulatot keltő, de nem egyetemesen szívesen látott felfogását az Első Császár, és minisztere, Li Sze számos feliraton igyekezett népszerűsíteni. Ezeket többnyire olyan hegyek csúcsán vésték kőbe, amelyeket a császár újonnan szerzett birtokain tett körútja alkalmával felkeresett. Közülük a legrégebbi – a hajdanán a Csou állam területéhez tartozó Ji-hegyen – a béke császári ajándékát és az egyetemes birodalom létjogosultságát hangsúlyozta.”⁷⁹

Bár a Csin-dinasztia idején még előfordultak birtok-adományok, elsősorban a császárfiaknak és/vagy legfőbb tisztségviselőknek, valójában a politikai hatalom öröklésének tilalma alól csak a császári méltóság volt kivétel. Az Első Császár birodalmát főleg a legalisták tanítása alapján szervezte meg és a konfuciánus művek nagy részét elégettette. Mindazonáltal a birodalom rendszerének felépítésében nagy vita bontakozott ki: a konfuciánus tudósok, akik a fiak és fő

⁷⁹ C. Blunden-M.Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 80. o.

méltóságok ellenőrzésének céljából a hűbértörök-rendszer visszaállítását javasolták, azonban elveszítették a vitát Li Sze miniszterrel szemben, aki azzal érvelt, hogy a birtokok adományozása elhidegüléshez és harchoz vezet, míg ha a királyi hercegek és az érdemes hivatalnokok az állam adójövedelmeiből jutalmat kapnak, könnyen ellenőrizhetővé válnának. A Csin-dinasztia megszervezte az állam bürokratikus szervezetét is, azonban a rendszer az Első Császár halála (i. e. 210) után hamarosan összeomlott.

Az Első Császár a Nyugat felől betörő nomádok törzsekkel szembeni védekezésül elkezdte a **Nagy Fal** építését. Talán helyesebb lenne Nagy Falakról beszélni, hiszen ezek az építmények több nyomvonalon, több szakaszban több száz évig épültek.

Bár a Csin-dinasztia uralma rövid ideig tartott, a kínai civilizáció „történetében mégis vízválasztónak számít. A könyvek elpusztítása és a kötelező írásreform következményeként csaknem valamennyi régi irat hiányosan maradt a későbbi korokra, vagy teljesen elveszett. Másrészt viszont létrejött az a kormányzati modell, amely az utóbbi két évezred folyamán alig-alig változott, bár kezdeti tökéletlenségeit és később a címek, illetve az intézmények részleteit is sokat alakították ... a Tang-kori esszéíró, Liu Cung-jüan ... szerint az Első Császár volt 'az az ember, aki a történelemben első ízben vezetett be és működtetett egy olyan igazságos és pártatlan kormányzati apparátust, amelyben – ha megvolt hozzá a képesítése – mindenki részt vehetett'.”⁸⁰

[A leckéhez olvassa el Miklós Pál: AZ ELSŐ KÍNAI CSÁSZÁR CSERÉPHADSEREGE c. írását, <http://terebess.hu/keletkultinfo/cserephad.html>]

7. 2. 4. A Han-dinasztia

A Csin-dinasztia bukását végül parasztlázadások okozták. Az i. e. 206-tól i. sz. 220-ig uralkodó **Han-dinasztia** korát Kína történelmének egyik legfényesebb periódusaként tartják számon. (Talán ezért is illetik a kínaiak magukat a **han** megjelöléssel. ld. 7. 1. pont) Ebben az időszakban a konfuciánus és a legalista nézet közeledett egymáshoz, míg végül az állam hivatalosan is konfuciánus állam lett. Kína belül virágzott, határain túl pedig megkezdte politikai és kulturális hatásának kiterjesztését a mai Korea, Mongólia, Vietnam és Közép-Ázsia felé, valamint a kínai feljegyzések több római követről is beszámolnak a 2. században.

A Han-dinasztia bár többnyire megtartotta a Csinek államigazgatási rendszerét, lazítottak a szigorú centralizmuson és feudálisnak nevezhető vazallus-tartományokat hoztak létre szövetségeseik jutalmául. A későbbiekben a határokon túlra vezető hadjáratok finanszírozására gazdag kereskedők is kaphattak földeket. Mivel azonban az adót a földek mérete és a rajta élő parasztok száma után kellett fizetni, az adózás meglehetősen hiányos volt. Ezeknek a problémáknak megoldására 13 tartományra osztották a birodalmat, melyek élére versenyvizsgákon kiválasztott hivatalnokokat neveztek ki.

7. 2. 5. A kínai középkor

A 2. század végére a Han-dinasztia megszűnt létezni, és a helyén három, egymástól független, de egymással harcoló politikai központ jött létre: északon **Vei**, délkeleten **Vu** és délnyugaton **Su**. Az állami adminisztráció egyre inkább a kisszámú arisztokrata család monopóliumává vált. Az újjászerveződő patriarchális társadalomban a régi hitvilág és értékrendszer megingott, ami teret engedett új eszmék hódításának: egyre jelentősebbé vált a taoizmus és elterjedt az Indiából egyre inkább kiszorító buddhizmus.

⁸⁰ C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 83. o.

581-618 között a **Sui-dinasztia** ismét egyesítette Kínát, egyenlősítő földosztást hajtott végre és mérsékelte a parasztok adóit. Elkezdték megépíteni a **Nagy Csatornát**, melyen a déli gabonát szállították északra. (A víziút hossza 1794 km volt.)

618-907 között a **Tang-dinasztia** uralma alatt Kína ismét fénykorát élte. (A modern kínai nyelvhasználatban a külföldi kínai diaszpórák lakónegyedeinek főutcáját gyakran nevezik Tangzsencsiének, aminek jelentése a „Tang Birodalom alattvalóinak utcája” - így módon a han elnevezéshez hasonló „megemlékezésnek”, elismerésnek tekinthető.)

A dinasztia uralkodásának kezdetén ismét egyenlősítő földosztásra került sor. A közigazgatási versenyvizsgákon kiválasztott konfucianus hivatalnoki kar által fenntartott kormányzati rendszert tökéletesítették. Ez a Tang-korban kialakított rendszer egészen a kínai császárság 1911-ben bekövetkezett bukásáig fennállt. Alapelve az volt, hogy a hivatalnoki képességek alapján választott tisztviselők, akiket általában szülőhelyüktől távoli posztokra neveztek ki, ott földet nem szerezhettek, sokkal inkább a trón támaszai lettek, mint korábban azok a hűbérurak, akik helyi hatalmukat megerősítve a trón ellen lázadtak.

A Tang-korszakban virágzott a **buddhizmus**, mely ekkor „kínaiizálódott” és vált a kínai hagyományos kultúra szerves részévé.

A 8. század közepén a Tang-dinasztia hanyatlani kezdett, és újabb hódítóknak, újabb dinasztiáknak adta át helyét, de a folyamatosság és ciklikusság változatlanul fennmaradt és jól megfigyelhető volt mind a közigazgatási rendszer alakulásában, mind a dinasztia-kezdeteket jellemző egyenlősítő földosztásokban.

7. 2. 6. Nomád betörések és európai behatolás

A kínai történelemnek a modern korig – mint már utaltunk rá – folyamatos eleme volt a Nyugat felől betörő nomádokkal szemben védekezés (Nagy Fal), illetve a nomád hódítók integrálása a kínai civilizációba. A legismertebb Nyugatról érkező hódítók a **hunok** (1. század), a **dzsürcsik** (12-13. század), majd a **mongolok**, Dzsingiz kán leszármazottainak vezetésével. 1279-re Dzsingiz kán unokája, Kubiláj kán fejezte be Kína egyesítését mongol uralom alatt. Az első szélesebb körben elterjedt Kínával kapcsolatos hírek ekkor érték el Európát: **Marco Polo** Kubiláj kán udvarában töltött éveket és számolt be tapasztalatairól, amikor visszatért hazájába.

Kína modern korszakát ezzel szemben a **nyugati behatolás** és az azzal szembeni ellenállás jellemezte. Az első portugál hajó 1516-ban érte el Kínát, ahol a portugálok kereskedelmi telepet akartak létrehozni. Bár Kína bezárkózással válaszolt, 1557-ben a portugálok mégis megvetették lábukat Makaón. A portugálokat követte a többi európai hajózó és gyarmatosító hatalom is: a spanyolok, hollandok, angolok és a franciák is. Az európai hajósokkal együtt megjelentek a **keresztény misszionáriusok** is, akik minden kínai tiltás ellenére behatoltak a szárazföldre is.

Az európai misszionáriusok jelenléte és a városi fejlődés következtében a 16-17. század Kínában a reformok évszázada, a kínai felvilágosodás kora volt, azonban mindez kevés volt ahhoz, hogy a belső problémákat megoldják.

Az európai behatolással az utolsó uralkodóháznak, a **mandzsu Csingeknek** (1644-1911) kellett szembenéznie. A mandzsuk Mandzsúria őslakói voltak, akik Kínában idegennek számítottak, hajukat rövidre nyírva viselték és ezt kötelezővé tették a meghódított lakosság számára is. Az a mondás járta, hogy *„ha meg akarod tartani a fejedet, ne tartsd meg a hajadat, ha megtartod a hajadat, nem tarthatod meg a fejedet.”* A mandzsuk lassan feladták „barbár” szokásaikat és a kínai etika alapján irányították az országot, mely a 17-18. század alatt érte el legnagyobb területi kiterjedését: Kína hatalma megszilárdult Tibet, Közép-Ázsia, Korea, Nepál, Vietnam és Mongólia

felett. Mivel azonban a reformok elmaradtak, a Nyugat kihívása váratlanul érte Kínát.

A 19. század közepén „Nagy-Britannia és Franciaország némi erőszakot alkalmazott, hogy egy sor erre kiszemelt kikötőn keresztül megnyissa Kínát a korlátlan külkereskedelem számára. Rákényszerítették, hogy az adófizetői-hűbérúri rendszer helyett, amely Kínát a világ urának, a többi nemzetet pedig vazallusának tekintette, nemzetközi kapcsolatait a nemzetek közötti egyenlőség európai modellje alapján rendezze... a császári kormányzat nem sokáig állt ellen a brit és francia követeléseknek, mivel meglehetősen hamar rájött: az idegen hatalmak nem törekednek területi hódításra. Biztonságosabbnak látszott engedni és biztosítani azt, hogy ezeknek a nagy hatalmú idegeneknek érdekük legyen a stabilitás fenntartása.”⁸¹

Kína és Nagy-Britannia között 1839-1842, valamint 1856-1860 között került sor az ún. **ópiumháború**ra. Bár a közfelfogás szerint a háborúk oka az volt, hogy Indiából nagy mennyiségű ópiumot szállítottak Kínába, amely hamar kedvelt élvezeti cikké vált, és cserében ezüsttel fizettek, amire Európának nagy szüksége volt, hiszen éppen a kínai exporttermékek (selyem, porcelán, rizs, tea) apasztották az európai nemesfémkészleteket, más vélemények szerint ezek a háborúk sokkal inkább hatalmi viszonyok – Európa és Kína, illetve Kína és környezete között - szóltak. Az 1842-es **nankingi szerződés** öt kínai kikötőt megnyitott, Hong Kong szigetét pedig brit tulajdonná nyilvánította.

„Körülbelül 1600 táján a kínaiak még nem használták az ópiumot kábítószerként. Fájdalom csillapítására alkalmazták... az ópiumszívás szenvedélye a 17. század folyamán kezdett Kínában elterjedni, amikor általánossá vált a szer dohányba keverése. Az első rendeletet az ópium-termesztés és -kereskedelem ellen 1729-ben hozták, jóval a behozatal kezdete előtt ... a Kínába való behozatalt először kifejezetten 1800-ban tiltják meg; de a császári rendeletekből világos, hogy még az 1830-as években is – az ópiumbehozatal elleni kampány tetőpontján – a kínai államot jobban érdekelte a hazai termelés megszüntetése, amely úgy látszik, mindig nagyobb volt mint a behozatal.”⁸²

A 19. század közepén a birodalomban több, egymástól független lázadás tört ki, melyeket általában a helyi, a kormány által viszonylag kevésbé ellenőrzött helyi hadseregek vertek le, melyek ekkor már rendelkeztek nyugati vagy nyugati mintára gyártott lőfegyverekkel. A legjelentősebb ilyen felkelés az ún. **tajping felkelés** volt (Taj-ping Tien-juo = a Nagy Béke Mennyei Birodalma), mely „hatalma csúcsán, 1853 és 1864 között, a Jangce alsó folyása völgyének java részét elfoglalta, és Tien-csinből, a „Mennyei Fővárosból” (a mai Nankingból) kormányozta a területet. A tajping mozgalom több lényeges vonatkozásban előképe volt a kínai kommunista mozgalomnak. Vezetői új ideológiát hirdettek, amelyhez állításuk szerint isteni kinyilatkoztatás útján jutottak, s amely hívőinek személyes megváltást és jobb társadalmi rendet ígért... a hirdetett, de valószínűleg soha meg nem valósított társadalmi eszmény a kis faluközösségek köré épülő teokratikus kollektívizmus volt. A vallási vezetés alatt álló faluközösségek mindegyikében lett volna templom és közös raktár.”⁸³

A felkelők gúnyneve „hosszú hajúak” volt, mivel tiltakozásul a fennálló - mandzsu - rendszerrel szemben hajukat hosszúra növesztették. A tajping-felkelést csak igen nagy nehézségek árán sikerült a központi hatalomnak levernie, miközben a kínai uralkodó elitben óriási vita zajlott a gazdasági, politikai és technikai újításokról.

7. 2. 7. Kína a 20. században: **nacionalizmus** és **kommunizmus**

A **kínai nacionalizmus** az 19. század végén kezdett kialakulni. Összetevői között szerepel a

⁸¹ C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 148. o.

⁸² C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 148. o.

⁸³ C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 149. o.

hagyományos kínai univerzalizmus (Kína azonos magával a civilizációval), az aggodalom az immár Kína számára is nyilvánvalóvá vált/tett világrendben a nemzet fennmaradásáért, és a gyűlölet mindennel szemben, ami nem kínai. A 20. század elejére a kínai politikai elitben általánossá vált a meggyőződés, hogy Kína fennmaradásához társadalmi és politikai változásokra van szükség.

Mivel azonban az udvar ellenállt a reformoknak, a megnövekedett mandzsu-ellenesség rövid időre szövetségbe hozta a különböző politikai csoportokat. **1911**-ben egy katonai felkelés megfosztotta trónjától a dinasztia és kikiáltották a köztársaságot, melyben azonban a magas rangú tisztviselők a helyükön maradtak. A forradalom azonban *„csaknem teljesen városi jelenség volt, amely – a távírónak köszönhetően átugrta a közbeeső vidékeket. A forradalomhoz csak a kantoni deltavidéken csatlakoztak tisztán paraszti egységek: a Kanton ellen vonuló ún. népi hadseregekben. Az egyes városokban a hatalmat megragadó szövetség az alábbi elemek különböző arányú keverékéből állt: katonatisztek, önkormányzati tanácsok, kereskedők saját milíciáikkal, diákok, tanárok, titkos társaságok és – Sanghajban – az alvilág egy része, színészek, parasztmilíciák, valamint – természetesen – a hivatásos forradalmárok. Egyáltalán nem meglepő, hogy mihelyt az a hiedelem, amely minden rosszért a mandzsukat okolta, képtelenségnek bizonyult, ezek a szövetségek szétestek. Kína háromnegyed részén jóformán máról holnapra, egyes helyeken minden vérontás nélkül összeomlott a császári hatalom. Északkeleten és a fővárosban azonban nem. Szerették volna megakadályozni, hogy a belső ellentét alkalmat adjon a külföld közbelépésére, ezért a forradalmárok kiegyeztek Jüan Si-kajjal, a hajdani magas rangú hivatalnokkal, akit az udvar visszahívott, hogy segítsen a nehéz helyzetben. Megállapodtak, hogy Jüan szakít a mandzsukkal, és létrejön a köztársaság, amelynek ő lesz az első elnöke.”*⁸⁴

A Jüan Sikaj tábornok hamarosan bekövetkezett halála után kaotikus helyzet alakult ki: katonai vezetők egymással harcolva próbálták hatalmukat megszilárdítani. Az 1920-as években **Szun Jatszén** – szovjet segítséggel – megszervezte a **Kuomintangot**, a Kínai Nemzeti Néppártot, és kezdetben a **Kínai Kommunista Párttal** szövetségben próbálta az országot egyesíteni. Szun Jatszén halála után (1925) **Csang Kai-sek** vette át a Kuomintang vezetését és megszilárdította a Kuomintang hatalmát Dél- és Közép-Kínában. Szembefordult a Kommunista Párttal, amelynek megmaradt hívei 1934-ben megkezdték az ún. **Hosszú Menetelést** Északnyugat-Kína elhagyott területére, hogy ott szervezzék újjá magukat. Ekkor lett a Kommunista Párt vezetője **Mao Ce-tung**. Az **1931-1945 közötti japán megszállás** alatt a Kuomintang és a Kínai Kommunista Párt névleg ugyan egységes frontot alkottak a japán megszállókkal szemben, azonban a háború vége után egymás elleni harcuk folytatódott. A küzdelemből végül Mao Ce-tung és a Kommunista Párt került ki győztesen, míg a Csang Kai-sek vezette Kuomintang **Tajvan** szigetére szorult vissza, ahol Taipeiit Kína ideiglenes fővárosának nyilvánították. 1949-ben Mao Ce-tung Pekingben kikiáltotta a **Kínai Népköztársaságot**. A Kínai Népköztársaság mára a nemzetközi közösség által elismert egyetlen Kína, míg Tajvant a nemzetközi közösség ma sem ismeri el független államként.

7. 3. A kínai vallások

*„A hagyományos kínai vallásnak mint egésznek nincs általánosan elfogadott elnevezése. Akármilyen pontosan, alapjában különböző elemek keveréke, ilyenként fogadják el. A népi mondás azt vallja a konfucianizmusról, a taoizmusról és a buddhizmusról, hogy „a három hit egy”. A népi bölcsesség hozzáteszi, hogy az első a mindennapi életben igazít el; rituális megtisztulásért, démonok kiűzéséhez taoista szakemberekhez kell fordulni; a temetést pedig bízunk buddhista papokra.”*⁸⁵

Kínában (és Kelet-Ázsiában) a vallási életet másként kell értelmezni, mint a monoteista vallások világában. *„Nyugaton a vallást a kizárólagosság jellemzi. Valaki vagy keresztény, vagy zsidó, vagy muzulmán, de a három egyszerre nem lehet.”* Kínában (és Kelet-Ázsiában) nem is annyira egy vallásról, mint inkább egy **vallásrendszer**ről beszélhetünk, melyben az **ősi kínai vallásosság**

⁸⁴ C. Blunden-M. Elvin: A kínai világ atlasza, Helikon, Budapest, 157. o.

⁸⁵ C. Blunden – M. Elvin: A kínai világ atlasza, 188. o.

keveredik a **konfucianizmussal**, a **taoizmussal** és a **buddhizmussal**. „Számos kínai mindhárom vallást a magáénak tartja. Lehet valaki cselekvésében konfucianus, a természethez fűződő kapcsolatában taoista (vagyis élvezheti a természetet, óvhatja az egészségét), jámborságában pedig néhanapján buddhista... Egy kínai vallásos értelemben teljes mértékben kereszténnyé lehet, ugyanakkor kulturális értelemben teljes mértékben konfucianus maradhat, anélkül, hogy keresztény hitét elárulná vagy elfojtáná.”⁸⁶

Az ősi kínai vallásban az isteneknek és szellemi lényeknek három csoportját különböztették meg: „A legfőbb lény az 'Úr'-nak (Ti) vagy 'Mennyei Úr'-nak (Shang-ti) nevezett Isten, aki számtalan természeti istent irányított, éppen úgy mint a földi király az udvartartását ... Az istenek második osztályába a már a Shang-korból származó csontokon is említett természeti istenek, a mennyei istenségek, mint a Nap, Hold, Szél, Felhő, Hó és Eső, a földi istenségek, mint maga a Föld, az általa teremtett Gabona, kiváltképp a Köles, továbbá a Folyók és a Hegyek tartoztak. Ezenkívül ide tartozott még a keleti és a nyugati Anyaisten, akik talán a Nappal és a Holddal azonosak, s így a legfőbb Úr hitveseinek tekinthetők. Mindannyiuk fölött Ti uralkodott. ... A harmadik osztályba tartoztak az ősök, gyakran maguk is királyi származású félistenek, akikhez mindkét nem béli, ifjabb ősök szellemei és az elhunyt miniszterek is felemelkedhettek.”⁸⁷

„A kínai vallás legfőbb jellemzőjének egészen a XX. századig a **Menny-kultuszt** tekinthetjük, ami nagyon korán kialakult, még Konfucius színrelépése előtt. A Menny-kultusz a Kínai Köztársaság megalakulásával (1912) ért véget.”⁸⁸

„A kínai vallás rendszerbe foglalása a Csou-dinasztia (i. e. 1122-255) első évszázadaiban történt meg. Eszerint a világmindenségben minden szoros összefüggésben van és egyensúlyi helyzet uralkodik („**egyetemes összhang elve**”). Minden jelenség két egymást kiegészítő és egymással harmóniában levő princípiumra vezethető vissza. Ezek: a Jang (az istenek világának legáltalánosabb kifejezője) a világosság, a melegség, a magasság aktív, hím-nemű princípiumai, és a Jin (a démonok világának legáltalánosabb kifejezője) az árnyék, a hideg, a mélység passzív, nő-nemű princípiuma. A földi és az égi világ összhangja az alapja a társadalom berendezkedésének is. Az égi világ rendje szerint épül fel a földi világ, a földi társadalom. Amint az égi világ központja a sarkcsillag, amely körül az egész mindenség kering, úgy a földi világ, a kínai birodalom központi alakja a császár, akihez mindenkinek alkalmazkodni kell. Az így felfogott császár természetesen igényelhetette magának az istennek kijáró tiszteletet, de egyben a kultusz kizárólagos irányítását is. A kultusznak szigorúan meghatározott rendjét a császár külön állami hivatalon keresztül ellenőrizte. A Jang és a Jin közötti egyensúlyt, az égi és a földi világ közötti összhangot és általában minden rendet, törvényt és szabályt, a tao (út) biztosítja. Ez az örökkévaló és változatlan, mindent szabályozó és fenntartó tao lett az elméleti alapja az i. e. 6. században Kínában létrejött két nagy vallási irányzatnak, a taoizmusnak és a konfucianizmusnak.”⁸⁹

A kínai vallásrendszerben a bölcs játssza a főszerepet, a kínai vallásrendszer tehát – szemben a prófétikus monoteista vallásokkal és a misztikus indiai vallásokkal - „**bölcsesség karakterű**”. Mindez egészen a kínai történelem legkorábbi szakaszáig visszavezethető, hiszen már az ókortól kezdve az ősök tisztelete a vallási élet meghatározó jellemzője volt.

7. 3. 1. A konfucianizmus

Konfucius a **Kung Fu-ce** (Kung mester) név/megszólítás latin változata. Kung Fu-ce életéről annak ellenére is keveset tudunk, hogy számos régi legenda szól róla. „*Noha életkörülményeit ő maga szerénynek mondja, állítólag a Sangok királyi családjának közvetlen leszármazottja... évekig*

⁸⁶ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 299. o.

⁸⁷ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 31-32. o.

⁸⁸ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 95. o.

⁸⁹ Gecse Gusztáv: Vallástörténeti kislexikon, Kossuth Könyvkiadó, 1973, 195. o.

utazgatott a különböző feudális államokban... eredménytelenül keresve egy olyan uralkodót, akinek szüksége lett volna tanácsaira. Idősebb korában egyre több időt szánt tanítványaira, zenével és költéssel foglalkozott.”⁹⁰

Kung Fu-ce körül a Han dinasztia korában (i.e. 206-i.sz. 220) kezdett kialakulni az az állami kultusz, melyben „magát Konfuciust is egyfajta kultusz középpontjává emelték, s körülbástyázták tanítványaival, később élt nemesekkel. Amíg nem istenítették, addig mint par excellence tanítómester előtt mutattak be áldozatot a tiszteletére, kiváltképp a tudósok.”⁹¹

A konfucianizmus egyrészt jelenti a Konfuciushoz kapcsolható világképet, etikai és eszmerendszert, másrészt – nyugati szemmel nézve – ennek a kínai hagyománynak összességét. A kínaiak 'iskolának' vagy 'a tudósok tanainak' nevezik. A konfucianizmus nemcsak Kínában, hanem a teljes kelet-ázsiai kultúrkörben kifejtette hatását, hagyományai a mai napig befolyásolják a kelet-ázsiai társadalmakat.

Kung Fu-ce a neki tulajdonított mondás szerint nem talált ki semmi újat, hanem összefoglalta és rendszerezte előző tanítómesterek, filozófusok gondolatait. „A konfucianizmus az emberi társadalmat a **személyes viszonyok rendszerének** tekinti. Őt alapvető viszony létezik: az uralkodó és a miniszterek közötti, az apa és a fiú közötti, a férj és a feleség közötti, az idősebb és a fiatalabb közötti valamint a barát és barát közötti. Tehát három családi viszony, a másik kettő ebből vezethető le. A konfuciánus társadalom ezért egy nagy családnak tekinti magát: 'Így a négy tenger között minden ember testvér.' ... Az emberek a másokhoz fűződő kapcsolataik által léteznek, s ezek révén definiálhatók; ezek a kapcsolatok hierarchikusan strukturáltak; a társadalmi rendet az garantálja, hogy e kapcsolatok szereposztásának követelményeit mindenki elfogadja ... A kínai társadalmi magatartás számos aspektusa a konfucianizmus eme desztillátumával kapcsolható össze.”⁹²

A konfucianizmus i. e. 400 körül kezdett kialakulni, egy olyan időszakban, amikor Kínában a káosz uralkodott, háborúk zajlottak. Ebben a helyzetben a régmúlt nyugalma, mint a legnagyobb érték jelent meg, amit úgy lehet visszaállítani, ha az emberek betartják a fennálló kereteket és szabályokat, melyek a földi élet helyes rendjét szabják meg. A konfucianizmus alapja a **tekintélytisztelet**, elemei az **állandóság**, a **stabilitás** és a **konzervativizmus**.

Az elmúlt hatvan év ázsiai modernizációjában is jelen van a konfucianizmus, amire a kelet-ázsiaiak büszkéek is. Ma is csak azzal törődnek, hogy a saját feladatukat ellássák, és a rendet fenntartsák. Ugyanakkor éppen ez a konzervativizmus számos problémát is felvet: sokan az 1997-es gazdasági válság okait is ebben keresték, továbbá bizonyos társadalmi jelenségek okai is ide vezethetők vissza. Mivel a konfuciánus szabályrendszerben a férfi és a női szerepek élesen elválnak egymástól és a nőnek szolgálnia kell a férjét, egyre több japán és dél-koreai nő kifelé köt házasságot, aminek következtében egyrészt felborulóban a nemek aránya, másrészt megnövekedett az „import-feleségek” száma, akik főleg Észak-Koreából és Vietnamból érkeznek.

7. 3. 2. A taoizmus

„A taoista vallás – valószínűleg a régi kínai vallás legnyilvánvalóbb öröksége – még ma is eleven és erős mindazon országokban, amelyekben kínai népesség él, tehát Tajvanon, Hongkongban és Szingapúrban, sőt a legutóbbi liberalizálás hatására a kínai szárazföldön is új életre kelt.”⁹³

Bár a taoizmus eredetével kapcsolatban többféle feltételezés is létezik, ami azt sugallná, hogy

⁹⁰ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 85. o.

⁹¹ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 95. o.

⁹² Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 87., 115. o.

⁹³ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 177. o.

valamely egységes tanról vagy hiedelemről van szó, a taoizmus sohasem volt egységes vallás, többféle tanításból állt, melyek gyakran nagyon különböző hiedelmeket fogalmaztak meg. Ami a különféle tanításokban közös elemként említhető az a kínai népi vallás, vallásgyakorlat és rituálék, melyek kedvezően hatnak a hívő egészségére, hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyén a kozmikus erővel spirituálisan egyesülhessen.

A taoizmust sokan Lao-ce, egy a legenda szerint az i. e. 6. században élt kínai filozófushoz kapcsolják, akinek tanításai sokáig csak szájhagyomány útján terjedtek, és melyet Tao-te-king néven foglaltak később írásba. A taoizmushoz – a rituálék végzése miatt – jelentős számú papság és szerzetesek kapcsolhatók, akik között szigorú hierarchikus rend uralkodik.

7. 3. 3. A kínai buddhizmus

„A legenda szerint a kínai császár álmában (a Kr.e. I. században) egy arany óriás jelent meg palotájában. Másnap megkérte tanácsadóit, fejtsek meg az álmát. Egyik minisztere mondta, hogy az óriás a nyugati bölcs, az úgynevezett Buddha volt. Ezek után a Han-udvar buddhista szerzeteseket hívott az országba, hogy a kínaiak között terjesszék vallásukat... A két kultúra találkozásának időpontjában a buddhizmus már évszázados múltra tekinthetett vissza. Szilárd vallási alapokon nyugvó magas kultúra volt. Ugyanakkor Kína is tiszteletre méltó, hosszú történelemmel rendelkezett. Tehát a buddhista vallás és a kínai kultúra találkozása szükségszerűen konfliktusokhoz vezetett, például akkor, amikor a buddhizmus a reinkarnációt vagy lélekvándorlást és a szerzetesi életformát terjesztette egy olyan társadalomban, amelyben az őseit imádták és amelyben az utódok nemzése volt kívánatos. Az ilyesfajta konfliktusok csak akkor szűntek meg, amikor a buddhizmus alkalmazkodott a kínai környezethez, figyelembe véve a konfucianus morális elképzeléseket, átvéve a taoista elemeket és terminusokat... A konfucianusok eleve kételkedtek abban, hogy egyáltalán létezhet valamiféle bölcsesség, amely a klasszikus kínai szövegekben nincsen leírva. S hogy a buddhista szerzetesek szüleiktől kapott testükben kárt tettek, mivel borotválták a fejüket, s a cölibátus és aszkézis javára lemondtak a családról és a társadalomról, nos, ez aztán végképp heves ellenállásba ütöközt. A lélekvándorlás indiai hite – amit összeegyeztethetetlennek tartottak az ősek tiszteletének kínai hagyományával – is nagy ellenkezést váltott ki. Hogyan is képzelhették volna el az emberek őseiket vagy utódaikat később valamilyen állatként? ... A taoisták ellenszenve a rivális megjelenésének szólt. Azt állították, hogy Buddha nem más, mint Lao-ce, aki Nyugatra menvést a barbároknak prédikált.”⁹⁴

A kínai buddhizmusnak ma mintegy 100 millió követője van. Az első buddhista hittérítők az 1. században az Északnyugat-Indiát a mai Hszincsiang és Kanszu tartományokkal összekötő kereskedelmi útvonalakon, a Selyem-úton érkeztek Kínába. Az útvonalak mentén a 4. század végétől buddhista barlangtemplomokat és szentélyeket vájtak a sziklafalakba. A tunhuangi Ezer Buddha barlangtemplomoknak magyar vonatkozásai is vannak: **gróf Széchenyi Béla** 1879-ben expedíciót szervezett Belső-Ázsiába, melyben **Lóczy Lajos** is részt vett. Az expedícióról szóló beszámoló készítette arra **Stein Aurélt**, hogy második belső-ázsiai útján a tunhuangi barlangtemplomokat is felkeresse.

*„Stein expedíciójának legfontosabb felfedezése mégis **Tunhuanghoz** fűződik. A településre még Budapesten Lóczy Lajos földrajztudós hívta fel a figyelmét, aki a Széchenyi-expedícióval látogatta meg az ottani barlangokat az 1870-es évek végén. Már akkortájt az a szóbeszéd járta a helybeliek között, hogy a barlangokban kézirattekercek rejtőznek, amelyeket egy fal leomlásakor fedeztek fel, de aztán visszafalazták őket. Stein tanulmányozta és lefényképezte a barlangtemplomok freskóit és szobraikat, s figyelmét az írásos emlékek felkutatására összpontosította. A tekercek lelőhelyét végül egy taoista szerzetes árulta el neki. Mintegy háromezer, régi írásokkal telerótt tekerceset és több, mint hatezer, többnyire indiai eredetű írással teleírt egyéb dokumentumot talált. Ezek az addig*

⁹⁴ Hans Küng- Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról, Palatinus, 2000, 223-224. o.

ismeretlen népek, az indo-iráni tokárok és szakák történelmét tárták fel.

Stein felfedezte azt is, hogy néhány, a Közel-Keletről elüldözött vallási irányzat ezen a távoli keleti részen befogadásra talált. A manicheus, majd a nesztoriánus keresztény közösségek Közép-Ázsiában, később Turkesztánban háborítatlanul terjesztették tanait, sőt azokat a helyiek nyelvére lefordították. Így a Biblia egyes szövegei a kora középkorban a belső-ázsiai nyelveken elérhetőek voltak.

Stein második útján újból feltérképezte a Kínát a Nyugattal összekötő régi karavánut, a Selyemutat, és annak fontosabb városait. Munkája nyomán rég elfeledett népek tűntek elő az ismeretlenségből. Emellett fontos földrajzi és meteorológiai megfigyeléseket is tett.

A második expedíció hozta meg a magyar utazó számára a világhírnevet. Angliába visszatérve megkapta a Brit Földrajzi Társaság nagy aranyérmét, s több egyetem is díszdoktorává avatta. Az angol király 1912-ben lovaggá ütötte. Expedíciójának eredményeiről a *Serindia* öt kötetében számolt be. Hazájában azonban nem aratott osztatlan sikert.”⁹⁵

A buddhizmus eleinte főleg a **külföldiek vallása** volt, hiszen a buddhista aszkézis, az egyén spirituális megvilágosodása és a nirvána ismeretlen és idegen fogalmak voltak egy olyan társadalomban, melyben a fő érték a konfucianus tekintélytisztelet - családon belül és az uralkodó iránt - volt. Ahhoz, hogy a buddhizmus gyökeret tudjon verni Kínában, át kellett alakulnia, alkalmazkodnia kellett a hierarchikus kínai társadalomhoz és az ősök tiszteletéhez. Végül azonban két jelentős tényező járult hozzá ahhoz, hogy a buddhizmus Kínában létjogosultságot szerezzen: egyrészt az északi területek egymással harcoló népcsoportok között a buddhizmus vált összekötő kapocssá, közös ideológiává, másrészt az 5. században híres szerzetesek érkeztek Kínába, akik jelentős mértékben hozzájárultak a buddhizmus terjesztéséhez. A 8. századra a buddhista ideológia keveredni kezdett a konfucianizmussal és a taoizmussal, és Kínából terjeszkedett tovább Koreába és Japánba.

A kínai buddhizmus a művészetek több ágában is számos remekművet eredményezett, így a festészetben, a barlangtemplomok kifaragásában és a szobrászatban is.

7. 3. 4. A vallásgyakorlat közösségi terei

„Kínában konfucianus, taoista és buddhista templom között építészeti szempontból nincs különbség, ugyanolyan az alaprajzuk és a felépítményük, mint a világi épületeké. A hagyományos kínai épületek a Szung-kor óta emelvényen állnak, a nehéz cseréptetőt az emelvényen elhelyezett kőalapokon nyugvó faoszlopok és bonyolult kidolgozású konzolrendszerek tartják. A falak kevés terhet viselnek, könnyű anyagból készülnek. A fontosabb épületek délre néznek és délre nyílnak, más oldalon bejáratuk, nyílásuk nincsen. A konzolrendszer valamennyi eleme egymáshoz van csapolva, s fontos díszítőelem. A faelemeket a tartósság érdekében és díszítésképpen befestik. Az oszlopok, ha nem faragottak, rendszerint vörösek, az emelvény fehér, a falak vörösek, a konzolok zöldek és kékek, a tetőcserepek sárgák vagy zöldek.”⁹⁶

Mint korábban említettük, a buddhisták vallásgyakorlatának sajátos helyszínei a barlangtemplomok, melyek a buddhizmus terjedésének körülményei között, elsősorban a kereskedelmi útvonalak mentén jöttek létre.

7. 4. A kínai nyelv és írás

⁹⁵ Obrusánszky Borbála: Stein Aurél utazásai. Az eltűnt Selyemút városai, Élet és Tudomány, 2001. január 17., <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2001/0117/eltunt/eltunt.html>; A leckéhez kapcsolódóan olvassa el Miklós Pál "A tunhuangi Ezer Buddha Barlangtemplomok" című monográfiájának részletét! <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9910/99104.htm>

⁹⁶ C. Blunden - M. Elvin: A kínai világ atlasza, 190. o.

A Kínában beszélt nyelveket összesen **öt nagy nyelvcsalád**hoz sorolhatjuk: altáji nyelvek (türk, mongol, tunguz), koreai, kínai-tibeti nyelvek (kínai, thai, tibeto-burmai nyelvek), ausztró-ázsiai nyelvek (mon-khmer) és a maláj-polinéziai nyelvek (főleg a Tajvanon élő kisebbségek nyelvei).

A kínai nyelvnek **hét nagy nyelvjárása** (és számos kisebb) terjedt el, melyek közül a lakosság mintegy 70%-a a mandarin kínait beszéli, aminek az oka nyilván abban keresendő, hogy a birodalom nyelvi egységét a múltban a hagyományos írott nyelv tartotta fenn.

„A kínai nyelv bizonyos értelemben az egyik legegyszerűbb nyelv a világon... lényeges vonása, hogy jelentéstani alapegységei sohasem változtatják alakjukat... a hagyományos kínai írás ezeken a változatlan jelentésbeli egységeken alapul.”⁹⁷

A régi kínai nyelv magánhangzó- és mássalhangzó-készlete sokkal gazdagabb volt, mint a mai nyelv, ezért mára sok azonos hangzású szó lett. A kínai nyelv egyik jellemzője, hogy ugyanazt a hangalakot négyféle hanglejtéssel lehet kiejteni, így a hanglejtésnek jelentés-megkülönböztető szerepe van.

Ismert, hogy a kínai írás igen bonyolult, egy átlagos olvasónak még ma is mintegy 5-6 ezer jelet kell ismernie, annak ellenére, hogy a kínai forradalom győzelme után, amikor politikai cél lett az írástudatlanság felszámolása, az írást jelentősen egyszerűsítették. Egy-egy írásjegy egy-egy szótagot jelöl.

Kínában az írásnak hagyományosan igen nagy tisztelete van, sőt, *„a birodalom nyelvi egységét a múltban a hagyományos írott nyelv tartotta fenn.”*⁹⁸ Úgy gondolják még ma is, hogy az írás sokat elárul írójának személyiségéről és képességeiről. A legkedveltebb írás-stílusok a spontaneitást részesítették előnyben, úgy vélték, hogy az ecset szeizmográfként rögzíti a kar, a csukló és a kéz mozdulatait. A 20. században a kalligráfia társadalmi és politikai szerepe radikálisan megváltozott, és ma már nem a hagyományos művelt elit sajátja. Miközben a politikai vezetők maguk is gyakorolták (gyakorolják) az ecsettel írás hagyományát, a forradalom alatt és óta a forradalmi jelszavakat - zászlókon és feliratokon - merev, kocka-szerű betűkkel írták, amelyek nem is emlékeztettek az ecsettel festett írásjelekre.

7. 5. Irodalom

„Életkorát tekintve, Csu özvegye volt a legidősebb tag, utána következett Főnix asszony. Valamennyi többi tag életkora tizenöt és tizenhét év között mozgott. Minthogy a legtöbben nemrég ismerték egymást, s egymás születési dátumai még nem rögződtek eléggé a fejükben, a megszólítások tekintetében szerfőlött mulatságos zűrzavar uralkodott, s gyakran előfordult, hogy a fiatalabb az idősebbet „húgomnak”, az idősebb a fiatalabbat „nővéremnek” nevezte.”⁹⁹

*„Görnyedve botra, indulok útra,
Körül a tájat az idő kivéste.
Kőhasadékban lakatlan éj van,
Hallik a hegyről lant pönögése.
Északi csúcson: fehérlő hófolt.
Déli erdőkben: pirosuló virág.
Köves forrásban drágakő ár van,
Víz hajigálja ezernyi halát.*

⁹⁷ C. Blunden - M. Elvin: A kínai világ atlasza, 178-179. o.

⁹⁸ C. Blunden - M. Elvin: A kínai világ atlasza, 179. o.

⁹⁹ Cao Hszüe-Csin: A vörös szoba álma, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964, 359. o.

*Nem kell itt selyem, nem kell a bambusz,
Ahány folyóvíz, annyi muzsikás.
Kell-e a füttyeszó, kell-e az ének?
Erdei lombban zúgás, susogás.”¹⁰⁰*

„Az álom

A tanfelügyelő nagyon szigorú volt a tanítványaihoz. Egy ízben meg akart büntetni egy tanulót. Komor képet vágva hívatta a vétkest, ő maga pedig várakozóan elhelyezkedett karosszékében. A bűnös diák megérkezett, térdre esett a tanfelügyelő előtt.

– *Bocsáss meg, uram! Nem akartam elkésni, de találtam ezer uncia aranyat, és azon töprengtem, mihez kezdjek vele.*

A tanfelügyelő az aranyak említésére megenyhült

– *Hol találtad? – kérdezte. – A földben elásva!*

– *És mihez akarsz kezdeni vele?*

– *Eddig szegény ember voltam, uram – felelte a tanítvány. – Megbeszéltem a dolgot a feleségemmel, és úgy döntöttünk, hogy ötszáz unciáért darab földet veszünk, kétszázért házat, százért berendezzük, másik százért veszünk cselédeket, cseléd lányokat. Az utolsó száz uncia feléből könyveket vásárolok, a másik felét pedig szerény ajándékként neked ajándékozom annak fejében, hogy fáradozol a tanítással.*

– *Valóban így gondold? Azt hiszem nem tettem eleget azért, hogy kiérdemeljek ilyen bőkezű ajándékot! – mondta a tanfelügyelő.*

Magához hívatta szakácsát, bőséges ebédet készíttetett vele, hogy méltón megvendégelje a tanítványát. Kellemesen töltötték az időt, beszélgettek, nevetgéltek, egyik pohárköszöntőt mondták a másik után egymás egészségére. Már kissé pityókásak voltak, amikor a tanfelügyelőnek az eszébe jutott:

– *Nagyon sietősen érkeztél. Nem felejtetted el bezárni valami szekrénykébe az aranyat, mielőtt elindultál?*

A tanítvány fülig vörösödött.

– *Uram, éppen csak a végére értem, hogy eltervezem, mihez kezdek a pénzzel, amikor a feleségem meglökött az ágyban, én kinyitottam a szemem, és láttam, arany sehol. Hát akkor mire nekem a szekrényke?*

– *Úgy értsem, hogy amit mondtál, az álom volt csupán?*

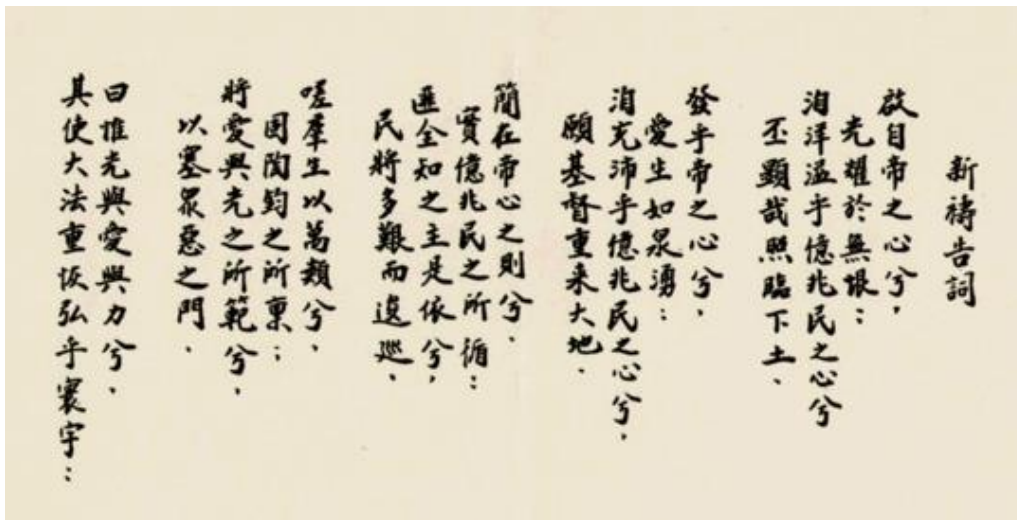
– *Igen, az volt, uram...*

A tanfelügyelő rettentő dühbe gurult, de mivel eddig vendégszeretően bánt tanítványával, modortalanságra vallott volna, ha változtat a viselkedésén. Erőt vett magán, azt mondta:

– *Látom, még akkor is gondolsz rám, ha álmodsz... Remélem, akkor sem feledkezel meg rólam, ha valóban lelsz némi aranyat.”¹⁰¹*

¹⁰⁰ Co Sze, 3. századi költő verse a remetéről, C. Blunden - M. Elvin: A kínai világ atlasza, 184. o.

¹⁰¹ Klasszikus kínai tanmesék, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/kelet/klakinme/>

Összefoglaló kérdések

Melyek a kínai civilizáció legfontosabb jellemzői?

Milyen kultúrhatásokat gyakorolt Kína a kelet-ázsiai térségre?

Mi jellemzi Kína népességi viszonyait?

Mi jellemezte a kínai civilizáció kezdetét és hol jött létre?

Mely dinasztiához és melyik uralkodóhoz fűződik Kína első egyesítése?

Melyek voltak Kína fénykorai?

Melyek voltak a kínai történelmet alakító legfontosabb külső hatások?

Mi jellemezte Kína 20. századi történelmét?

Melyek a kínai vallásrendszer fő elemei?

Mi jellemzi Kína nyelvi helyzetét?

Kik voltak azok a magyar tudósok, akik a Selyem-út feltárásában, megismertetésében szerepet játszottak?

8. Természet és harmónia: a japán civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006
- Bhikku Satori Bhante: A sintoizmus, Gondolat, Budapest, 1990
- Gergely Attila: Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei. Változás és folytonosság a japán külpolitika azonosság-napirendjén című tanulmányából, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 245-250. o.
- BASSA Zoltán: Japán a kilencvenes évek közepén, Külpolitika 1997/3. szám
- Berényi Judit: A japán bel- és külpolitikai rendszer változásai, Külpolitika, 1997/4. szám

A Samuel Huntington által felsorolt nagy civilizációk közül a japán az egyetlen, mely esetében ma a **civilizáció és a nemzetállam határai egybeesnek**, annak ellenére, hogy történetileg ez a 20. század első felében nem így volt.

8. 1. Terület, népesség

A mai Japán **alkotmányos monarchia**, melynek élén Akihito császár áll. Japán mintegy 3000 szigeten helyezkedik el, melyek közül a négy legnagyobb Honsú, Hokkaidó, Kjúszú és Sikokú. A Japán szigetek területének nagy részét hegyek borítják, melyek többsége vulkanikus eredetű, beleértve a legmagasabbat, a kiemelt tiszteletnek örvendő Fudzsijamát. Japánt gyakran nevezik „a felkelő Nap országának”, amely nevet Kínához viszonyított keleti fekvése miatt kapott.

Japán területe kicsi és ásványkincsekben, nyersanyagokban igen szegény. Japánt földrajzi helyzete megóvta a nomád népek támadásaitól, viszont Japán a fontosabb kereskedelmi útvonalaktól is távolmaradt. A **sziget-jelleg** egyszerre előny és hátrány is volt. Japán történelmét az elszigetelődés/elszigeteltség hosszú időszakainak és a külvilág erőteljes behatolásának váltakozásai jellemezték. A földrajzi elhelyezkedés okán a japán nemzeti öntudat szinte töretlenül alakult ki. A mai Japán **homogén nemzetállam**, nincsenek jelentős számban kisebbségei.

A japánok eredete ma sem tisztázott. Az általánosan elfogadott nézet szerint a japán szigetek valamikor kapcsolatban álltak a szárazfölddel, és csak később szakadtak el attól. Az egyik feltételezés szerint az őslakók Kelet- és Észak-Ázsia különböző vidékeiről vándoroltak be, míg mások szerint az őslakosság a Csendes-óceáni szigetvilágból származik. (Az előbbi elmélettel kapcsolatos az a japán közvéleményben elterjedt nézet, hogy a magyar és a japán nép rokonok. Felvinczi Takács Zoltán 1929-30-ban Kelet-Ázsiában folytatott tanulmányútja során a japán művészetekben számos olyan elemet talált, melyek a sztyeppei nomád magyarok motívumkincsében is szerepelnek.) Az őslakosnak tartott ajnuk ma mindössze néhány ezren vannak. Japánnak ma közel 128 millió lakosa van, amivel a világ 10. legnépesebb állama.

8. 2. Japán története¹⁰²

8. 2. 1. A mitikus államalapítás

Japán története a mítoszok kódéba vész: a legenda szerint a szigeteket egy istenpár teremtette, akik az Ég hídján állva ékköves dárdájukat az óceánba döfték és a lehulló ékkövekből lettek a szigetek. Az 1945-ig hivatalosan elfogadott álláspont szerint a mitikus államalapítás az i.e. 7. századra tehető, amikor az első mitikus császár, **Dzsimmu** („isteni hatalom, erő”), a Napistennő unokája és a mai uralkodóház őse uralkodott. Eredetileg matriarchális, a nőkre épülő társadalmi szerkezet lehetett az

¹⁰² Az alábbi fejezet Csicsmann László jegyzeteinek és Gergely Attila előadásának felhasználásával készült.

uralkodó.

Japánt az i.sz. 1. században említik először kínai források mint „**a harmónia országát**”. A „va”, a harmónia, illetve a harmóniára való törekvés a mai japán identitás részét képezi.

Az első 'nyitás' a 3-4. századra tehető, amikor a szárazföldről érkező lovas nomádok, a **jamató törzs** megszervezte az első **államot**. Az országot különböző közigazgatási egységre osztották, melyek élén az **udzsi** állt, akinek hivatala a családon belül öröklődött.

Az i.sz. 500-ig a japán történelem rekonstruálásához elsősorban régészeti leletek állnak rendelkezésre, írásos emlékek a kontinensen született művekben maradtak fenn. A szigetországban keletkezett írásos források a 6. századtól kezdve jelentek meg, amikor Japánt erős **kínai hatás** érte: az akkori Tang-dinasztia tudományos és művészeti eredményei elterjedtek Japánban, megjelent a kínai írás, melynek átvétele nehézségekbe ütközött, mivel a japán nyelv lejegyzésére nem volt alkalmas, és a buddhizmus kínai formája.

*„Kezdetben csak a kínai írásjegyeket ismerő bevándorlók írtak Japánban. Am később a 7. században, a művelt előkelőségek egy kis csoportja szintén megtanult kínaiul írni és olvasni, elsősorban hivatali munkájukból fakadóan, de azért is, hogy tanulmányozhassák és terjeszthessék a buddhizmus tanait. A következő évszázadokban a hivatalos dokumentumok és a vallási tárgyú értekezések mind kínai nyelven íródtak, noha egyre több japán szó és mondattani elem bukkant fel a szövegekben.”*¹⁰³

Ezzel Japán évszázadokra a **Kína-központú világ részévé** vált, jóllehet helye és szerepe a Középső Birodalmat övező tributális, hűségadót fizető körből hamarosan a 'sötétség' körébe helyeződött át. (A hűségadót fizető körbe tartozott pl. Korea, a „fogadott fiú”.)

8. 2. 2. A japán feudalizmus kora

A 7. században tovább erősödött a kínai hatás, a **közigazgatást** egyes intézményeit **kínai mintára** szervezték meg. Külsőleg átvették a kínai közigazgatást, az országot 66 tartományra osztották, melyeket kormányhivatalnokok irányítottak. Átvették a földbirtokrendszert és az adózási rendszert. Azonban amíg Kínának nagy hadseregekre volt szüksége a folyamatos nomád betörések visszaverésére, Japán békésen fejlődhetett. Ennek a korszaknak fontos eseménye az első állandó főváros felépítése. *„A korábbi évszázadokban a társadalmi elit körében kialakult bonyolult házassági gyakorlat miatt, ami a politikai szövetségek szentesítésének fontos eszköze volt, az uralkodók mind több palotát tartottak fent. Egyben a saját családjuk, a többiben pedig hitveseik éltek. ... emiatt az uralkodók gyakran költöztek egyik palotából a másikba... A több palota fenntartásának és a költözők udvartartásának a gyakorlata csak kis létszámú és viszonylag egyszerűbb kivitelezésű épületekhez szokott uralkodó osztály mellett volt megvalósítható. Ráadásul, mivel a megszokott, cölöpökön nyugvó, növényi eredetű anyagokkal fedett épületek tartóoszlopai és csapolásai idővel elkorhadtak, ezért a palotákat, szentélyeket, raktárakat, városkapukat és erődfalakat rendszeresen újjá kellett építeni. Így a székhelyek közötti vándorlással nem pocsékolták különösebben a munkaerőt és a nyersanyagot. Amikor elérkezett az idő, egy új helyen egyszerűen csak felépítettek egy új épületet. ... a 6. és 7. században kiterjesztették birodalmuk határait, emiatt megnőtt alattvalóik s kormányzati hivatalnokaik száma, s mind több fegyver és hódolati adó felett rendelkeztek. ... a megváltozott körülmények közepette egyre költségesebb, végül pedig már egyszerűen kivitelezhetetlen lett az udvar gyakori átköltöztetése és az épületek pótlása.”*¹⁰⁴

A 8. században keletkezett a kor két híres japán krónikája, a **Nihonsoki** (Japán krónikája) és a **Soku Nihongi** (Japán krónikájának folytatása), illetve a **Kodzsziki** (Régi dolgok feljegyzései), mely az uralkodócsalád isteni eredetét volt hivatva bizonyítani.

¹⁰³ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 166. o.

¹⁰⁴ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 105-106. o.

„A Nihonsoki szerzői... visszafelé haladva az időben megpróbálkoztak egy olyan családfa felállításával, amely egészen a „császári” ház evilági alapítójáig, Dzsimmuig teljessé teszi az uralkodók sorát, tehát addig az adott korszakig, amikor még az istenségek uralták a „Magasságos Ég Sikségát”. A családfa felállítása azért vált szükségessé – s volt igen nehéz feladat –, mert az évszázadok során az uralkodók trónra kerülését alapvetően a befolyásos házak közötti kegyetlen hatalmi harcok végeredménye határozta meg. A nagy hatalmú klánokat pedig csupán mulékony, pillanat szülte érdek- és házassági szövetségek fűzték egymáshoz. Nem tudtak ugyan elleplezni minden oldalhajtást, a mű szerzőinek mégis sikerült összeállítaniuk egy összefüggő uralkodói listát...”¹⁰⁵

A Nihonsoki (Japán krónikája)

A Nihonsoki „a kínai dinasztikus történeti művek mintájára készült, mégpedig abból a célból, hogy lejegyezze, s egyben szentesítse az egymást követő uralkodók hatalmát egészen a mű megírásának idejéig ... A kínai minta megkövetelte ... hogy időrendi keretbe foglalják a történelmet, s megadják az egyes uralkodók születésének, halálának és uralkodásának dátumait. A rendelkezésre álló források adatai csak mintegy kétszáz évre visszamenőleg voltak megbízhatóak, ezért a régebbi múlttal kapcsolatban már csak az önkényes kormeghatározás „módszere” maradt. Ezt meg is tették. Jelképes korszakokat találtak ki, hogy megállapítsák a dinasztia alapításának időpontját, ezután kijelölték az egyes császárok országlásának periódusait, addig haladva előre az időben, amíg rá nem bukkantak valamelyik forrásban a legkorábbi dátumra. Ez az időpont Wa „Öt Királyának” uralkodására esett. ... a szerzők figyelme arra is kiterjedt, hogy bizonyítsák, a japán császári ház meghatározó szereplője a kelet-ázsiai politikai életnek. ... Mivel egy, a kontinentális mintákat követő történeti mű megírását tűzték ki célul, a szerzők egy szokatlan problémával szembesültek: magyarázatot kellett adniuk a nőcsászárok létezésére. A kínai történetírás ugyanis nem ismeri el a nőket jogszerű uralkodóknak. ... mindent megtettek, hogy igazolják a női uralkodók létjogosultságát... Érvelésük egyik eleme az addig nem használt titulussal, az „égi császár” (tennó) volt, amelynek nem voltak úgymond „nemi” vonatkozásai. ... Úgy tűnik, hogy Japánban Tenmu idején használták először a tennó titulust, de Dzsitó császárnőt is már legtöbbször tennóként említik a források. A Nihonsoki szerzői ezen felbátorodva Dzsimmuig visszamenőleg minden uralkodót felruháztak ezzel a címmel. Így megerősítették, hogy a császári család már az istenségek kora óta a hatalom megkérdőjelezhetetlen letéteményese, mégpedig nemtől függetlenül. (A tennó kifejezés eredete és használatának célja a mai napig élénken foglalkoztatja a kutatókat.) ... Amikor a krónikások valamikor 719 táján befejezték a Nihonsokit, egy olyan történeti mű született meg, amely a hatalmon lévő uralkodóházat az ősi kortól kezdődő dicső és misztikus múlttal ruházta fel. Sótoku herceg személyében biztosítottak a dinasztiának egy legendás kultúrhéroszt. A tennó címének bevezetésével, ami nemtől független rang volt, megfelelték a korszak kívánalmainak, ráadásul elegáns módon meg is különböztették a császári házat a kontinens uralkodóházaitól. Az ősidők isteneinek és embereinek szövetségéről szóló mondákkal pedig szövetségeseiknek és alattvalóiknak adták meg a kellő tiszteletet, hiszen azok olyan hűséges csatlósokká léptek így elő, akiknek családi krónikáit, amelyek a háborúk, szövetségek és jótétemények közepette íródtak, egészen az idők kezdetéig vissza lehetett vezetni.”¹⁰⁶

A 9. században megindult Kína politikai és gazdasági hanyatlása, aminek következtében a Kínához fűződő kapcsolatok jelentősen meglazultak, majd a 11-12. századtól Japán teljesen kicsúszott a kínai császár ellenőrzése alól. A 9. századtól egy saját fejlődés indult el, mely a **kínai minták** átvételén és azok meghonosításán alapult. A japánok azonban nem lelkesedtek a kínai hivatalnokrendszerért, számukra az **öröklődő kiváltságok** fontosabbak voltak. A felsőbb kormányzati hivatalokban fennmaradt az öröklődés, a születési előjog. Így nem jött létre igazi bürokrácia, mint Kínában.

¹⁰⁵ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 103. o.

¹⁰⁶ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 102-105. o.

A 8. századtól az állami földek, melyek az adóbevételt biztosították volna lassan **magánbirtokká** alakultak át: kezdetben az új termőföldeket három generáción keresztül azok birtokolhatták, akik kialakították, majd örökös tulajdonná váltak. Ennek eredményeként a központi állami bevételek elapadtak és a központi kormányzat egyre inkább mindössze ceremoniális, vallási jelentőséggel bírt. A császári család szerepe tehát egyre inkább szimbolikussá vált, így azonban Japán elkerülte a komolyabb trónviszályokat. A **sajátos császármodell**, illetve a japán hadurak és a kiépülő sógunátus intézménye egyfajta **kettős hatalmat** eredményeztek: a katonai diktatúrát a kiotói császár legitímálta, még akkor is, ha a császár egyfajta házi őrizetben élt. A tényleges hatalom a vidéki katonai arisztokrácia kezében összpontosult. A helyi katonai arisztokrácia a birtokokat a saját uralma alá vonta a rajta élő paraszttal együtt. Kialakult egy az európaihoz hasonló hűbéres-hűbérúri viszony, amelynek lényege a megművelt földekből származó jövedelem volt. A legtöbb tisztség öröklődővé vált, miközben a császár körponti szerepét nem kérdőjelezték meg. Kialakultak a harcos társadalom ideáljai, a központban a személyes hűség erkölcsi parancsával.

A sajátosan japán fejlődés másik meghatározó eleme a **japán írás** kialakulása volt a 9-10. században, amelyet a kínai írásjegyek egyszerűsítésével értek el. (Állítólag egy japán gésa találta fel.) Ennek hatására megjelent a japán irodalom, melynek központi szereplői a nők voltak. A legfőbb kifejezési forma a napló volt. A férfiak azonban továbbra is kínaiul írtak.

A 13-15. században a japán feudális rendszer fokozatos változáson ment át: már nem volt több szétosztható föld, így a lojalitás egyre inkább helyivé vált, azaz a helyi vezetők felé irányult. A harcos saját ura lehetett birtokának, ha elég hatalma volt hozzá, ha nem, akkor hűbéres volt. Új feudális vezetők jelentek meg, a **daimjók**, akik a katonáknak hűbérbirtokot adtak és állandó harcban álltak egymással. A samurájok a daimjók kísérő harcosaiként a daimjó székhelye mellett laktak, az ő „háznépét” alkották. A feudális japán társadalom alapegysége az **ie**, a daimjó köré csoportosuló „háznép”.

„Kétségtelen, a kínai és japán identitások között lényeges, a japán egyedülállóság-tudathoz – egyben Japán önálló civilizációként való igazolásához – kritikus módon hozzájáruló különbségek is megfigyelhetők. Ezek között a legjelentősebb talán az ideológiailag is általánosított japán „ház-közösségi” (ie-) rendszer, ennek keretében pl. a kínai és a japán császár-rendszerek között – az előbbitől az utóbbihoz történt számos átvétel ellenére – kimutatható kontraszt. Kínában „az ég mandátuma” felülírja a dinasztiai és császárok uralmi igényeit, míg Japánban, legalábbis ami a normákat illeti, mindmáig egyetlen, elvileg elmozdíthatatlan császári dinasztia van „érvényben” (a II. világháború vége óta nem mondható, hogy „uralmon”). Bár időnként az ellenkező, felszínében Kínához hasonlítható legitimációs logika is hangot kapott, mintegy ott volt a kép háttérében – sőt bizonyos értelemben (a sógunátus intézményében) nemcsak a háttérben – a 10. századtól, a Tang-kori Kína hanyatlását követően, majd még inkább a 13-14. századtól – a kínával is szembeállított – japán identitás-ortodoxia központi elemévé az „egyedülálló” japán császár-rendszer vált. A 14. századtól a Jamato-damasii már a japán császárhoz való abszolút, minden más fölöttinek tartott „hűséggel” vált azonossá. A feletteshez (a samuráj számára tipikusan urához, a daimjóhoz) való „hűség” abszolútizálása a 17. századra a kínaira vonatkoztatott japán identitás alapvető összetevőjévé rögzült. Mint számos mai japán elemző is megfogalmazza, az uralkodó iránti abszolút lojalitás követelménye minden mást meg kellett előzzen, így a közvetlen családi kapcsolatokkal, sőt a lelkiismereti meggyőződéssel szemben is elsőbbséget kellett kapjon. ...

Számos további felhozható folytonosság között említhető itt az identitás „kollektív” és – eltérő mértékben, de a modern normákhoz képest – „automatikus”, úgyszólván „eleve adott” és „természetes voltával” legitimált jellege. Az identitás sokkal kevésbé az egyes személyhez, mint inkább kollektív, tipikusan közösségi (pl. 'családi' – Kínában klán-szerű, Japánban 'ház-közösségi'), valamint állami keretekhez kötődött/kötődik. Ezek a kínai rendszerben konfliktusba kerülhettek, kerültek is, míg a japán rendszer a csúko ittai (az egyes házközösséghez mint ie-hez és a [császári] államhoz, mint „az ország ie-jéhez”-hez [állam = kokka = „az ország házközössége”]

fűződő „hűség-kötelekek” egységét állító) ideológiájával elvileg kizárta a szembenállásnak még a lehetőségét is. A kínai és japán változatok eltérései idézhetők abban is, ahogyan a kínai „klán” ’vérségi alapon’, a japán „ház” egyfajta ’fiktív rokonság’ alapján szerveződött, stb.

De az itt adott szempontból az eltéréseknél jelentősebbek azok az egyezések, ahogyan pl. az „egyedülállóság” tipikusan soha nem az egyént, hanem általában azokat a csoportokat illette meg, amelyekhez az egyén „tartozott”, amelyeknek valamilyen „természet adta módon” része volt. Az ’identitás’ normatív értelemben vett ’alap egysége’ nem az egyén, hanem annak csoportjai (elsősorban ’közösségei’, ’államai’) voltak. Az adott rendszerben az olyan identitás-határozományok mint az „egyedülálló megkülönböztetés”, „felcserélhetetlenség”, „kivételesség”, „becsület”, „méltóság”, bizonyos értelemben az „individualitás” mint „egység és oszthatatlanság”, stb. sem a személynek, mint „énnek” szóltak (az „ént” – egyebek között buddhista érvekkel és Japánban sajátosan radikális módon – eleve „üresnek” tételezték), hanem kollektív egységeknek, közvetlenebb fokon az akár fiktív, akár vérségi rokonsági egységnek, „végső soron” pedig az átfogó identitás-komplexum olyan ’legnagyobb kollektív osztóinak’ mint „Kínának”, „Koreának”, „Mongóliának”, „Vietnámnak”, stb., vagy „Japánnak”.¹⁰⁷

[A leckéhez olvassa el Farkas Ildikó A szamuráj című cikkét a História című folyóiratban!
<http://www.historia.hu/archivum/2004/0404farkas.htm>]

8. 2. 3. Az első európai behatolás

A 16. század közepén újabb nyitásra került sor, megkezdődött Japán „**keresztény évszázada**”: 1543-ban először a portugálok érkeztek Japánba kereskedelmi célokkal. A japánok lemásolták fegyvereiket, a kanócos puskákat, aminek gyors elterjedése megváltoztatta a daimjók közötti harcot és erőviszonyokat is. A kereskedőkkel együtt érkeztek a misszionáriusok, akik megpróbálták a kereszténységet meghonosítani a szigetországban, nem túl nagy sikerrel: ma a japán társadalom kb. 1%-a keresztény. A kereszténységet a buddhizmus egyik válfajának tekintették, és ezért kedvező fogadtatásban részesítették. Ezzel párhuzamosan megindult az addigra szétesett ország egységesítése: végül a Tokugava-sógunátus 250 évre meghatározóan merev társadalmi rendszert hozott létre, amelyben a hierarchia csúcsán a katonák álltak. Jóllehet kezdetben kérdéses volt, hogy a kereszt vagy a kard jegyében sikerül egységesíteni az országot, mivel egyre erősödött az a félelem, hogy a keresztények az új egységet aláássák – a 16-17. század fordulóján megjelentek a spanyolok, hollandok, britek -, 1587-ben betiltották a kereszténységet, az 1620-as évektől pedig kíméletlen keresztényüldözések kezdődtek. A „Pax Tokugava” jegyében a szigetország **teljesen elzárkózott** a külvilágtól.

8. 2. 4. Japán modernizálódása

Az elzárkózás a 19. század közepéig tartott. Miközben Kína teljesen idegen befolyás alá került, a nyugati hatalmak részéről egyre fokozódott az igény Japán megnyitására és „civilizálására” is. A legnagyobb érdeklődést Japán iránt az amerikaiak tanúsították, akik bálnavadász hajóik számára akartak kikötőket biztosítani, de az oroszok és az angolok érdeklődése is megélénkült a térségben. A japánok számára viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ég alatt mások is vannak, ugyanakkor a kínai kudarcokat látva hősies erőfeszítéseket tettek, hogy a kínaiak sorsát lekerüljék. 1853-ban azonban Matthew Perry amerikai kapitány kikényszerítette a kikötők megnyitását, amit a császár ellenzett (**1854. Kanagavai szerződés**), és ami az idegenek gyors behatolásához és a japán feudális társadalom széteséséhez vezetett. Az 1850-es-1860-as években először az amerikaiak,

¹⁰⁷ Gergely Attila: Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei. Változás és folytonosság a japán külpolitika azonosság-napirendjén című tanulmányából, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 290-292.o.

majd az oroszok, britek és a hollandok kötöttek „**egyenlőtlen szerződéseket**” Japánnal. Amerikai konzulok működtek Japánban, akik területenkívüliséget élveztek.

A hagyományos japán feudális rendszer felbomlásának legnagyobb vesztesei a szamurájok voltak, akik nagy felháborodással fogadták, hogy a központi vezetés megadja magát az idegeneknek. Egyre inkább a császárt támogatták, aki az ellenállást javasolta. A szamurájok megpróbálták fegyveresen is ellenállni, és 1868-ban átvették a hatalmat Tokióban (amelynek a nevét ekkor változtatták Edőről Tokióra), ahová az akkor mindössze 11 esztendő császár udvartartása is költözött. **1868**-tól kezdődött az ún. **meidzsi-restauráció**, Japán modernizálásának korszaka, mely nevét a császár trónnevéről, a Meidzsi-ből (Felvilágosult) kapta. Bár a szamurájok mozgalma látszólag az ősi császárság hatalmát állította vissza, a szamurájok kora véglegesen lejárt. A japánok elsődleges célja az „egyenlőtlen szerződések” felszámolása volt, aminek érdekében célul tűzték ki a világ legnagyobbjaihoz való felzárkózást, a feudalizmus felszámolásával és a nyugati minták elsajátításával. A jelszó „gazdag ország, erős hadsereg” volt, ami a gazdasági fellendülést és a nyugatiak kiűzését jelentette.

1871-ben felszámolták a feudalizmus alapját jelentő nagybirtokokat, a daimjókat császári utalványokkal kárpótolták. **A szamurájokat megfosztották előjogaiktól.** Kimondták a törvény előtti egyenlőséget és eltörölték az osztálykorlátozásokat. 1873-ban **általános hadkötelezettséget** vezettek be, majd 1876-ban betiltották a szamurájok kardviselését. Válaszul szamuráj lázadások törtek ki, ezeket azonban 1877-re leverték. (A szamurájok végnapjait mutatja be Az utolsó szamuráj című játékfilm.)

1871-ben bevezették az **egységes nemzeti valutát**, a jent, a földadó helyett pedig **egységes adónemeket** vezettek be. Megindult az ország iparosítása: az általános hadkötelezettség, a hadsereg megszervezése és a haditengerészet brit mintára történő létrehozása magával hozta a **modern hadiipar** és ezzel együtt más nehézipari ágazatok megteremtését és kiépítését. Az ipari fejlődést az iskoláztatás, a kommunikáció és a közlekedés fejlesztése nagymértékben támogatta. 1871-ben létrehozták a közoktatási minisztériumot és bevezették a **kötelező iskoláztatást**. Míg évszázadokon keresztül a születési előjog, az öröklés határozta meg, hogy ki milyen pozíciót tölthet be, mostantól az iskolázottság volt a döntő. A külföldi tanulmányutakat az állam szintén támogatta.

„Miközben zajlottak a gyökeres intézményes reformok, az újvezetők megpróbálták kialakítani saját hatalmi ideológiájukat, ami megerősíti a császári ház tekintélyét és ellensúlyozza a kereszténység népszerűségét. A kereszténységet a japánok az európai államok egyik hatalmi pillérének tekintették. 1869 áprilisában kiadtak egy rendeletet, melyben hitet tettek az ősi császári család eredendő tiszta erényei mellett, miközben megtagadták a sógunátus politikai örökségét. ... Míg azonban a jóságos kormányzatnak ezek a régi megnyilvánulásai elsősorban a buddhizmushoz kötődtek, addig az újak tudatosan a sintóhoz kanyarodtak vissza. ... A sintót a császári ház hivatalos vallásává tették, s arra kötelezték a túszként Tokióban tartott egykori előkelőket és daimjókat, hogy aktívan vegyenek részt a vallás gyakorlásában, amit az új arisztokratikus kultúra részének tekintettek.”¹⁰⁸

8. 2. 5. Japán imperialista nagyhatalommá válása

Japán imperialista nagyhatalommá válásának két pillére volt: „... a 'csak a legerősebbek maradhatnak életben' elve, másrészt a japán nemzet isteni eredetébe vetett hit ... Ebből azt a következtetést vonták le, hogy Japánnak meg kell erősítenie önmagát (és ezt meg is tudja tenni), így elkerülheti a gyarmati sorsot. Egyesek úgy vélték, a feladat sikere érdekében Japánnak meg kell tagadnia hitelét veszített 'ázsiai' örökségét, míg megint mások az ázsiai etnikai és kulturális egység keretein belül képzelték a célok elérését. Utóbbiak szerint a japánoknak a többi ázsiai nemzet élére kell állniuk, hogy együttes erővel egy dinamikus és modern Ázsiát teremtsenek, amely képes

¹⁰⁸ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 403-404. o.

visszaverni az európai betolakodókat, megőrizni belső egységét ...”¹⁰⁹

Az első lépés az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata volt, melyek azt sugallták, hogy Japán még mindig a primitív társadalmak közé tartozik. Először Nagy-Britanniával kötöttek új megállapodást 1894-ben, melyben Japánt egyenlő félnek, 'civilizált' állammak ismerték el. Másrészt a nagyhatalmi szerep azzal járt, hogy „birodalmat kellett építeniük... [és] el kellett juttatniuk a civilizáció áldásait az elmaradottabb népeknek.”

„A politikai-katonai jellegű birodalomépítés folyamata azokkal a katonai akciókkal vette kezdetét, amelyeket eredetileg azért indítottak, hogy végleg lezárjanak egy ősrégi, időről időre felbukkanó, sokrétegű történelmi vitát, ami a Meidzsi-restauráció után újra és fokozott erővel a felszínre tört: a kérdés pedig nem volt más, mint Japán és Korea viszonyának jellege és természete.”¹¹⁰

Az I. világháború bár Japántól távol zajlott és sokan úgy vélték, Japánnak nem sok köze lehet hozzá, valójában azonban megteremtette a japán terjeszkedés lehetőségét, amennyiben „lekötötte az európai hatalmak erejét, megrendült Kelet- és Délkelet-Ázsia addig viszonylag stabil geopolitikai rendje, ami új lehetőségeket is teremtett. A japán kormány számára elérkezett a pillanat, hogy további területeket csatoljon a birodalomhoz. Ugyanakkor a háború, mivel elősegítette Lenin és társainak győzelmét Oroszországban, s az USA-t is a globális nagyhatalmak sorába emelte, megváltoztatta Északkelet-Ázsia és a csendes-óceáni térség erőviszonyait.”¹¹¹

- „Az „érvényben levő”¹¹² azonosság
- Eredet-problémák

A mai japán azonosság létrejöttének történelmi „nulla-órája” úgyszólván csillagászati pontossággal megadható: ez az időpont 1945. augusztus 15-e, déli 12 óra. Bár a szöveg már előző nap elkészült és megkapta a császári pecsétet, ekkor jelentette be Japán uralkodója¹¹³ alattvalóihoz intézett rádióüzenetében: „a hadi helyzet nem szükségképpen alakult Japán előnyére, míg a világ általános irányzatai mind érdekei ellen fordultak”; továbbá: „Alattvalóink! Mélységesen tisztában vagyunk valamennyiőtök legbelső érzéseivel, azonban az idő és a sors parancsa szerint elhatároztuk, hogy az elviselhetetlen elviselésével és az elszenvedhetetlen elszenvedésével minden eljövendő nemzedék nagy békéjének útját fogjuk egyengetni.”¹¹⁴

A háborús vereséggel nemcsak a japán hadsereg, hanem a japán militarizmus és az ehhez kötődő korábbi hivatalos identitás veresége is bekövetkezett. Úgy tűnhetett, az önazonosság tekintetében is minden a korábbiaknak az ellenkezőjére fordul: a háborút béke, a diktatúrát demokrácia, a militarizmust pacifizmus, a katonai hódítást gazdasági verseny, az Amerika ellen vívott háborút az Egyesült Államoknak való alávetés váltja fel. Valóban, ha az állam-azonosság egyes, széles körben elismert dimenzióit tekintjük,¹¹⁵ 1945-ben Japán mintha azon az úton indult volna el, amely az

¹⁰⁹ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 443. o.

¹¹⁰ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 441. o.

¹¹¹ Conrad Totman: Japán története, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 495. o.

¹¹² Az értelmezés támaszkodik Max Webernek az 'érvényes rendről', vagy 'legitim rendről' szóló cselekvés-elméleti fejtegetéseire. (Bővebben: A legitim rend fogalma, in: Weber, M.: Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapfogalmai, Szociológiai kategóriáiban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 58-66. o. Külön figyelmet érdemel, ahogyan a fogalom Webernél összekapcsolódik, a „kiválogatóság” („verseny”, „harc”, „küzdelem”, stb.) fogalmaival (főleg 64-66. o.).

¹¹³ Sóva császár (Hirohito), uralkodott 1926-1989 között. A szigetország történelmét kínai mintára, de attól mégis lényegesen eltérő módon, császárainak uralkodása szerint korszakolja.

¹¹⁴ A fegyverletételről szóló császári leirat. Jones, F. C.: Japan's New Order in East Asia, 1937-45, Oxford University Press under the auspices of the Royal Institute of International Affairs, 1954, 474-475. o. Idézi: Lu, D. J.: Japan, A Documentary History, M. E. Sharpe, 1997. Vol. II., 457-458. o.

¹¹⁵ Gurowitz, A.: Mobilizing International Norms: Domestic Actors, Immigrants, and the State (Germany, Japan, Canada, Malaysia), unpublished manuscript, Cornell University, 1999. Idézi: Katzenstein, P. J.: Same War – Different Views: Germany, Japan, and Counterterrorism, International Organization, Fall 2003, 737. o.

unilateralizmustól a multilateralizmushoz, a nemzetközi intézmények elhagyásától, sőt semmibe vételétől az azokba való visszatéréshez, az 'aktivizmustól' a 'passzivizmushoz', a nemzetközi kezdeményező szereptől a követő szerephez, a pánázsianizmustól a Nyugat, ezen belül az Egyesült Államok szövetségi rendszeréhez vezet.

Jól ismert értelemben mindez, és ami ezekkel együtt jár, a második világháború után meg is történt. A „nulla-óra” kódja azonban mást is tartalmazott. Bármennyire úgy tűnt, hogy minden előlről kezdődik, tartalmazta az egész addigi japán történelmet (is) és a gyökeres változásával együtt a folytonosság nem kevésbé fontos szálait.

Az a kataklizma, amelybe az 1920-30-as évektől az ország belesodródott, történelmi önazonosságának addigi legnagyobb erejű szakítópróbájához vezetett. Mint egyfajta 'kritikus incidens', nemcsak a változás mértékére, hanem az önfolytonosság adott időben végsőnek tartott elemeire is rávilágít. Japán „feltétel nélkül” fogadta el a Szövetséges Hatalmak potsdami Nyilatkozatát, de egy feltétel mégis teljesült: a császárság intézménye fennmaradt, sőt, a császár személyében is hivatalában maradt. Ha önazonosságról van szó, a ténynek van egy közvetlen olvasata: önazonosságának az az összetevője, amelyhez az ország addigi történelme legnagyobb megrázkódtatásának nyomása alatt is, mintegy végső ismérvként ragaszkodott, a japán császárság intézménye volt. De van egy közvetett olvasat is: az adott körülmények között ez jelentette az önazonosságtól elválaszthatatlan méltóság tovább nem szűkíthetőnek ítélt minimumát – nemcsak az akkori Japán részéről, hanem a katonai megszállási politikát meghatározó amerikai fél részéről is.

Az amerikai Megszállási Rendelkezések egyértelművé tették ugyan, hogy „ki kit győzött le”, de a megszállási politikának nem volt célja a japán nép azonosság-gerincének megtörése. Ellenkezőleg, kinyilvánított céljaiban az azonosság és önazonosság olyan helyreállítására irányult, amely feltétele annak, hogy „Japán soha többé nem válik az Egyesült Államok, valamint a világbéke és -biztonság veszélyeztetőjévé”.¹¹⁶ Kétségtelen, voltak a folytonosság fenntartásának gyakorlati, mintegy kivitelezési indokai is. Ezek között említhető: „Annak érdekében, hogy az Egyesült Államok a lehető legkevesebb haderő és erőforrás lekötésével érhesse el céljait, a [megszálló erők¹¹⁷] Főparancsnok[a] a japán kormányzati gépezeten [és a császáron] keresztül gyakorolja illetékességét.”¹¹⁸ De voltak elvi megfontolások is. Mint George Atcheson, az amerikai külügyminisztérium politikai államtitkára 1946 január elején a helyszínen, Tokióban írta: „a megvalósítani szándékozott változások túl nagyok ahhoz, hogy csupán parancsszóra kivihetők legyenek”; majd így folytatta: „a legfontosabb: az alkotmány és annak magja – a császári intézmény – [átalakítása] még hátra van ...”¹¹⁹

Bár az akkor tervezettnél később, de erre is sor került. Miután a megszálló csapatok főparancsnoka, Douglas MacArthur a japán részről javasolt alkotmánytervezeteket elégtelennek találta, saját munkatársait bízta meg egy tervezet elkészítésével; legnevezetesebbnek és legvitatottabbnak bizonyult cikkelyét – a 9., ún. „béke-cikkelyt” – korabeli értesülések szerint saját kezűleg írta.¹²⁰ Az eredmény ismeretes: Japán háború utáni új alkotmányának első fogalmazványa a megszálló

¹¹⁶ *Megszállási Rendelkezések*, A megszállási politika végső célkitűzései. Idézi: Martin E. M.: *The Allied Occupation of Japan*, American Institute of Pacific Relations, 1948, 14. o.

¹¹⁷ A [] zárójelek a szövegben máshol is a jelen dolgozat írójának megjegyzéseit jelzik.

¹¹⁸ *Megszállási Rendelkezések*. Idézi: Martin E. M.: *The Allied Occupation of Japan*, American Institute of Pacific Relations, 1948, 4. o.

¹¹⁹ *U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States*, 1946: *The Far East*, vol. IX (Washington D.C.: Government Printing Office), 87-90. o. Idézi: Livingstone, et al. (eds.): *The Japan Reader*, Vol. 2.: *Postwar Japan, 1945 to the Present*, Pantheon Books, 1973, 14. o.

¹²⁰ „Jó okunk van azt hinni, hogy a háborút és a fegyveres erőket elutasító rendelkezés fogalmazványát eredetileg MacArthur tábornok maga írta.” Gayn, M.: *Japan Diary*, William Sloan Associates, 1948, 125-131. o. Idézi: Livingstone, et al. (eds.): *The Japan Reader*, Vol. 2.: *Postwar Japan, 1945 to the Present*, Pantheon Books, 1973, 21. o. Ezzel együtt is gyakori a vélekedés, hogy a „béke-cikkely” pontos eredetét homály fedi. Egyesek, pl. MacArthur emlékirataira (*Reminiscences*, McGraw-Hill, 1964.) hivatkozva, úgy látják, a gondolat eredetileg *Sideharától* (1945-46-ban japán miniszterelnök) származik; ismét mások szerint ezzel a beállítással MacArthur az elgondolás japánok előtti legitimitását akarta csak, mintegy utólag, erősíteni. (V.ö.: Sun-Ki Chai: *Entrenching the Yoshida Defence Doctrine: Three Techniques of Institutionalization*, in: *International Organization*, 1997/Summer, különösen: 396-397. o.

csapatok főparancsnokságán (vagy ez tulajdonnév?) mintegy két hét alatt, 1946. február 22-ére, George Washington születésnapjára készült el,¹²¹ először angol nyelven. A japán törvényhozás által is elfogadott változatot 1946 novemberében hirdették ki, az 1947 májusában lépett hatályba – és ma is hatályban van.

Azt, hogy az így életbe lépett alkotmány által máig ható érvénnyel kodifikált identitásban mennyi, ill. mennyi lehet az azonosság és önazonosság, azóta viták övezik. A császárság intézménye fennmaradt, de a második világháború előtti és utáni japán azonosságban nemcsak annyi a folytonos elem, hogy a japánság, így a külpolitika alakítói is, identitásuk lényeges dimenziójában továbbra is 'alattvalók' maradtak. Az ilyen tartalmi elemekkel egyidejűleg, nem egyszer azoknál is nagyobb súllyal esnek latba módosítási sajátosságok is az ezekben nyomon követhető folytonosság. A rendelkezések tartalmilag – a császári intézmény újra-meghatározásában is – a múlttal való gyökeres szakítást voltak hivatva szentesíteni, de ahogyan ez történt, akarva-akaratlanul a japán történelmi (ön)azonosság egyes hosszútávon jellemzőinek – és a háború után „visszafordíthatatlanul felszámolandónak” – ítélte jegyei fennmaradásához is hozzájárult. Ezek közül itt legalább hármat indokolt említeni.

Az egyik a felváltani szándékozott Meidzsi-kori alkotmány létrejöttével való párhuzam és folytonosság. Kortárs külföldi megfigyelők is „az új alkotmány paradoxonaként”¹²² – szempontunkból az abba foglalt azonosság paradoxonaként – utaltak arra a tényre, hogy az nem kevésbé „felülről kapott” alkotmány volt, mint 1889-ben a császár által „ajándékozott” alkotmány. A különbség e tekintetben inkább csak abban állt, hogy akkor a császár, ezúttal pedig – részben a császáron keresztül – az országot megszálló idegen katonai hatóság „ajándékozta” azt a japán népnek. Ez utóbbi tényben mutatható ki a második világháború utáni japán önazonosság egy másik eredet-paradoxona, egyben a megtagadni-meghaladni kívánt korábbival való és nem elhanyagolható folytonossága: azt az azonosságképződési folyamatot, amelynek szimbólumává vált, szintén külső erők indították el, akárcsak a megelőző évszázad hasonló fejleményeit, ezúttal katonai vereséggel és alávetéssel tetézve. Ezzel közvetlenül összefügg a harmadik mozzanat: az erőszak szerepe. A második világháború nyomán érvénybe lépett új azonosság nemcsak 'felülről' és 'kíviülről' kapott, hanem egyúttal – akárcsak jogilag legmagasabb szintű kifejeződése, az alkotmány – ráerőltetett, kényszerített is volt. Kifejezett célja a japán nép 'jobbik énjének' helyreállítása volt, de létrejöttének feltételeiből és menetéből egyértelmű, hogy nem volt, nem lehetett e 'jobbik én' szabad kifejtésének eredménye, miképpen az alkotmány is népszuverenitásról szólt, de nem a (japán) népszuverenitás szabad gyakorlatának vívmánya volt.¹²³

Az itt jelzett mozzanatok lényegi módon játszottak és játszanak közre abban, hogy máig vita tárgya: mennyire tekinthető az alkotmány Japán saját alkotmányának, s az azzal szentesített azonosság Japán önazonosságának. Az alkotmány vonatkozásában ezek a viták már 1952-től, az amerikai megszállás megszűntével megindultak, de hivatalosan csak két alkalommal kerültek napirendre. Először a japán kormány küldött ki 1956-ban egy 50 tagú (ezen belül 30 honatyát is magában foglaló) bizottságot „az alkotmány tanulmányozására”,¹²⁴ másodjára a japán országgyűlés hatalmazott fel 1999-ben, ezúttal egy törvényhozási bizottságot (2000 januárjával kezdődően öt évre) szintén az „alkotmány tanulmányozására”. Az utóbbi közvetlen feladata már nem annyira

¹²¹ Az első változatot kidolgozó amerikai csoport „saját határideje” február 12, Lincoln születésnapja volt.

¹²² Livingstone, et al. (eds.): *The Japan Reader*, Vol. 2.: Postwar Japan, 1945 to the Present, Pantheon Books, 1973, 17. o.

¹²³ Különösen sérelmezték, már az 1950-es években is, hogy az új alkotmányt a katonai megszállás idején vezették be. Később hivatkoztak a francia alkotmány (akkor még nem létező) 89. cikkelyére, amely megtiltja az alkotmány katonai megszállás idején történő módosítását. Hozzátehetjük, hogy általában a felülvizsgálat akár méltányolhatónak tekintett érvei sem voltak függetlenek (többnyire konzervatív) napi politikai törekvésektől. (Részletesebben ld.: Noda, Y.: *Introduction to Japanese Law*, University of Tokyo Press, 1976, 190-194. o.)

¹²⁴ A bizottság első ülésére 1957 augusztusában, az utolsóra 1964 júliusában került sor. Bár eleve nem volt közvetlen feladata az alkotmány módosítására javaslatot tenni, elemzők szerint a közzétett bizottsági vélemények többségét „módosítás-párti tendenciák” jellemezték. A bizottság jelentéseit a kormánynak is, a parlamentnek is bemutatták, de annak idején egyik sem hozott döntést, sem a revízió mellett, sem ellene. (Részletesebben pl.: Noda, Y.: *Introduction to Japanese Law*, University of Tokyo Press, 1976, 190-194. o.)

annak vizsgálata, hogy ide s tova hatvan éve milyen körülmények között született az ország alkotmánya, hanem inkább az eltelt évtizedek és a jelenkor változásainak az alkotmányozás szempontjából való felmérése. A bizottság jegyzőkönyveit és (közel 900 oldalas) „félidős” jelentését olvasva azonban megállapítható: az „érvényben levő azonosság” eredet-kérdései jó félévszázad elteltével sem kerültek le a napirendről, taglalásuk a bizottsági jegyzőkönyvek terjedelmének tetemes hányadát teszi ki.¹²⁵

Az idő múlása továbbra is méri, mennyiben érvényesült annak idején az önkéntességnek és szabadságnak az a minimuma, amely nélkül nem lehet szó önazonosságról, de az időnként felerősödő és általában a politikai célzatosságtól nem mentes viták sem feledtethetik, hogy az alkotmány és az abban rögzített külviszonylati azonosság a maga módján nagyon is sikeresnek bizonyult. Két vonatkozásban is: egyrészt tartósságában (több mint ötven év elteltével még mindig változatlanul érvényben van), másrészt az ezt követő külpolitika által támogatott fejlődés — elsősorban gazdasági — sikerei értelmében. Sokan a háború után kívülről vezérelt azonosságépítés eredményességének egyik fő bizonyítékát éppen az akkor életbe léptetett alkotmány tartósságában látják. Ez aligha lehetett volna így, ha az új identitással és az azt hordozó egyes alapértékekkel való japán azonosulás nem ért volna el – annak idején és azóta is – egy kritikus mértéket.

Az azonosulás, a bensővé válás a háború utáni Japánban, ha nem is volt teljes körű és fenntartások nélküli, kétségtelenül tömeges volt. Ezt jól jelzi az a tény is, mely szerint az amerikai alkotmánytervezet kérdésében a megszálló hatóságok a japán kormányzati képviselőket azzal állították végső választás elé, hogy amennyiben nem fogadják el az – amerikai részről „minimumnak”, japán kormányzati oldalról „japánságunkkal teljesen összeegyeztethetetlennek”¹²⁶ ítélt – tervezetet, akkor MacArthur tábornok a kormány feje fölé a japán néphez fog fordulni.¹²⁷

Bizonyos értelemben a központi, egyben a legtöbbet vitatott elemmé az „egyedülálló japán pacifizmus” vált. A béke melletti japán elköteleződés már a fegyverletételről szóló császári leiratban megjelent, az atombombára történt utalással együtt. Ennek és a formálódóban levő új identitás ezekhez kapcsolódó elemeinek a háború után japán részről számos reprezentatív kifejtése született. Ezek között legnevezetesebbé talán az ún. Josida-doktrína vált, nem utolsósorban azért, mert ebben ez egyes elemek japán oldalról egyfajta összefüggés-rendszerre, belpolitikailag mintegy sajátta fogadott, ugyanakkor nemzetközileg érvényesíthető azonosság-orientációvá álltak össze.”¹²⁸

8. 3. Vallások Japánban

A japánok többsége nem egyetlen vallás követője, napi vallásgyakorlatukban a különböző vallások különböző elemei egyszerre érvényesülnek. Ugyanakkor ezek az elemek, különösen a fiatalok szemében sokkal inkább a hagyományos kultúra, mintsem az európai értelemben vett vallásos

¹²⁵ A félidős jelentés, valamint a bizottsági ülések jegyzőkönyvei (japánul is, angolul is, utóbbi nyelven némileg rövidített formában) elérhetők a japán országgyűlés alsóházának honlapjáról: <<http://www.shugiin.go.jp>> (megtekintve: 2004. augusztus). A hatályos alkotmány érintett kérdéseiről részletesebben ld. pl.: Kataoka, T.: The Price of a Constitution, The Origin of Japan's Postwar Politics, Crane Russak, 1991., Inoue, K.: MacArthur's Japanese Constitution, A Linguistic and Cultural Study of its Making, The University of Chicago Press, 1991., Luney, P. R. – K. Takahashi (eds.): Japanese Constitutional Law, University of Tokyo Press, 1993., valamint Higuchi, Y.: (ed.) Five Decades of Constitutionalism in Japanese Society, University of Tokyo Press, 2001..

¹²⁶ Gayn, M.: Japan Diary, William Sloan Associates, 1948, 125-131. o. Idézi: Livingstone, et al. (eds.): *The Japan Reader*, Vol. 2.: Postwar Japan, 1945 to the Present, Pantheon Books, 1973, 22. o.

¹²⁷ Miután amerikai részről közölték velük, hogy alkotmánytervezetüket a megszálló erők főparancsnoka „teljességgel elégtelennek” találta, a japán kormány-küldöttség tizenöt percet kapott arra, hogy az amerikai javaslatot (amely akkor még csak angol változatban létezett) elolvassa és arra reagáljon. Gayn, M.: Japan Diary, William Sloan Associates, 1948, 125-131. o. Idézi: Livingstone, et al. (eds.): *The Japan Reader*, Vol. 2.: Postwar Japan, 1945 to the Present, Pantheon Books, 1973, 19-20. o.

¹²⁸ Részlet Gergely Attila: Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei. Változás és folytonosság a japán külpolitika azonosság-napirendjén című tanulmányából, in N. Rózsa Erzsébet: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 245-250.o.

meggyőződés része.

Japán két fő vallása a **sintó** (sin: szellem, istenség + tó: út, útvonal) és a **buddhizmus**. A sintó a japánok ősi vallása, vallásgyakorlata, melynek középpontjában a különböző természeti jelenségek mítoszai és legendái állnak. Nevét csak a buddhizmus 6-7. századi behatolása/elterjedése után kapta, addig külön megjelölése nem volt. „Ezelőtt vallásuk lényegében a természet politeisztikus kultuszából állt, amit nem annyira a természet erőitől való félelem, inkább az iránta érzett hála és adományainak méltánylása inspirált. Később, kínai hatásra kiegészül az ősök, majd a nemzeti hősök kultuszával.”¹²⁹

„A buddhizmus behatolása... az új hit elfogadása a császár részéről, a kultusz megerősödése tagadhatatlanul a sintó hanyatlásához vezetett. Mégis, már ez a hanyatlás is magában hordozta annak csíráját, hogy a XVIII. században a korai idők vallása a tiszta sintó formájában újjászülessen.”¹³⁰

Mint láttuk, a Meidzsi-korszakban a sintót az idegen hatások ellenében hivatalos vallássá tették, így tulajdonképpen **nemzeti vallássá** vált, szorosan kapcsolódik a **patriotizmushoz** és nemzeti önérzethez.

„A buddhista behatolás korszakában – a buddhizmus által befolyásolt sintó mellett – életre kelt egy japán buddhista iskola is az azonos nevű kínai iskolából, bár beilleszkedése és felvirágzása Japánban következett be ... A zen mintegy ezeréves, eredetét tekintve teljesen homályba vesző fejlődés után érkezett Japánba, érzékelhetően kínai, majd japán jellemzői alakultak ki, és – gondolkodási magatartása és vallási technikája révén – a taoizmussal rokonítható. ... Önmagában nem vallás, inkább egzisztenciális életérzés, az embernek önmaga alkotta, hamis képzetektől való megszabadulása. A felszabadulás érzése nemcsak a meditáció, hanem a természettel való közvetlen kapcsolat révén is lehetséges. Innen veszik eredetüket a zen-kertek.”¹³¹

8. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei

Mivel a sintóból hiányzik az eschatológia és nincs pontos lélekfogalom sem, ami viszont a buddhizmusban központi szerepet játszik, a két vallás békés egymás mellett élésben, egymást kiegészítve létezett, sőt, a sintó szentélyek gyakran adminisztratív kapcsolatban álltak a buddhista kolostorokkal. A sintó szentély a befelé fordulást jelképezi, a belemerülést a természetbe – a házasságkötések kedvelt színhelye. A buddhista templomban a hívő Buddha felé fordulva imádkozik, a halál utáni lét problémáit állítja középpontjába, így a temetéseket általában ott rendezik.

A sintó szentélybe csak a földi és az isteni világ közötti átjárást szimbolizáló, általában vörösre festett kapun át szabad belépni, mely a szellemek jelenlétére emlékeztet. Két oszlopból és két, az oszlopokon nyugvó ívelt keresztgerendából áll. A kapura gyakran díszes táblákat erősítenek, melyeken imák és szent szövegek olvashatók.

Maga a szentély három részből áll: az imateremből, az adományok terméből és a főszentélyből, ahová csak a főpap léphet be. Itt őrzik azt a kultikus tárgyat (tükör, kard, íj vagy nyíl), melyben a szentély istenségének szelleme lakozik.

8. 4. A japán nyelv és írás

A japán nyelv ún. **agglutináló nyelv** (mint pl. a magyar is), azaz a ragokat, jeleket, képzőket

¹²⁹ Bhikku Satori Bhante: A sintoizmus, Gondolat, Budapest, 1990, 15. o.

¹³⁰ Bhikku Satori Bhante: A sintoizmus, Gondolat, Budapest, 1990, 38. o.

¹³¹ Bhikku Satori Bhante: A sintoizmus, Gondolat, Budapest, 1990, 35-36. o.

mintegy „a szavak végéhez ragasztja.” **A japán társadalmi hierarchia a nyelvben is megjelenik**, egyrészt a megszólításokban és a bizonyos társadalmi csoportokhoz – a velük való társalgásban – kapcsolódó szóelemekben, szókészletben. Emellett azonban az igeragozásban is vannak különbségek annak megfelelően, hogy ki szólít meg kit. A nyelvi elemek mellett a párbeszédet kísérő egyéb, non-verbális jellemzők is ezt a hierarchiát tükrözik: ismert, hogy a japánok találkozáskor és beszélgetés közben gyakran **meghajlással** köszöntik egymást, melynek mélysége a beszélők közötti különbséget is megjelenítik.

Érdekességként megjegyezzük, hogy a japán nyelvben a névhasználat hasonló a magyar gyakorlathoz, azaz elöl áll a családnév és ezt követi a személynév.

A mai japán írás szótagokat jelöl, és ehhez háromféle karakterkészletet használ: a **kandzsit**, mely kínai eredetű írásjelekből áll, a **hiraganát** és a **katakanát**. A kandzsit a kínai eredetű szavak, míg a katakanát az idegen szavak lejegyzésére használják. A hiragana a kínai írásjegyek Japánban leegyszerűsített formája.

8. 5. Irodalom

A magyar irodalomban a 20. század elején Kosztolányi Dezső fordított japán verseket.¹³²

Hold (*Ono no Takamura*)

*Kína egén, mint egy szegény
vándorlegény,
bolyongsz búsan, bomoltan,
én hontalan, japáni holdam.*

Felhő (*Hennjo*)

*Ó Ég Szele,
állítsd meg ott a kék úton
a felleget.
Oly gyönyörű. Hadd bámulom,
mert ellebeg.*

Álom (*Ono no Komachi*)

*Álmomba megjelent a kedves.
Azóta szeretem az álmot.
Szép, tarka pille, mely az álnok,
bús éjbe tündökölve repdes.*

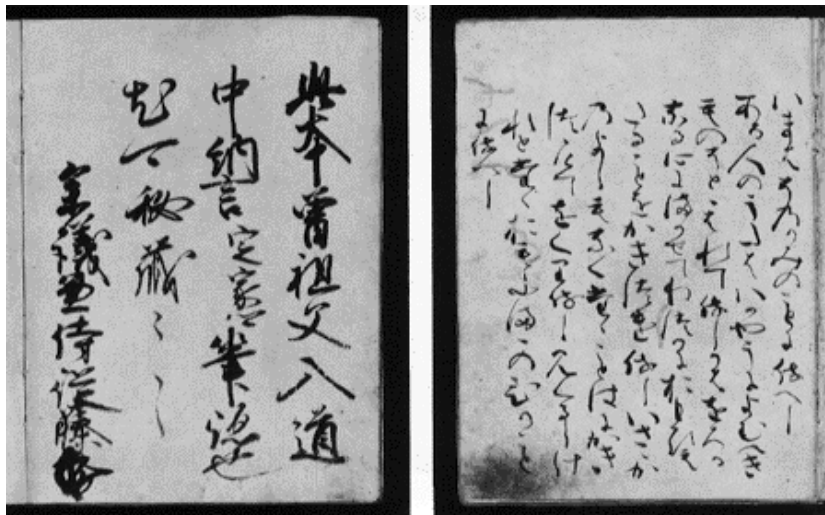
Cseresznyefa (*Ki no Tomonori*)

*Virágzott a cseresznyefa,
hollófekete volt hajam,
táncoltam gondtalan.*

*Virágzott a cseresznyefa,
de a hajam már szürke lett,
csak a virágok fénylenek.*

¹³² Kosztolányi Dezső japán versfordításai, Terebess Ázsia E-tár, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kosztjapan.html>

Virágzik a cseresznyefa
 ma is, amíg a szem elér
 és a hajam fehér.

Összefoglaló kérdések

- Miben állt a Japánt érő kínai hatás?
- Melyek voltak a japán feudalizmus fő jellemzői?
- Mit jelentett (jelent) az ie?
- Ismertesse a Meidzsi-restauráció fő lépéseit és eredményeit!
- A második világháború utáni Japánban mit jelentett a Josida-doktrína?
- Röviden foglalja össze Japán vallásait!

9. Piramisok és konkvisztádorok: a latin-amerikai civilizáció¹³³

Ajánlott olvasmányok:

- Anderle Ádám: Latin-Amerika története, Pannonica, Budapest, 1998
- C. N. Begler: Az élő múlt. Milyen erők formálták a mai Amerika képét? Európa, Budapest, 1993
- William H. Prescott: Mexikó és Peru meghódítása, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967
- Miroslav Stingl: A maja városok

„Latin-Amerikának külön identitása van, mely megkülönbözteti a Nyugattól. Bár az európai civilizáció leszármazottja, Latin-Amerika Európától és Észak-Amerikától igen eltérő módon fejlődött tovább. Korporatív, tekintélyelvű kultúrával rendelkezik, mely Európára jóval kisebb mértékben, Észak-Amerikára pedig egyáltalán nem jellemző. Európán és Észak-Amerikán egyaránt nyomot hagyott a reformáció; a katolikus és a protestáns kultúra mindkét helyen ötvöződött. Bár lehet, hogy ez épp most változóban van, Latin-Amerikára történelmileg homogén katolicizmus jellemző. Ugyanakkor a latin-amerikai kultúrába beépültek azok az őshonos kultúrák, amelyek Európában nem léteztek, és amelyeket Észak-Amerikában hatékonyan megsemmisítettek.. Latin-Amerikát tekinthetjük a nyugatihoz tartozó egyik alcivilizációnak, ugyanakkor olyan külön civilizációként is számolhatunk vele, amely szorosan kötődik a Nyugathoz, és megosztott abban a tekintetben, hogy a Nyugathoz tartozik-e vagy sem.”¹³⁴

9. 1. Terület, népesség

Földtörténetileg Dél-Amerika önálló kontinenssziget volt, mely egy vulkánkitörés révén kapcsolódott Észak-Amerikához. A dél-amerikai civilizáció területe a közép- és dél-amerikai kontinens, illetve a Karib-tengeri szigetvilág, azaz a Mexikótól a kontinens déli csücskéig, a Horn-fokig terjedő terület, melyet összefoglaló néven Latin-Amerikának is szoktak nevezni.

A „**Latin-Amerika**” kifejezés az európai gyarmattartó múltra utal, „kívülről” ragasztották a régióra. Egyrészt az európai hódítók egyik sajátosságával, a nyelvükkel, jelölve meg a kontinenst, másrészt – és ez Latin-Amerika történetére általában jellemző - egyfajta „európai szemüvegen” keresztül mutatja meg azt, mivel a legtöbb erről szóló mű európai tollából származik. Vagyis a kifejezés nem utal sem az indián lakosságra, sem a behurcolt fekete rabszolgákra, pedig ők is jelentős hatással voltak a mai Latin-Amerika kultúrájára.

Latin-Amerika történelmi értelemben a latin nyelveket beszélő volt európai gyarmatokat fedi le: 18 spanyol nyelvű ország, 1 portugál (Brazília), 1 francia (Haiti). [Ismert, hogy a francia, a spanyol és a portugál az indo-európai nyelvcsalád új-latin ágához tartoznak.] De tágabb, földrajzi értelemben Latin-Amerikához tartozik az amerikai kontinensen az USA déli határától „lefelé” minden terület, még akkor is, ha az értelmezés pontatlan, mivel eszerint volt angol és holland gyarmatok is ide tartoznak.

A 20 (történelmi értelemben vett) latin-amerikai ország földrajzi megoszlása a következő: 10 a dél-amerikai szubkontinensen, 6 Közép-Amerikában (csak Belize nem), 1 Észak-Amerikában (Mexikó, ezért is pontatlan Észak-Amerikát az USA-val azonosítani), és 3 a Karibi-térségben (Kuba, Haiti, Dominikai Köztársaság).

Ismert, hogy az amerikai kontinenst, illetve az ahhoz tartozó szigetvilágot **1492-ben Kolumbusz Kristóf** érte el először, aki azt hitte, Indiába érkezett. Így azután a szigeteket még sokáig – az

¹³³ A fejezet összeállításában Lehoczki Bernadett volt segítségemre, köszönet érte.

¹³⁴ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 58-59. o.

európai irodalomban is jól nyomon követhető módon – Nyugat-Indiáknak, a helyi bennszülött lakosságot indiánoknak (azaz indiaiaknak) nevezték. (Az angol nyelvben indiai és indián megjelölésére ma is ugyanazt a szót használják.) Szintén közismert tény, hogy a kontinens **Amerigo Vespucci** itáliai kereskedőről és térképészről kapta nevét, aki 1499-1502 között két olyan hajóúton vett részt, melyek a dél-amerikai kontinens keleti partjaira vezettek. Ezen utazások során tette Vespucci azt a felfedezést, hogy a kontinens dél felé jóval nagyobb kiterjedésű, mint azt az európaiak korábban gondolták. Így jutott arra a következtetésre, hogy a Kolombusz által elért területek nem India részét képezik, mint azt korábban feltételezték, hanem egy Európa számára korábban nem ismert „új világ”. Az „Amerika” név először egy 1507-ben kiadott világtérképen szerepel, amelyen az új világot Vespucciról nevezték el. Latin-Amerikának pedig azért nevezik, mert a lakosság túlnyomó többsége valamely új-latin nyelvet, elsősorban spanyolt vagy portugált beszél. (2000-ben a kínai után a spanyolt beszélték legtöbben a világon.)

Latin-Amerika lakossága mintegy 550-600 millióra tehető. A kontinens a „**fajok kohója**”, amennyiben minden bőrszín és azok keveredése fellelhető itt. A bőrszín alapján beszélnek Fehér Amerikáról (Uruguay, Chile, Argentína, Brazília partvidéke), Indián Amerikáról (Bolívia, Peru, Ecuador, Guatemala), Fekete Amerikáról (a karibi szigetek és a déli partvidék, Venezuela, Kolumbia), Mesztic Amerikáról (Mexikó, Venezuela, Kolumbia, Paraguay) és Mulatt Amerikáról (a karibi szigetek egy része). Megjegyzendő, hogy ezek a megjelölések relatívan értelmezendők, amennyiben pl. miközben arányaiban nagy többségben fehérek élnek Brazíliában, Nigéria után itt él a legnagyobb, de legalábbis igen jelentős fekete lakosság.

A **kreol** (a spanyol hódítók leszármazottai) és az indián keverékét **mesztic**nek, a kreol és az afrikai keverékét **mulattnak**, míg az indián és az afrikai keverékét **zambónak** nevezik. A bőrszín a múltban jelentős mértékben meghatározta az egyén identitását és társadalmi pozícióját is. A különböző bőrszínű társadalmi csoportok eltérő ütemben növekszenek. Míg általában megfigyelhető a lakosság növekedési ütemének csökkenése 1980 után, az indián lakosság változatlan ütemben növekszik. Itt jegyezzük meg, hogy az „indián” jelző gyűjtőfogalom, mely mintegy 150 különböző, lélekszámában is eltérő adatokat mutató népet, népcsoportot jelöl.

9. 2. Latin-Amerika története

Latin-Amerika története három nagy szakaszból áll: 1. az **európaiak megjelenése előtti** szakasz, 2. a **(spanyol-portugál) gyarmatosítás** kora, 3. a **függetlenség** kivívása utáni időszak.

9. 2. 1. Az európaiak megjelenése előtt

Az első betelepülők mintegy **tízezer évvel ezelőtt** a mai Bering-szoros helyén lévő földnyelven keresztül **Ázsiából** vándorolt be az amerikai kontinensre, majd a kontinensen északról dél felé vándoroltak. Jóllehet a köznyelv a teljes őslakosságot **indiánnak** nevezi, észak-amerikaiak és dél-amerikaiak között, de a két nagy csoporton belül is számtalan kisebb törzset, családot lehet megkülönböztetni. A legjellemzőbb eltérés talán a letelepedettség fokában található: míg az észak-amerikaiak nagy része az első európai behatoláskor nomadizáló életformát folytató törzsekből állt, a Közép- és Dél-Amerikában élők egy része már a 11-12. századtól letelepedett életmódot folytatott, faluközösségekbe, városokba, államba szerveződve. (Megjegyzendő, hogy Észak-Amerikában is voltak letelepedett törzsek, pl. az ún. pueblo indiánok.)

Az európai behatolás előtti időszakban az indián, ún. **prekolumbán** (prekolumbiánus, azaz Kolombusz előtti) kultúrák elszigetelten, egymástól jelentősen eltérő módon fejlődtek. Ennek oka elsősorban a természeti adottságokban (trópusi őserdők, sivatagok, magas hegyláncok) keresendő, ami miatt a településszerkezet laza és szétszórt maradt. Nagy népsűrűség sehol sem alakult ki. Az egyes nemzetségeknek, törzseknek nagy földdarabok jutottak, de intenzív földművelés csak viszonylag későn, a szervezett államhatalom kiépülése után alakult ki.

Az európaiak megjelenése előtti kor múltját alapvetően három forrásból - a **régészeti adatokból**, a **szájhagyomány** útján fennmaradt történetekből és a **16. századi spanyol krónikások feljegyzéseiből** – tudjuk rekonstruálni.

9. 2. 1. 1. A maják

A maják történelme mintegy 3000 évre tekint vissza. A maja civilizáció kialakulásának helyszíne a mai Közép-Amerika, ahol **i.e. 1800 körül** megjelentek az első lakott települések. A maja civilizáció klasszikus kora 250-900 közé tehető, amikor is a maják nagy városai felépültek. A főváros **Tikal** volt. Ekkor épültek a nagy piramisok, melyek a vallási élet központjai voltak. A **8-9. században** a maja civilizáció – ma sem kielégítően tisztázott okok miatt – **hanyatlásnak** indult. (A lehetséges okok között szerepel az idegen behatolás, a területen is átmenő kereskedelmi utak összeomlása és egy esetleges klímaváltozás is.)

A maja birodalom **városállamok** hierarchikus közösségéből állt, melyek gyakran csak éppen magának a városnak és közvetlen környezetének a területe fölött rendelkeztek. A spanyol források még a legnagyobb maja településeket is úgy írják le, mint a templom és a királyi család lakhelye körül felépített kisebb nemesi házak és egyszerűbb házak szétszórt együttesét.

A maják fejlett saját **írásrendszerrel** rendelkeztek. A maja írás fonetikus jelekből (betűk) és logogrammákból (szótagjelek) állt. Az első, a majáknak tulajdonítható feliratok az i.e. 3. századra datálhatók. Bár a spanyol hódítás után a maja írásrendszer feledésbe merült, máig mintegy 10 000 maja feliratot találtak különböző épületeken, sztéleken stb. Néhány maja kódex is fennmaradt. A maja írás megfejtése azonban mintegy száz évig tartott.

A maják az **ötös** és a **húszas számrendszert** használták és ismerték a **nulla** fogalmát. Fejlett csillagászati ismeretekkel is rendelkeztek, templomaikat gyakran csillagvizsgálóként is használták. **365 napos napévben** számoltak és külön szavuk volt a 400 éves periódusra.

Bár az első spanyol hódítók **1519-ben** megjelentek a **Yucatán-félszigeten**, a maja területek meghódítása mintegy 170 évig tartott, egyrészt mivel a maja városok egyenként ellenálltak és külön harcot vívtak a spanyolok ellen, másrészt mivel a maja területeken nem volt arany, mint pl. az inka birodalomban, ami gyors hódításra készítette volna a spanyolokat.

9. 2. 1. 2. Az azték birodalom

Az azték birodalom a **14. században** jött létre a **Mexikói-völgyben** és gyors ütemben terjeszkedett, még akkor is, amikor a spanyol konkvisztádorok – az indián birodalmak közül elsőként – a Mexikói-öböl felől megkezdték meghódítását. A Mexikó elnevezést a helyi lakosság és a spanyol hódítók használták a helyiek megjelölésére. A szó eredete bizonytalan. Az azték elnevezést 1810-ben Alexander von Humboldt használta először a (helyi indián) nahuatl nyelvben az „Aztlánból származó” jelentésű Aztecatl szóból. (Aztlán a nahua törzsek legendás származási helye.) A „mexikóiak” valamikor a 13. század folyamán érkeztek a Mexikói völgybe, ahol akkor már több városállam létezett. Először a Texoco-tó egyik kis szigetén vetették meg a lábukat és ott alapították 1325-ben városállamukat, **Tenochtitlánt**, mely később az aztékok fővárosa lett. A 15. század első felében megalakult Tenochtitlán, Texoco és Tlacopan városállamok hármasszövetsége, mely a következő száz évben gyorsan terjeszkedett, meghódítva a mai Közép-Mexikó szinte minden városállamát. A hármasszövetségben hamarosan Tenochtitlán vette át a vezető szerepet és vált az Azték Birodalom vezető erejévé. A hadviselésből minden felnőtt férfi kivette részét, a fiúkat pedig már 5 éves koruktól fegyverforgatásra oktatták.

Az azték birodalom adófizető városállamok szövetsége volt inkább, mintsem európai értelemben

vett birodalom. Ennek megfelelően a lakosság és az életforma színes és változatos volt. Megnyilvánult ez a sokféle fizetőeszközben is: kedvelt fizetőeszköz volt a kakaóbab.

Az azték társadalomban a **papoknak** kiemelt szerepe volt, hiszen ők vezették azokat a szertartásokat, melyek során **embereket áldoztak** fel az isteneknek, ők tudtak írni, olvasni és fejlett gyógyító tudománnyal is rendelkeztek. Az áldozatok bemutatásának színterei a lépcsős piramisok tetején felállított oltárok voltak, ahol az élő ember mellkasát felnyitva kitépték a még dobogó szívet. Az azték papok jártasak voltak a csillagászatban, a csillagok állásának ismeretében határozták meg az áldozat bemutatásának optimális idejét. Fejlett naptárrendszerüket a majáktól vették át. Az aztékok istenei közül, akiknek az áldozatokat bemutatták, Huitzilopochtli, a háború ura jelentős szerepet játszott, míg Quetzalcoatli, a Tollas Kígyó a legendák szerint egy napon visszatér.

*„Chichen Itzában, a Tollas Kígyó városában még ma is áll a szent kút, a Halál Kútja. Itt áldoztak Yum Kax, mezők és erdők istene előtt. Az isten a Halál Kútjának fenekén lakott, s hogy a vízért és az esőért megfizessenek, minden évben a legszebb szüzeket áldozták fel, és drága ékszereket hoztak ajándékba az istennek. A kút feletti medence átmérője 60 méter, a kút mélysége kb. 60 méter volt (ebből a tényleges vízmélység 25 méter). ... A környező maja városokból érkező zarándokok Tollas Kígyó piramisa előtt, a szertartástéren gyülekeztek. A papok a mezők istenének menyasszonyaivá (!) kijelölt, pompás ruhába öltöztetett szüzeket, fából készült ravatalra fektették, és a Szent Úton a Halál Kútjához vitték. Peregtek a tunkulék, (a maja dobok), harsogtak a tengeri kagylókból készült kürtök, a tömeg pedig dicsőítő himnuszokat énekelt Yum Kax tiszteletére. Azután ez a furcsa halottas menet megérkezett az Utolsó Szertartás Szentélyéhez. A lányok leszálltak a ravatalról, a papok újból megtisztították őket a kopálgyanta füstjével, még egyszer felhangzott a kürtök hangja... A papok elvezették a lányokat az áldozati térre, megragadták mindkét karjukat és lábukat, erősen meglóbálták őket, és a menyasszonyok Yum Kax medencéjébe, a Halál Kútjába zuhantak.”*¹³⁵

Amikor **1519-ben Hernán Cortés** vezetésével spanyol hódítók szálltak partra a Mexikói-öböl partján, az aztékok azt hitték, a Tollas Kígyó tért vissza. Az azték trónon ekkor **II. Montezuma** (más olvasatban Moctezuma) ült. 1520-ban Montezumát megölték, majd 1521-ben birodalmát elfoglalták. A spanyolok győzelmében komoly szerepet játszott a himlőjárvány, mely a becslések szerint a védők akár 50%-át is elpusztíthatta. Egy további himlő-, majd egy tífuszjárvány a lakosság számának rohamos csökkenéséhez vezetett.

9. 2. 1. 3. Az **inka** birodalom

Az inka legendák több változatban mesélik el az inkák eredetének történetét. Az egyik legismertebb változat szerint Viracocha, a teremtő istenség egyik fia, **Manco Capac**, és leánya, **Mama Ocllo** a Titicaca-tó egyik szigetére, a Nap szigetére ereszkedett alá, majd az Urubamba-folyó völgyében, a „szent völgyben” haladt Cuzcóiig és tovább a tengerpartig. (Egy másik változat szerint Inti, a Napisten küldte őket.) Ők alapították Cuzcót és az ő utódaik lettek az inkák.

A Titicaca-tó mintegy 4000 m magasságban fekszik az Andok-hegységben. A világ legmagasabban fekvő hajózható tava, mely Peru és Bolívia között határként is szolgál.

Manco Capac valószínűleg valóságos személy volt. Az inkák a 12. században egy törzs voltak, akik **Cuzco** környékén éltek. Ebből a kis térségből kezdtek nagy terjeszkedésbe a 15. század első felében. Az Inka Birodalom legnagyobb kiterjedésekor, a 16. század első felében magába foglalta a mai Peru, Chile és Ecuador nagy részét, illetve a mai Bolívia és Argentína nyugati területeit is.

Az inka birodalom központja Cuzco volt, ahonnan kiindulva a birodalom földrajzilag négy tartományra volt osztva (északkeleti, északnyugati, délkeleti és délnyugati tartományokra). A

¹³⁵ http://www.freeweb.hu/beluard/index8_1.htm

birodalom tartományait igen fejlett, az Andok nehéz terepviszonyai között szinte hihetetlen úthálózat kapcsolta össze. A tartományokban az élet faluközösségekbe szervezve folyt, elsősorban a földművelésre építve. Az Andok meredek hegyláncain teraszos földművelés alakult ki, ahol az európaiak számára addig ismeretlen növényeket, kukoricát, paradicsomot, paprikát és dohányt termeltek.

A talán leghíresebb inka romvárost, a **Macchu Picchu**-t 1911-ben Hiram Bingham fedezte fel (újra). A Macchu Picchu mintegy 2800 m magasságban található a „szent völgyben”. A neve Öreg Csúcsot jelent. A várost valószínűleg 1440 körül alapították és a spanyol hódításig lakták. A régészeti kutatások szerint a Macchu Picchu az inka nemesek „üdülővárosa” volt.

A spanyol hódítás első expedíciója **1526**-ban érte el az Inka Birodalmat, amikor **Francisco Pizarro** Panamából dél felé indulva hatolt előre a kontinens nyugati partján. 1529-ben egy újabb expedíció következett, amely után Spanyolországba visszatérve Pizarro megszerezte a jogot a birodalom meghódítására és alkirályi címet is kapott. A nagy hódításra 1532-ben került sor, amikor mintegy 180 emberrel, néhány lóval és egyetlen ágyúval Pizarro sikeresen megdöntötte az utolsó inka birodalmát. A körülmények neki kedveztek, amennyiben a birodalomban **polgárháború** dúlt: Huayna Capac uralkodó halálát követően két fia, Huascar és **Atahualpa** a trónért harcoltak, illetve a Huayna Capac által meghódított (ld. térkép) déli területeken lázadásokra került sor és az európaiak által a kontinensre behurcolt betegségek, elsősorban a himlő, tizedelték a helyi lakosságot. Emellett a spanyolok acél vértjei, fegyverzete és a lovasság (bár számban nagyon csekély volt, mindössze két tucat lovas) ismeretlenek voltak ezen a vidéken és messze meghaladták az inkák fegyverzetét.

Atahualpa legyőzte Huascart, de ezt követően a spanyolokkal folytatott tárgyalások során elfogták. Szabadon bocsátásáért cserébe, Pizarro annyi aranyat kért, amennyivel az Atahualpa börtönéül szolgáló szobát meg lehetett tölteni. (A legenda szerint Pizarro lábujjhegyre állva kinyújtott kardjával amilyen magasan tudta, körbe karcolta a szoba falát, így jelölve ki, hogy meddig kell a szobát megtölteni arannyal.) A váltságdíj kézhez vétele után sem engedte szabadon azonban az uralkodót, akinek fivérét, a hatalomért folytatott harcban vesztes Huascart meggyilkolták. Így fivérének meggyilkolásának vádjával 1533-ban Pizarro megölette Atahualpát. A birodalom trónjára Atahualpa Manco nevű fivérét ültette, aki a spanyol hódítók között hamarosan kitörő belviszályt kihasználva megpróbálta a spanyolokat kiszorítani. Mivel ez nem sikerült, híveivel a hegyekbe vonult vissza, és onnan harcolt a spanyolok ellen. Utolsó erődjüket a spanyolok 1572-ben vették be és ekkor végeztek az utolsó inka uralkodóval, Manco fiával, **Tupac Amaruval**. (Tupac Amaru a spanyolokkal szembeni későbbi ellenállási mozgalmak jelképévé vált.)

1535-ben, miután megszilárdította uralmát, Pizarro alapította **Limát**, az új fővárost. Végül Pizarrot leverte spanyol ellenfeleinek a rokonsága gyilkolta meg 1542-ben.

A prekolumbiánus civilizációkról összegzésként elmondható, hogy míg a maják és aztékok 52 éves ciklusokban gondolkoztak, szerintük a világ 52 évenként újrakezdődik, az inkáknál a kronologikus világgép volt a jellemző. Ugyanakkor, míg az azték és az inka birodalomnak volt központja (Tenochtitlán, a mai Mexikóváros, illetve Cuzco), a majáknál nem volt olyan város, amely kifejezetten központként működött volna, inkább városállamok szövetsége volt, semmint birodalom. Mindhárom civilizáció vagy kultúra az emberi munkaerő szervezettségére támaszkodva érte el hihetetlen vívmányait, viszont a kereket egyáltalán nem ismerték, ami egyértelmű akadály volt ezen civilizációk fejlődésének.

Éppen szervezettségük és fejlettségük miatt prekolumbiánus kultúrák (azték, maja, inka) népei sokkal könnyebben integrálódtak a gyarmati társadalmakba, mint a „primitívebb” indián népek, amelyek még a gyarmatosítás ideje alatt is halászó-vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak. A birodalomban élő bennszülött népek ugyanis hozzá voltak szokva az adóztatáshoz, szervezett munkához, stb.

9. 2. 2. Az európai gyarmatosítás

Az első európaiak, akik elérték a kontinenshez tartozó karibi szigetvilágot a portugálok voltak, Kolumbusz Kristóf vezetésével. Miközben az európai hatalmak figyelme Délkelet- és Kelet-Ázsia felé irányult, illetve Észak-Amerikában a britek és franciák harcoltak az új világ meghódításáért, Közép- és Dél-Amerika szinte teljes egészében a **spanyol** és **portugál** érdekek ütközésének színtere lett. Az **1494-es Tordessilas-i szerződés**ben megállapított hosszúsági vonaltól keletre eső területek felett a szerződés a portugálok, az attól nyugatra eső területek felett a spanyolok fennhatóságát ismerte el. (Ennek következtében alakult a ma is megfigyelhető nyelvi megoszlás is: Brazília portugál, a kontinens államainak nagy többsége spanyol nyelvű. Ld. 9.4. pont) Az angolok, franciák és a hollandok későn érkezve már csak a Karib-tenger néhány szigetét és a kontinens északkeleti részén kisebb területeket tudtak megszerezni.

A dél-amerikai spanyol gyarmatosításban két ibériai hagyomány keveredett: a **tengeri-kereskedelmi „vállalat”** és a **katonai expedíció**, amennyiben az expedíció vezetője egyben a vállalkozás anyagi és pénzügyi vezetője, befektetője és vállalkozója volt. A hódítás sajátossága, hogy nem az állam által elrendelt akciósorozat, hanem egyfajta **„népi mozgalom”** volt, ugyanis a konkvisztádorok leginkább a Granada visszahódítása (1492) után munka nélkül maradt szegény hidalgók voltak az Ibériai-félsziget déli részéről. Fő motivációjuk az **„Isten, arany, dicsőség”** volt, elsősorban az arany, vagyis a gyors meggazdagodás reményében indultak az Újvilágba. Ezért ennek a gyarmatosításnak a másik jellemzője, hogy végrehajtói egyedülálló férfiak, kalandorok, katonák, misszionáriusok voltak, akik a meghódított területekre nem vagy csak ritkán hozták el az anyaországból családjukat. Az új hazában a helyi lakossággal keveredtek, egyes családokat alapítottak és az anyaországgal kereskedő vállalatokat, vállalkozásokat hoztak létre.

Az európai hódítás következtében az indián lakosság száma jelentősen visszaesett, aminek nem elsősorban a harcok és a hódítás volt az oka, hanem azok a betegségek, a **himlő** és a **kanyaró**, melyeket a hódítók hoztak magukkal. A járványok következtében az őslakosság 20-85%-a pusztult el. (Pontos adatok nincsenek az indián lakosság számáról.) Mivel a konkvisztádorok először a Karib-térségbe érkeztek, ott a bennszülött lakosság gyakorlatilag teljesen kipusztult, így kívülről behozott munkaerőre volt szükség. A portugál gyarmatokon viszont a bennszülött lakosság az őserdőbe menekült, és mivel ezen a területen korábban nem voltak „magas kultúrák”, nehéz volt őket rendszeres munkára szoktatni. Ezért először ide hoztak fekete rabszolgákat, akik ültetvényeken dolgoztak, míg a bennszülött indiánokat főként bányákban (nemesfém) dolgoztatták. A gyarmati időszakban a spanyolok és portugálok nem is térképezték fel teljesen a régiót, a sok haszonnal nem kecsegtető, ellenben veszélyesnek ítélt területekre nem mentek. Ezeknek a területeknek a teljes „felfedezésre” csak a 19. században, vagyis a függetlenséget követően került sor.

A 18. század végére a spanyol és a portugál hatalom a világtengereken jelentősen visszaszorult, helyüket a britek és a franciák vették át. Eközben a spanyol gyarmatokon az anyaország kormányzata és az anyaországból érkező spanyol születésű tisztségviselők irányították a gyarmatok lakosságának – beleértve a spanyol-leszármazottakat, a kreolok – életét és intézményeit, amit a helyiek egyre inkább nehezményeztek. Megjelentek az első **függetlenedési törekvések**, melyeknek nagy lökést adott Napóleon 1808-as spanyolországi hadjárata és győzelme. A gyarmati kreol elit juntákba szerveződve vette fel és irányította a harcot. A **Simon Bolivar** (akiről a mai Bolívia a nevét kapta) és más szabadságharcosok által vezetett függetlenségi háború végül elérte célját: 1825-re Puerto Rico és Kuba kivételével minden spanyol gyarmat elnyerte függetlenségét. Brazília 1822-ben alkotmányos monarchiaként vált függetlenné. 1822-ben Mexikó császárságként kiáltotta ki függetlenségét.

9. 2. 3. A függetlenség kivívása után

A függetlenség kivívása után a dél-amerikai országok megkezdték saját, az európai gyarmatosítóktól független fejlődésüket. Bár az egyes országok története a továbbiakban nagyon különböző módon alakult, a köztudatban több olyan fogalom is él, melyeket a közvélemény Latin-Amerika országaihoz (is) kapcsol: a térség több országában zajlottak **forradalmak** (híres forradalmár személyiségek Simon Bolivar, Che Guevara, Fidel Castro), amelyek egyes országokban hatalomra is jutottak; több országra tartósan jellemző volt a katonai vezetés, a **junta** (Augusto Pinochet Chilében), illetve a populizmus (Juan Perón Argentínában); valamint az utóbbi években a kontinens több államában **baloldali fordulat** következett be.

A térség országainak helyzetét és politikáját ugyanakkor meghatározza az **Egyesült Államok** közelsége. 1823-ban James Monroe elnök meghirdette az ún. **Monroe-doktrínát**, melynek értelmében „Amerika az amerikaiaké”, azaz az európai hatalmak a továbbiakban ne avatkozzanak be a kontinens életébe, ezzel is jelezve, hogy a továbbiakban az egész kontinenst saját érdekszférájának tekinti.

A modern Latin-Amerika másik meghatározó kapcsolatrendszere a volt gyarmatosítókhoz, elsősorban a spanyolokhoz fűződő különleges viszony, amelynek keretében és amelynek alapján a volt gyarmatok által létrehozott különböző regionális együttműködési szervezetek (Mercosur, Riói Csoport, Andoki Együttműködés) az elmúlt évtizedekben különleges kapcsolatokat építettek ki az **Európai Unióval** is. Ma Latin-Amerikában az EU a vezető donor, az első számú külföldi befektető és a második legfontosabb kereskedelmi partner.

9. 3. A vallás

„A maja vallás három alappilléren nyugodott: a politeizmuson (több istenbe vetett hit), a naturalizmuson (az istenek az anyatermészet szerves részei) és a dualizmuson (a világmindenséget ellentétes erők, így a jó és a rossz, az élet és a halál stb. tartják fenn.). A maják úgy tartották, hogy a világmindenséget tizenhárom egymáson nyugvó égbolt alkotja, a földkéreg pedig mindezek alatt foglal helyet. Minden egyes égboltot egy szintén tizenhárom istenségből álló hatalom ural... de égboltok nemcsak a föld felett feszültek, hanem az alatt is. A maják kilenc alvilági égboltot különböztettek meg, amelyek közül a legalsó a halál birodalma volt... a maják valamennyi fontosabb istenségüknek külön templomot avattak minden egyes városállam szertartási központjában. A templomok gyakran a város szívében emelt impozáns piramisokon nyugodtak, nemegyszer nagyobb területet öleltek körül, vagy – amennyiben egy nagy közös emelvényre épültek – fellegvárat alkottak. A szertartások alkalmával e templomok szentélyében kerültek az oltárköre a feláldozni szánt állatok, tárgyak, és olykor emberek.”¹³⁶

„Az inkák isteneiket sosem megfoghatatlan, elvont mennyei lényekként kezelték. Valamennyiüket saját névvel és tulajdonságokkal ruházták fel. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a köznép is közel kerülhessen a spirituális élethez, és jobban megérthesse a szimbolikus szertartások lényegét. A főisten, mindennek teremtője, a 'világmindenség fejedelme' Viracocha volt. Alakját nem az inka kozmogónia szülte, tisztelet annál jóval régebbi, már az Andok első nagy civilizációinál megjelent... a Teremtőisten körül sok alacsonyabb rangú isten tevékenykedett, akik mind Viracocha teremtményei voltak és szoros kapcsolatban álltak a földi világgal. Ezek közül az istenek közül Inti, a Napisten élvezte leginkább az inka nép kitüntetett figyelmét. Földi jelképe, az aranyból készült, sugaras napkorong, elmaradhatatlan kelléke volt az inka szertartásoknak. Templomaikban rendszeresen mutattak be áldozatokat: a napszűzek által készített arany és ezüst kegytárgyakat, illetve állatokat.”¹³⁷

¹³⁶ Nagy civilizációk: Maják, Kossuth Kiadó, 2010, 52-55. o.

¹³⁷ Nagy civilizációk: Inkák és az andoki kultúrák, Kossuth Kiadó, 2010, 70. o.

Latin-Amerikában ma a lakosság túlnyomóan nagy része, több mint 400 millió ember, hívő **katolikus**. A gyarmatosítók misszionáriusokat is hoztak magukkal, akik időnként erőszakkal térítették át a bennszülött lakosságot a katolikus kereszténységre. Korabeli metszetek tanúskodnak az erőszakos hittérítésekről és kegyetlenkedésekről. A katolikus kereszténység helyi gyakorlatába ugyan beépültek az indián és az afrikai vallásosság elemei, de ennek ellenére a katolicizmus olyan erős maradt, hogy a kontinensen a reformáció nem hatott.

Az elmúlt évtizedekben új tendencia figyelhető meg: egyre határozottabban tör előre (főleg a szegények körében) a **protestantizmus**, azon belül is főleg a **pümkösi mozgalom** (*pentecostalism*) hívei szaporodnak, elsősorban Brazíliában és Guatemalában. Ennek oka egyrészt a katolikus papok hiánya, másrészt a katolikus egyház presztízsvesztesége, elitista volta (utóbbin próbálnak változtatni). Amit a protestánsok adni tudnak és nagyon fontos: szertartásokon való részvétel, valahova tartozás, mindennapi életben segítség (ezek a protestáns mozgalmak önképző köröket, alkoholistákat, drogosokat stb. segítő csoportosulásokat szerveznek). Társadalom peremén élők számára hihetetlenül fontos. (Megjegyzendő, hogy bár túlnyomó többség katolikusnak vallja magát, sokan közülük nem gyakorolják a vallást, viszont a protestánsok közül, aki felveszi, azt nagyon aktívan gyakorolja.)

Vallási szempontból a dél-amerikai civilizáció jellemző vonása az ún. **szinkretista vallások** kialakulása és jelenléte. Ezek a katolicizmus és ősi afrikai vallások keverékeként létrejött új vallások, mint pl. a **vodu** Haitin, a **candomblé** Brazíliában vagy a **santería** Kubában.

9. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei

A maja és az azték civilizáció legjellemzőbb épületei a piramistemplomok voltak, melyek négy oldalán lépcsősorok vezettek a legfelső szinten található szentélyekhez. A szentélyek tájolásában jelentős szerepet játszottak a csillagászati ismeretek. Például a Tollaskígyó piramisának tetején álló szentélyt úgy tájolták, hogy a napsugarak beesésével pontosan meghatározható legyen a tavaszi napéjegyenlőség időpontja. Az inka birodalomban különösen a Napistennek szentelt templomok játszottak fontos szerepet. A katolicizmus térhódításával a vallásgyakorlat mai színterei a katolikus (protestáns stb.) templomok.

9. 4. A nyelv

Latin-Amerika nyelvi térképét a gyarmatosítók alakították. Ma a kontinens legtöbb országában a **spanyol** a hivatalos és elsődlegesen használt nyelv, az esetleges helyi **indián nyelvek**, illetve az **európai és afrikai nyelvek keveredésével** létrejött nyelvjárással mellett. A nagy kivétel Brazília, ahol a hivatalos nyelv a **portugál**. A Karib-tenger szigetein és Francia-Guayanában franciául, míg néhány más szigeten és Suriname-ban hollandul beszélnek. (A holland nyelvű területek nyelvészeti szempontból nem tartoznak Latin-Amerikához, mivel a holland germán és nem új-latin nyelv.) Az indián nyelvek közül a **kecsua** (Peru, Bolívia), az **ajmara** (Bolívia) és a **guaraní** (Bolívia, Paraguay) élveznek hivatalos nyelvi státuszt.

9. 4. 1. A kecsua nyelv

A kecsua nyelvet (és annak különböző nyelvjárásait), mely az inka birodalom nyelve volt, ma mintegy tíz millióan beszélik, elsősorban Peruban és a szomszédos országokban. A kecsua agglutináló, azaz ragozó nyelv. Ma a kecsua nyelvet latin betűkkel írják. A spanyol hódítás előtt azonban saját írással nem rendelkezett. A különböző adatok és számok rögzítésére azonban létezett az ún. **kipu**, mely színes fonalakon csomók segítségével rögzítette az információkat.

Összefoglaló kérdések

6. Dél-Amerika a „fajok kohója”. Értelmezze!
7. Milyen nagy korszakokat különböztetünk meg Dél-Amerika történetében?
8. Milyen forrásokból ismerjük a prekolumbán birodalmakat?
9. Melyek a jellemzői az európai gyarmatosításnak Dél-Amerikában?
10. Melyek a dél-amerikai államokkal kapcsolatban leggyakrabban idézett fogalmak és miért?
11. Mely vallás/vallások terjedtek el Dél-Amerikában?

10. Elefántcsont és arany: az afrikai civilizáció

Ajánlott olvasmányok:

- Jocelyn Murray: Az afrikai világ atlasza, Helikon Kiadó, Budapest, 2003
- Leo Frobenius: Afrikai kultúrák, Budapest, 1981
- J.D.Fage-W.Tordoff: Afrika története, Osiris Kiadó, Budapest, 2004
- Peter Garlake: Afrikai királyságok (A múlt születése c. sorozatban), Helikon Kiadó, Budapest, 1978

Samuel Huntington az afrikai civilizáció önálló civilizáció létét – más szerzőkre hivatkozva - vitatottnak nyilvánítja. Ugyanakkor elismeri, hogy „*az afrikaiak egyre inkább kialakítanak egy afrikai identitásérzést is.*”¹³⁸

10. 1. Terület, népesség

Afrika, a Föld második legnagyobb és második legnépesebb, de minden más földrésznél gyorsabban gyarapodó kontinense. (Míg Afrika népessége 1970-ben a Föld népességének mintegy 10%-át tette ki, 1999-ben ez az arány 13% volt, és az előrejelzések szerint a következő húsz évben elérheti akár a 25%-ot is. Érdekességként megjegyezzük, hogy történetileg éppen Afrika volt a legritkábban lakott kontinens.) Etnikai, civilizációs, kulturális és nem utolsósorban földrajzi szempontból több részre osztható. Az arab földrajzírók a Földközi-tenger partvidékét, ahol arab és berber népesség él – a választóvonal a kontinens többi részétől a Szahara –, nem sorolják Afrikához, és a nyugati szóhasználat is gyakran beszél szub-szaharai, vagy régebben Fekete Afrikáról. Történetileg és civilizációs szempontok szerint azonban ez a terület is tovább osztható a Nílus-völgyére (beleértve természetesen Egyiptomot is), Nyugat-, Közép-, Kelet- és Dél-Afrikára.

A kontinens összlakossága 850-900 millióra tehető, amiből mintegy 190 millióan – elsősorban arabok és berberek - élnek Észak-Afrikában. Az egy nőre jutó gyermekek száma a kontinensen 5,1, de a világon a legmagasabb nő/gyermek mutatót Nigéria produkálja, ahol ez a szám 9. Ezek a demográfiai adatok is jelzik, hogy a kontinens kormányainak igen komoly társadalmi, gazdasági, szociális és egészségügyi problémával kell megküzdeniük: a munkahelyteremtéstől az éhezés és írástudatlanság felszámolásán keresztül pl. az olyan járványok megelőzéséig/megszüntetéséig, mint az Ebola vagy az AIDS.

10. 2. Történelem

Afrika neve a római birodalom Africa provinciájának nevéből származik, melynek eredetére többféle magyarázat létezik. A provincia központja Karthago volt. Ahogy az európaiak egyre jobban megismerték és felfedezték a kontinenst, úgy terjedt ki a fogalom földrajzi értelme, míg végül az egész kontinenst jelentette.

Az afrikai kontinensről származó első feljegyzések és leírások az arab utazók tollából származnak. „*A Szaharától északra felemelkedő Arab Birodalom a 7. századtól kezdve vezető szerepet vívott ki magának a vörös-tengeri és indiai-óceáni kereskedelemben. Ennek köszönhetően jelentősen megnőtt a Fekete-Afrikával foglalkozó források száma... Az arabok pontos ismeretekkel*

¹³⁸ Samuel Huntington: A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 61. o.

*rendelkeztek a „feketék földjének” (bilád asz-szúdán) azon részeiről, amelyeket a Szaharán keresztül vezető kereskedelmi utakon lehetett megközelíteni.”*¹³⁹

A 8. század végén al-Fazári, majd a 11. században al-Bakrí írt az ősi Ghána királyságról a nyugati Szudánban. A 9. század végén és a 10. század elején al-Jakúbí és al-Maszúdí számoltak be egy hatalmas szudáni királyságról. A feljegyzések szerint 1324-ben Múza, Mali királya zarándoklatra ment Mekkába. Útközben megállt Kairóban, ahol hosszasan időzött és mesés gazdagságról tett tanúbizonyságot. 1351-52-ben a híres arab utazó és földrajzíró, Ibn Battúta is felkereste és leírta Malit. Míg az első szudáni afrikai szerzők művei a 16. századból maradtak fenn.

Afrika történelmének három meghatározó korszaka és/vagy eleme az **önálló, saját fejlődés**, az **iszlám elterjedése** és az **európai behatolás/gyarmatosítás** volt.

10. 2. 1. A saját fejlődés

Az emberi élet legkorábbi nyoma az afrikai kontinensen mutatható ki, de mintegy 2000 évvel ezelőttig nem volt állandó település a Szaharától délre. Mintegy 1000 évvel ezelőtt azonban megjelentek az afrikai királyságok, melyek, csakúgy mint a társadalmi hierarchia, az ősi faluközösségekben gyökereztek. Az első szudáni királyságok a Niger és a Szenegál folyótól északra (a legerősebb Ghána volt), illetve a Csád-tótól északra (Kanem) jöttek létre. A Kongó-medencében a Kongói Királyság, a 14. században a Szenegál folyón a gazdagságáról messze híres Mali jött létre. A keleti parton a szuahéli (az arab „száhel”, part szóból) sáv már a történelmi idők kezdete óta aktív kereskedelmet folytatott – az időjárás függvényében – az Indiai szubkontinens keleti partjával.

10. 2. 2. Az arab-iszlám hódítás

*„Az **iszlám** – mint civilizáció és vallás – volt az első jelentős idegen hatás, amely döntően befolyásolta az afrikai történelem menetét. Észak-Afrika közel négy évszázados arab megszállása alatt, ami 639-ben, Egyiptom elfoglalásával kezdődött, a Szaharától északra élő népesség döntő többsége felvette a muzulmán hitet, és átvette az arab nyelvet. Az iszlám ezt követően a Szaharában is elterjedt, így az északi szélesség 8. fokától felfelé egész Észak-Afrika meghatározó vallásává vált. De délebbre is eljutott, például a mai Nigériába, Ugandába és Kongó északkeleti részére, illetve a keleti part mentén a távoli Mozambikig.”*¹⁴⁰

Az iszlám hatását az európai behatolás és gyarmatosítás nem tudta megszüntetni, sőt, éppen ellenkezőleg, az iszlám számos gyarmati területen megerősödött, amennyiben a gyarmatosítókkal szembeni ideológia és ellenállás, valamint az önazonosság alapját képezte.¹⁴¹

10. 2. 3. Az európai behatolás

Európa tudott ugyan az afrikai királyságokról, de az észak-afrikai muszlimok – először saját államaik, később az Oszmán-Török Birodalommal szövetségben és/vagy annak keretein belül - tulajdonképpen a 18. századig sikeresen akadályozták az európai behatolást észak felől a kontinensre. Az első európaiak így a kontinens nyugati, atlanti-óceáni partjain jelentek meg: **1442-ben portugál hajósok** rabszolgákat szedtek a szenegáli falvakban és megindultak az első arany szállítmányok is. Az 1450-es években Portugáliában már afrikai aranyból verték a pénzt. Az 1470-es években portugál hajók jelentek meg a Guineai-öbölben, ahol hamarosan egy erődöt is

¹³⁹ J. D. Fage - W. Tordoff: Afrika története, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 53. o.

¹⁴⁰ J. D. Fage - W. Tordoff: Afrika története, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 125.o.

¹⁴¹ Olvasmány: J. D. Fage - W. Tordoff: Afrika története, 6-8. fejezet, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 125-185. o.

felépítettek és kereskedelmi kapcsolatot építettek ki a nyugat-afrikai királyságokkal. 1482-ben pedig a Kongó-folyó torkolatánál is megjelentek az első európaiak. A nagy áttörést azonban **Vasco da Gama 1498**-as útja jelentette, amikor megkerülte Afrika déli csücskét, a Jóreménység fokát, majd Kelet-Afrika érintésével eljutott Indiába. Ezért az útjáért hazatérte után megkapta az „Indiai-óceán admirálisa” címet. Ettől kezdve, bár mind Kelet-Afrikába, mind Indiába és Kelet-Ázsiába a portugál hajósok érkeztek először, az európaiak behatolása feltartóztathatatlanná vált. A 19. század elejéig azonban az európaiak többnyire csak a kontinens szélein foglaltak el kisebb-nagyobb területeket és hoztak létre kikötőket, elsősorban az Afrika közepéből származó kincsek, az **arany**-, a **fűszer**- és az **elefántcsont**-kereskedelem bástyáiként, majd az újvilágbeli munkaerőhiány pótlására rabszolga-közvetítő piacokként.

A **rabszolga-kereskedelem** már az európaiak megjelenése előtt is bevett gyakorlat volt a kontinensen: Nyugat-Afrikában a hadifoglyokat adták el rabszolgának, míg Kelet-Afrikában az arab és perzsa kereskedők folytattak kiterjedt rabszolga-kereskedelmet az Indiai-óceánon keresztül. Amerika felfedezése után a helyi lakosság az európaiak által behurcolt fertőzések és betegségek miatt rohamosan csökkent, ugyanakkor szükség volt a munkás kezekre az ültetvényeken. Így hamarosan kialakult a fekete rabszolgák behozatalának és alkalmazásának gyakorlata. Az Atlanti-óceánon át folytatott rabszolga-kereskedelem a 18. században érte el csúcspontját. A becslések szerint az európaiak által folytatott rabszolga-kereskedelem évszázadai alatt mintegy 12-20 millió fekete rabszolgát szállítottak el Afrikából, elsősorban az Újvilágba, de Európába is. Nyugat-Afrikában az 1820-as években az európaiak betiltották a rabszolga-kereskedelmet, de Kelet-Afrikában csak 1873-ban zárták be a zanzibári rabszolgapiacot, majd az újvilágbeli munkaerőhiány pótlására rabszolga-közvetítő piacokként.

Az afrikai humán- és nyersanyag-források iránti igény folyamatos növekedése, a világtengerek és a szárazföldek feletti hatalomért folytatott nagyhatalmi versengés, illetve az Oszmán-Török Birodalom erejének hanyatlása Afrika belsejének európai felfedezéséhez és meghódításához vezetett. Az európai gyarmatosítás gyakorlata Afrikában is érvényesült és a mai napig hatással van: a **mesterségesen meghúzott országhatárok** hagyományos közösségeket és kapcsolatokat vágtak szét. A gyarmatosítók a **helyi társadalmak bizonyos csoportjaira támaszkodtak**, azokat más csoportokkal szemben felhasználták. Ennek a gyarmatosító politikának is következménye az 1994-es ruandai mészárlás (népirtás), hutu milíciák a hutu többségű kormány támogatásával etnikai tisztogatást próbáltak végrehajtani a kisebbségben lévő tuszik sérelmére. A hutuk a mai Ruanda és Burundi területén mintegy 85%-os többségben élnek. Bár 1880-ban a nagyhatalmak Ruandát Németországnak adták gyarmatul, az első világháború után, más német területekkel együtt, Ruanda is belga gyarmat lett, csakúgy mint a szomszédos Burundi.

Eredetileg a hutuk földművelésből élő bantu nyelvet beszélő nép voltak, akik nyugat felől vándoroltak a mai területre. A tuszik ezzel szemben marhatenyésztő nép voltak, akik északkelet felől vándoroltak be. Mire az első német gyarmatosítók megérkeztek, a két etnikai csoport gyakorlatilag úgy összekeveredett, hogy semmiféle látható jele az etnikai és/vagy kulturális különbségnek nem maradt. A hutu és a tuszi kifejezés inkább az egyén vagy a család vagyoni helyzetére utalt: akinek tíz vagy annál több marhája volt, azt tuszinak, akinek ennél kevesebb, azt hutunak tartották. A belga gyarmatosítók azonban egy faji alapú rendszert vezettek be: a világosabb bőrű, magasabb, keskenyebb orrú helyieket részesítették előnyben, akik inkább rendelkeztek (etnikailag) tuszi ősökkel, így őket juttatták pozíciókhoz. Így a hutuk politizálásának fő programja a tuszik uralmának megdöntése lett. A függetlenség kivívása után (1962) Ruandában a hutuk kerültek hatalomra és ettől kezdve rendszeressé vált a tuszik üldözése és gyilkolása. 1994-ben szélsőséges hutu csoportok több százezer tuszit és mérsékelt hutut mészároltak le.

10. 2. 4. Az apartheid és a Dél-Afrikai Köztársaság

Mindezeket a benyomásokat a gyarmatosítók nemcsak fenntartották, hanem tovább erősítették.

Afrika déli csücskén holland telepesek, a búrok hozták létre az első kereskedőtelepet, Fokvárost 1652-ben, melyet a britek 1814-ben megvásároltak és létrehozták az első brit kolóniát. Az 1830-as években a holland telepesek a brit előrenyomulás elől a mai Dél-Afrika keleti felébe illetve az ország belseje felé húzódtak, miközben az őslakossággal, a zulukkal is folyamatosan harcoltak. A búrok 1836-ban győzték le a zulukat. Végül a holland telepesek az ország északi részében két önálló köztársaságot alapítottak: Transvaal Köztársaságot és Oranje Szabadállamot. 1899-1902 között vívott búr-angol háború a britek győzelmével ért véget, akik a holland köztársaságokat gyarmatukká tették. A búr háború szomorú jellegzetessége, hogy a világon először ebben a háborúban állítottak fel a britek koncentrációs táborokat, melyekben mintegy 28 000 búr, elsősorban nő és gyermek, vesztette életét.

1910-ben megalakult a Dél-afrikai Unió, mely 1926-ban a Brit Nemzetközösség tagja lett. 1961-ben lett független és ekkor lett az ország neve Dél-afrikai Köztársaság. A Dél-afrikai Köztársaság a kilencvenes évekig az **apartheid** rendszerről volt hírhedt: a világ egyetlen állama volt, melyben a faji megkülönböztetés hivatalos állami politika volt. Az apartheid eredete 1685-ig vezethető vissza, amikor is az európaiaknak megtiltották, hogy a helyi lakossággal házasodjanak, bár a félvérekkel való házasságot engedélyezték. Hivatalos állami politikává az 1948-as választások alkalmával vált, melyet az apartheidet politikai programjába felvevő Nemzeti Párt nyerte a választásokat. A törvény született a faji besorolásról, a különböző fajok közötti házasságkötés tilalmáról és arról, hogy bizonyos fajokhoz tartozó embereknek a kijelölt területeken, kerületekben kellett lakniuk.

Az intézkedésekkel és az elnyomással szemben megalakult az Afrikai Nemzeti Kongresszus, melynek vezetőjét, Nelson Mandelát 1964-ben politikai tevékenységéért börtönbe zárták, ahonnan csak 1990-ben szabadult ki. Az 1990-es választásokon Mandelát Dél-Afrika első színes bőrű elnökévé választották, majd Willem de Klerkkel, az utolsó fehér elnökkel közösen megkapták a Nobel béke-díjat.

10. 2. 5. Afrika ma

Az európai tudományos érdeklődés megjelenése leginkább a 19. századi európai felfedezéseknek köszönhető, amikor az európaiak a kontinens belsejébe is eljutottak és feltérképezték azt. Az az európai szemlélet, mely ma is gyakran megnyilvánul pl. az Afrikára irányuló politikai figyelem hiányában („Afrika **az elfelejtett kontinens**”), illetve az afrikai dolgok semmibe vételében, a gyarmatosítás korából származik. Hegel szerint „Afrika nem történelmi földrész”, míg Hugh R. Trevor-Roper szerint „nincs olyan, hogy afrikai történelem, csak az európaiak történelme Afrikában”.

*„Afrika hosszú évtizedeken keresztül mellőzött kontinensnek számított a világban. Afrikával kapcsolatosan szinte kizárólag a negatív szenzációk, a természet, de főként az ember okozta katasztrófák voltak csak képesek áttörni a nemzetközi média ingerküszöbén. Ezzel párhuzamosan drasztikusan zsugorodott Afrika részesedése a világkereskedelemben, elmaradt a kontinensek versenyében. Ezt a relatív lemaradást megfejelte az **abszolút lecsúszás**. A „fejlesztő állam” 1960-as, 1970-es években még oly divatos koncepciójának látványos csődje, valamint a külső körülmények drasztikus rosszabbodása miatt a kontinens országaiban az állami szolgáltatások hatékonyságukat veszítették, akadozni kezdtek, majd sokhelyütt teljesen meg is szűntek, az infrastruktúra leépült. A külvilág felé gyenge, de belül magukat erősnek mutatni kívánó államok „felpuhultak”. A **gyarmati államokat megörökölt, s azokat „afrikanizált” formában tovább működtető új elit** ráadásul a **nepotizmus és a korrupció** terén él tanulóvá vált, egy adott évben a kontinens megtakarításainak akár kétötöde is külföldi, elsősorban a pénzek eredetét nem firtató, a betétesek anonimitását biztosító svájci bankokba vándorolt. A hidegháború hozadékaként*

jelentkező külső támogatás csökkenésével, ill. teljes elmaradásával párhuzamosan sok országban felszínre törtek az addig elfojtott **etnikai, vallási, s egyéb konfliktusok**. A függetlenség elnyerése után Afrika-szerte elszaporodó **erőszakos hatalomátvételek**, puccsok legtöbbször magán az államosztályon belüli őrségváltást jelentették, megteremtve az „elit-recycling” fogalmát. 1986-ban Ugandában történt meg először, hogy a hatalomátvételre nem palotaforradalom keretében, hanem győztesen megvívott gerillaháború következményeként került sor. Ezek után országok sora következett, Sierra Leonétól Szomáliáig, ahol a gerillaháborúk a központi hatalom széteséséhez, a hadurak uralmához vezettek.

A hadurak és gerillavezérek rátették a kezüket az uralmuk alatt álló területek minden erőforrására, részben ebből, részben a külföldi humanitárius segélyek megcsapolásából tartva fenn magukat...

Valóságos társadalmi kataklizmát okozott az érintett társadalmakban, hogy Afrika-szerte elterjedt a **gyerek-katonák** alkalmazása a konfliktusokban. Az öregeket, öregséget tisztelő hagyományos társadalmak teljes felforgatását jelentette a tíz év körüli gyermekek tíz- és százezreinek felszerelése automata fegyverekkel. A gátlások nélkül ölő és erőszakot elkövető csoportok tagjai számára megszűnt minden olyan autoritás, ami nem a nyers erőszakra épült.

Az 1970-es évektől vajdó új gazdasági világrend kialakulása helyett a cserearányok Afrika számára, az olajat termelő országok kivételével minden addiginál előnytelenebbül változtak...

A befektetők elmaradtak, vagy meg sem érkeztek, s a két világrendszer szembenállásának megszűntével **Afrika a nemzetközi kapcsolatok terén is súlytalanná vált**. Ezt jelezte a **diplomáciai kivonulás** is a kontinensről, a követség-bezárások terén hazánk egyáltalán nem számított éllóvasznak. Még a tudományos érdeklődés is elfordulni látszott a kontinensről, a krízis nem szellemi pezsdülést okozott, hanem érdektelenséget szült, Afrika marginalizációja a tudományok terén az új publikációk számában is megmutatkozott. Afrikának saját értelmisége is háttérbe fordított, a **brain drain** eredményeképpen a „diploma disease” nemzedékéből több mérnök, orvos, tanár dolgozik a fejlett országokban, mint otthon...

A külvilág figyelmének elfordulása már az ezredfordulót megelőzően kiütkeresésre készítette az újabb afrikai politikus-generációt, amely a függetlenség kivívásában elévülhetetlen érdemeket szerzett „nagy öregek” nemzedékétől eltérően gondolkodott. Nagy vihart kavart egyes afrikai közgazdászok ötlete **Afrika „rekolonizációjára”**, amely a volt anyaországok helyett a nemzetközi közösség feladatává tette volna Afrika gazdasági felemelését. A túlnyomó többség által nagy vehemenciával elvetett gondolat azonban hozzájárult az addigi politikai tabuk ledöntéséhez. A paradigmaváltással együtt járt a dekolonizációs folyamat lezárultával és az apartheid rendszer megszűnésével belső kohézióját veszített Afrikai Egységsszervezet (AESZ) felváltása az EU mintájára létrehozott Afrikai Unióval (AU).”¹⁴²

10. 2. 6. A darfúri konfliktus

„2003 márciusában, a nyugat-szudáni Darfúr tartományban fegyveres összetűzés tört ki két felkelést szító helyi szervezet, az Igazság és Egyenlőség Mozgalma (továbbiakban JEM – Justice and Equality Movement) és a Szudáni Felszabadítási Mozgalom/Hadsereg (továbbiakban SLM/A – Sudanese Liberation Movement/Army), illetve a kormányerők, valamint az általa támogatott paramilitáris erők, az ún. dzsandszavid milíciák között, amely ezidáig több tízezer – főleg civil – áldozatot követelt, valamint kb. egymillióra tehető azon darfúriak száma, akiket elűztek lakóhelyükről, és kb. százezer fő a szomszédos Csádba menekült. A két felkelő szervezet erős törzsi-etnikai kötődéssel rendelkezik, ugyanis az SLM/A főleg fúr és maszalit; míg a JEM tagjai leginkább a zaghava népcsoportból rekrutálódnak, akik többnyire letelepedett életmódot folytatnak, és megélhetésük forrását a földművelés adja. Az említett három népcsoport „afrikai” eredetű, szemben a kormányzat által támogatott dzsandszavid milíciákkal, melyek arab származásúak, és a térségben élő nomád baggara népcsoporthoz kötődnek. A darfúri konfliktust tehát a szakirodalom leggyakrabban a letelepedett afrikai és a nomád-állattartó arab népcsoportok közötti törzsi-etnikai konfliktusként írja le, melyben óriási szerepet játszottak az 1980-as évek óta végbemenő környezeti

¹⁴² Búr Gábor: A 21. század Afrika évszázada?, Külügyi Szemle, 2005. tavasz-nyár, 3-6. o.

változások: a sivatagosodás, a vízkészletek pusztulása, stb. Mindezek ellehetetlenítették az egyes törzsek létfeltételeit, és azok összeütközéséhez vezettek. A fegyveres összetűzés kirobbanásában óriási szerepet játszott az iszlamista kartúmi kormány is, amely erőszakos politikájával felborította az egyes törzsek közötti tradicionális konfliktuskezelési technikákat, és alaposan belefolyt a térség közigazgatási rendszerének átalakításába...

Darfúr Szudán – Afrika legnagyobb területű állama – nyugati régiójában fekszik. Egészen a brit-egyiptomi gyarmatosítás idejéig megőrizte a függetlenségét, amely hozzájárult egy önálló darfúri identitás kialakulásához. 1916-ban Darfúrt a brit-egyiptomi kondomíniumhoz csatolták, azonban a gyarmatosító hatóság helyén hagyta a tradicionális törzsi közigazgatást, ami főleg a műveltebb, iskolázottabb fúr lakossághoz kötődött. Darfúr neve is a fúr népcsoporttól eredeztethető, annyit jelent, hogy a fúrok hazája/földje. A régió etnikailag nem tekinthető homogén egységnek, ugyanis az antropológusok 36 jelentős törzset számláltak meg, amelyek altörzsekre, klánokra és még kisebb egységekre is oszthatók. A legfőbb választóvonal mégis az arab és nem-arab törzsek között húzódik, amely a történelemben elmosódott, ugyanis Darfúr karavánutak és különböző kereskedelmi utak (pl.: rabszolga-kereskedelem) középpontjában fekszik. A fúrok, akik főleg a termékenyebb, vulkanikus Dzsebel Marra (Marra-hegy) környékén élnek, az elefántcsont-, rabszolga-, ébenfa- és fűszerkereskedelemre alapozták a Fúr Szultánátus gazdasági önállóságát. Alapvetően letelepedett életmódot folytatnak, legjelentősebb terményeik közé a köles - és a cirokfélék tartoznak, melyek jól megférnek a száraz szavanna éghajlatával. Ezen terményeket cserélik el ruhára, teára, cukorra. Nyelvileg is különállóak, hiszen a fúr nyelvet beszélik, azonban az arab nyelv amolyan „lingua francává” vált körükben, különösen a városokban élők között. Az 1990-es évek területi átszervezéseinek hatására a fúrok jelenleg Darfúr mindhárom régiójában megtalálhatók.

A maszalit népcsoport főleg Nyugat-Darfúr (Gharb Darfúr) Csáddal határos vidékén él, a fúrokhoz hasonlóan szintén nem-arab, „afrikai” eredetű, önálló nyelvvel rendelkeznek. Körülbelül 300.000-re tehető a létszámuk, s szintén letelepedett életmódot folytatnak. Végül, a harmadik „afrikai” eredetű nép, a zaghava vagy beri - szemben az előző kettővel - félnomád életmódot folytat, azaz gazdaságuk alapját az állattartás és a földművelés egyaránt meghatározza. A tevé, kecske és szarvasmarha afféle értékmérőnek is szolgál a mindennapokban. Kézművesként, kereskedőként is találkozhatunk velük. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a gyarmati időkben mesterségesen meghúzott országhatárok következtében ezek a népek nagy számban megtalálhatók a szomszédos országokban is. Mindhárom afrikai eredetű népcsoport más-más időben ugyan, de felvette az iszlámot, amely összekeveredett a helyi vallási szokásokkal, tradíciókkal, afféle „száhei iszlám” formájában. Az iszlám elterjesztésében különösen nagy szerepe volt a szúfi derviseknek, annak a népi vallásosságot előtérbe helyező misztikus irányzatnak, amelynek tanításai távol esnek az ortodox iszlám dogmáitól, viszont rendkívül közel állnak a darfúri népek vallási szokásaihoz.

A legfontosabb arab eredetű népcsoport az ún. baggara, akik főleg Darfúr déli részén húzódó sávban élnek, és a száraz-esős évszak váltakozásával déli-északi irányban vándorolnak. Eredetük a mai Szaúd-Arábiába vezethető vissza, azaz az iszlám vallás keletkezésének helyére, ahonnan a 15. század környékén vándoroltak el Afrikába, és 1504-ben érkeztek meg a Nílus-völgyébe, ahol jelenleg is főleg állattenyésztéssel foglalkoznak. Jelentős számban élnek a mai Csád területén is. A baggara törzsek általában arabul beszélnek, azonban vannak közöttük más nyelvet beszélők is. Az 1880-as, 1890-es években a baggarák és az afrikai törzsek együtt harcoltak a gyarmatosítók ellen a Mahdi hadseregében, és számos fontos állami tisztséget is birtokoltak.

Érdeemes visszautalni arra a tényre, hogy Darfúr történelme során az etnikai törésvonalak elmosódtak, és a 20. században már nem feltétlenül különböztethető meg egy arab nomád, egy nem-arab „afrikaitól”. Az 1500-as évektől kezdve a törzsek között rokon kapcsolat alakult ki, a baggarák gyakran házasodtak más törzsbeliekkel. Antropológiai jegyeik is meglehetősen hasonlóak, a keveredés folytán mindenkinek sötét a bőrszíne, eltérően egy közel-keleti arabtól. Az életmód alapján sem különíthetők el markánsan, hiszen nem minden darfúri arab él nomád életmódot, vannak közöttük letelepedettek is, de az afrikaiak között is találunk vándorló törzseket. Vallásilag is egységesek, a 14-15. század környékén felvett iszlám identitásuk szerves részévé vált. Az afrikai és arab népek közötti különbségtétel tehát amolyan mesterséges szembeállítás, amely történelmileg egyáltalán nem állja meg a helyét.

A Darfúrban élő népek évszázadokon keresztül maguk oldották meg vitáikat a törzsi

szokásjog alapján. Egészen az 1980-as évekig nem jegyzett fel a történetírás komolyabb fegyveres összetűzést az egyes törzsek között. Ilyen értelemben a darfúri konfliktus egy új keletű afrikai probléma, amely nem vezethető le a térség történetéből, illetve a gyarmatosítás hátrányos következményeként sem értékelhető. A brit-egyiptomi kondominium közigazgatására jellemző volt az ún. benszülött közigazgatás támogatása, azaz politikai és gazdasági okokból sem érintették a tradicionális törzsfőnökök szerepét. Khalid Ali El Amin Kelet-Szudánról szóló tanulmányában részletesen rámutat a törzsi közigazgatás sajátosságaira: a legfelsőbb törzsi funkció az ún. nazír, az ehhez tartozó területi egység a nazara. Ez alatt kisebb közigazgatási egységek találhatók: a khat, az omodija, a masejkha, az ehhez tartozó törzsi funkciók a sejk el-khat, az omda és falusi szinten a sejk. Ezen politikai funkciók szoros összefüggésben állnak egyrészt az adott törzs elismertségével, másrészt pedig a földtulajdonnal. Azon letelepedett afrikai törzsek, amelyek elfoglaltak saját maguk számára egy földterületet, azok birtokolták a nazara politikai funkciót is, azaz az adószedés jogától kezdve a különböző vitás kérdések feletti döntőbíráskodás jogáig bezáróan mindenféle joghatósággal rendelkeztek. Lényegében ez nem azt jelentette, hogy a nomád-vándorló törzsek nem léphettek be az elfoglalt területre, hanem éppen ellenkezőleg, a tradicionális vendégszeretet kialakította azokat a szokásokat, amelyek a törzsbeliek/nomádok közötti kapcsolatokat szabályozták (szalif). Például az adott földterületet birtokló törzs köteles volt a területükre lépő nomádok számára kutakat kijelölni, ahonnan vízszükségletüket kielégíthették, illetve legelőket, ahol állataikat legeltethették. Cserébe a vendégek egy kisebb pénzbeli összeget vagy terményük egy részét átengedték (gudáb) a törzs számára, amellyel elismerték az adott törzs adott terület feletti fennhatóságát. Az összeg pusztán szimbolikus volt, tehát a törzs kollektív földtulajdonának elfogadását jelentette. A pásztor azonban felelős volt azért, hogy állatait távol tartsa a megművelt földterülettől, illetve a földműves köteles volt arra ügyelni, hogy a nomádok vándorlási útvonalait ne ültesse be terményekkel. Abban az esetben, ha a vendéglátó és a vándorló törzs között bármilyen kérdésben (pl., földhasználat) mégis vita robbant ki, akkor a törzsek képviselők útján egy gyűlés (madzslisz) összehívásával orvosolták a problémát, amelyen részt vettek a két törzs idős tagjai, a politikai vezetők (nazír, sejk, stb.), viszont a közvetlenül sértett személyek távolmaradtak. A madzslisz célja egy olyan kompromisszumon alapuló megoldási lehetőség kialakítása volt, amely mindenki számára elfogadhatónak bizonyult. Ha például egy törzs egyik tagját egy másik törzsbéli megölte, akkor a sértett törzs számára illett egy komolyabb összeget kompenzációként felajánlani, amelyet a törzs vagy elfogadott, vagy nem. Lényegében ez a mechanizmus egész Szudán területén működött, és a bedzsa nép által lakott, főként kelet-szudáni területeken még ma is sikeresen alkalmazzák.

Darfúrban az elmúlt két-három évtized olyan ökológiai és belpolitikai változásokat hozott, amelyek felborították a tradicionális konfliktuskezelési mechanizmusokat. Nézzük először a környezeti- és az ezzel összefonódó társadalmi változásokat.

Az 1980-as években igen komoly természeti változások következtek be, amelyek szoros összhangban állnak a térség lakóinak életvitelével. A Szahara határának déli irányú terjeszkedése, az ún. elsivatagosodás folyamata a legkézzelfoghatóbb probléma. Darfúr jelentős része az ún. száraz szavanna övezetébe esik, délen az ún. erdős szavanna öv határolja, míg északon félsivatag, valamint sivatag. A év tizenkét hónapjából mindössze nagyon rövid időn át esik az eső, alapvetően a júniustól augusztusig terjedő időszak számít csapadékosnak, és ez idő alatt mindössze 300-500 mm eső hull le, gyakran egyszerre, ezzel tönkretéve az amúgy sem igen termékeny talajt. Az elmúlt évtizedekben a csapadék szeszélyes ingadozása, kiszámíthatatlansága volt megfigyelhető; különösen az augusztusi csapadék mennyisége csökkent, amely gátolja a cirok – és a köles beérését. Szudánban, különösen a sivatag határán válik nehézkesé a csapadék előre jelezhetősége, amely felborította a törzsek közötti többé-kevésbé harmonikus kapcsolatokat, ugyanis - ahogy említettük - a baggara törzs az esős évszakban az északi legelőkre vándorol, míg a száraz időszakban főleg délre tereli állatait. Emellett megjegyzendő, hogy Szudánban, illetve Darfúrban a természeti erőforrások degradálódásával párhuzamosan óriási népsűrűsödés játszódott le, így Darfúr déli része Szudán egyik legnépesebben lakott területévé vált. A növekvő népsűrűség egyik nyilvánvaló következménye a legelők túlzott kihasználása, az ún. túllegeltetés, amely a meglévő vízkészletek fogyásával párosul. Az elmúlt időszakban az erdős szavanna öv határán fokozott erdőirtás ment végbe, mely szintén hozzájárult az életfeltételek romlásához. Helyesen állapítja meg

Gábris Gyula, hogy: „Az elsivatagosodás oka nem egyszerűen a természetes ökoszisztéma leromlása, hanem az ember és a természet – vagyis a társadalom és környezete – között évszázadokon keresztül kialakult egyensúlyi állapot felbomlása, illetve az ennek alapját képező összetett termelési rendszer összeomlása.” A darfúri válság első jelei az 1980-as évek közepén mutatkoztak, ugyanis 1984/85-ben addig sohasem tapasztalt éhínség sújtotta a régiót.”¹⁴³

10. 3. A vallás

„Az afrikai nyelvekben gyakran nincs külön szó a 'vallás' fogalmára, de a vallásos hit hihetetlenül fontos szerepet tölt be. A vallás az élet minden mozzanatával összefonódik, korántsem szorul háttérbe, mint a nyugati társadalomban; s Afrikában az ember és a társadalom életének minden eseménye mögött természetfölötti okokat sejtnek. Mindenki beleszületik a vallásába, a nyugati értelemben vett áttérés nem létezik, vannak viszont olyan ünnepélyes szertartások, amelyek az életszakaszok kezdetét és végét jelzik, s ezzel kijelölik az embernek a társadalom vallási életében betöltött szerepét is... [Afrika-szerte jellemző] az a rendíthetetlen hit, hogy a világban az anyagi tárgyakkal is van élő lelkiük, szellemük vagy szellemek társulnak hozzájuk. Ilyen lehet egy nemrég elhunyt ős szelleme, valamilyen természeti szellem, vagy egy réges-régen meghalt ős szelleme, aki már istenséggé vált. Mindegyik rendelkezik azzal a képességgel, hogy segítsen vagy ártson az élőknek.

Ez az Afrika-szerte elterjedt hit összekapcsolódik az őskultusznak nevezett jelenséggel, amelyet azonban helyesebb lenne a tovább élő holtak tiszteletének nevezni. A nemzetség már meghalt tagjai továbbra is a közelben vannak, s a nevükre még két-három nemzedéken át emlékeznek. Ajándékokat visznek nekik a házi szentélybe, ahol esetleg csontjaik is nyugszanak...

Egy, a világot megteremtő legfőbb istenben való hit szinte általános egész Afrikában. De sok hagyományos vallásban nem szokás hozzá imádkozni, mert távoli lénynek képzelik el, akit már nem foglalkoztatnak az emberek ügyei, s ezért a természetfölötti világ legfontosabb jelenségei a szellemek...

Az afrikai vallások életigenlőek, s az aszkétizmus nem jellemző rájuk. A fő érték a családon, illetve nemzetségen belüli harmónia és egység, beleértve a tovább élő holtakkal és szellemekkel fönntartott kapcsolatokat is. Az afrikai vallás alapvetően közösségi, nem pedig személyes jellegű, s a kereszténységre vagy az iszlámra áttért afrikaiak ezeket az alapértékeket új hitükbe is átmentik.”¹⁴⁴

Az afrikai társadalmakban a vallásnak hagyományosan **központi szerepe** volt úgy az egyén, mint a közösség egészének életében. A vallás adta az egyén és a csoport identitását. Mivel a legtöbb király/vezető isteni joggal uralkodott – családfájukat istenekre, félistenekre vezették vissza -, a vallás egyben politikai kérdés is volt. Az uralkodó egy személyben gyakorolta a vallási és kormányzati funkciókat. Ő volt a nép jólétének megtestesülése, ő vetette el az első magot és aratta le az első termést.

Az afrikai vallások általában egy-egy etnikai csoporthoz kötődnek, így nagyon különbözőek lehetnek. Miközben a vallásgyakorlatban számtalan különbség figyelhető meg, bizonyos közös elemek megállapíthatók. Általában jellemző

- a hit az **egy Istenben**, aki a kisebb istenek és félistenek felett áll, bár sokféle néven és sokféle formában tisztelik;
- a hit az **ősi szellemekben**;
- az **ősök tisztelete**;
- az **áldozatok** bemutatása (az ima mellett);

¹⁴³ Csicsmann László: A darfúri konfliktus belső mozgatórugói és a nemzetközi közösség reakciója, Külügyi Szemle, 2005. tavasz-nyár, 63-66. o.

¹⁴⁴ Jocelyn Murray: Az afrikai világ atlasza, Helikon, 2003, 31-33. o.

- valamint a különböző **rítusok** szerepe.

A rítusok alapvetően az emberi élet kiemelt fontosságú eseményeihez kapcsolódnak:

- a születéshez, mely örömműnnepe;
- a névadáshoz, mely az egyén egész életére hatással lehet;
- a felnőtté váláshoz (fiúk és lányok körülmetélése);
- a házassághoz (családi jóváhagyással – többnejűség);
- és a halálhoz.

10. 3. 1. A vallásgyakorlat közösségi terei

„A leggyakrabban animista elnevezéssel illetett fekete-afrikai vallási hiedelmek és rendszerek egyik (európai szemmel nézve) leginkább szembeötlő sajátossága abban rejlik, hogy általában csak spirituális, konkrétan meg nem határozható, manapság divatos szóval élve virtuális szakrális terekkel rendelkeznek. Ezek térben és időben nem vagy csak nagyszámú és különféle természetű szempont figyelembe vételével határolhatók körül. Más szavakkal: nem jellemző rájuk az épített környezet, nincsenek katedrálisaik, de még templomaik sem igen fordulnak elő. Kötődésük inkább etnokulturális, szűkebb közösségi vagy éppen családi, szélsőséges esetekben (pl. jó vagy gonosz varázslók bűvköre) személyes jellegű.

Akadnak viszont kultúráikban különféle szentélyek. A szentély szó a mai magyar köznyelvben leggyakrabban a mindenkori vallási létesítmény, építmény, tulajdonképpen templom bizonyos, általában a leginkább szakrális részét, legszentebb helyét jelenti. Ez a mindenkori, eredeti szakrális központ. Eszményi esetben e köré épülnek a templomok és a hozzájuk kapcsolódó egyéb létesítmények (kolostorok, iskolák stb.). A virtuális afrikai szent helyek is tekinthetők elméletileg hasonló központok vagy létesítmények kezdeményeinek, csupán anyagi megnyilvánulásaik nem szembeötlőek, vagy egyáltalán nem is léteznek...

A szentély ... szerepét sok minden betöltheti. Például barlang, folyópart, valamilyen jelentős víz, nagy fa (a szárazabb vidékeken általában majomkenyérfa, az erdősebb részekben fügefaféle stb.). Másutt tisztelt facsoport, szent liget. A nuer kultúrában pl. ember alkotta halmocska belészúrt karóval, megint másutt oszlop, szellemeknek épített kicsi kunyhó (főként Nyugat-Afrikában), elhagyott vaskohó, működő kovácsműhely vagy lakóház, sziklaszirt (Dél-Délkelet-Afrikában pl. kopje és még sok más). Ezek a valójában tágabb értelemben vett 'szent helyek'...

Az ilyen, hagyományos fekete-afrikai vallásoknak rendszerint nincsenek papjai. Más szóval nincsenek olyan emberek (férfiak vagy nők), akik mintegy hivatásuknak tekintik (vagy társadalmuk e tekintetben hivatásosaknak tekinti őket), hogy bármely, a közösségükre jellemző kultusszal kapcsolatos teendőket rendszeresen, magukra és híveikre egyaránt kötelező érvénnyel ellássák. Ugyanakkor, mivel bonyolult és nagy felelősséggel járó tevékenységről van szó, mégsem lehetséges, hogy az érintett közösség bármely tagja magára vállalhassa a vele összefüggő feladatok (eljárások, szertartások, varázslatok stb.) lebonyolítását. Ilyesmire csak sajátos tudással vagy megfelelő társadalmi ranggal rendelkező személyek vállalkozhatnak, akikkel kapcsolatban talán leghelyesebben a rituális specialista (kb. 'szertartásmester') megjelölést alkalmazhatjuk... Legtöbbször férfiak, ritkábban nők. A különféle (férfi és női) titkos társaságok lényegében ugyanezt a szerepet játsszák el, elsősorban Nyugat-Afrikában (a Guineai-öböl környékén) és a Kongó-medencében. Ezeket a „rituális specialistákat” rendszerint olyan tisztelet övezi, amely bizonyos, az adott közösség által mélysegesen tisztelt védelmet is biztosít számukra. Ezt a – szintén konkrétan meg nem határozható – védelmi kört szintén tekinthetjük az adott kultúrához tartozók által elismert szakrális térnek.”¹⁴⁵

¹⁴⁵ Füssi Nagy Géza: Határtalan szakrális tér: Fekete-Afrika. A leckéhez kapcsolódóan olvassa el a teljes cikket: <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2005&honap=2&cikk=874>

Az afrikai kontinensen a helyi eredetű vallásgyakorlat mellett a **kereszténységnek** és az **iszlámnak** vannak jelentős számban követői, akik többnyire a nagyvárosokban élnek. Miközben egyes becslések szerint a kontinensen mind a kereszténység, mind az iszlám követői a lakosság 40-40%-át teszik ki (az iszlám esetében az észak-afrikai lakossággal együtt), figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a monoteista vallásokkal együtt és mellett az egyén vallásgyakorlatában a hagyományos vallási elemek is komoly szerepet játsz(hat)nak.

„Általánosságban elmondható, hogy a kereszténység és az iszlám inkább a nagyvárosok vallása, noha akad jócskán kivétel is... Másrészt viszont több olyan vidék is van, ahol a kereszténység vagy az iszlám pár nemzedék alatt a falusi lakosság népi vallásává vált...”

Jóllehet sok afrikai számára a kereszténység és az iszlám is „hagyományos vallásnak” számít, e terminust mégis érdekesebb csupán az afrikai népek tisztán helyi eredetű vallási képzeteire és gyakorlatára alkalmazni, hiszen ezekre semmilyen más tömör megnevezés nem létezik. Az afrikai nyelvekben gyakran nincs külön szó a „vallás” fogalmára, de a vallásos hit hihetetlenül fontos szerepet tölt be. A vallás az élet minden mozzanatával összefonódik, korántsem szorul háttérbe, mint a nyugati társadalomban; s Afrikában az ember és a társadalom életének minden eseménye mögött természetfölötti okokat sejtnek. Mindenki beleszületik a vallásába, a nyugati értelemben vett áttérés nem létezik, vannak viszont olyan ünnepélyes szertartások, amelyek az életszakaszok kezdetét és végét jelzik, s ezzel kijelölik az embernek a társadalom vallási életében betöltendő szerepét is.”¹⁴⁶

10. 4. A nyelv

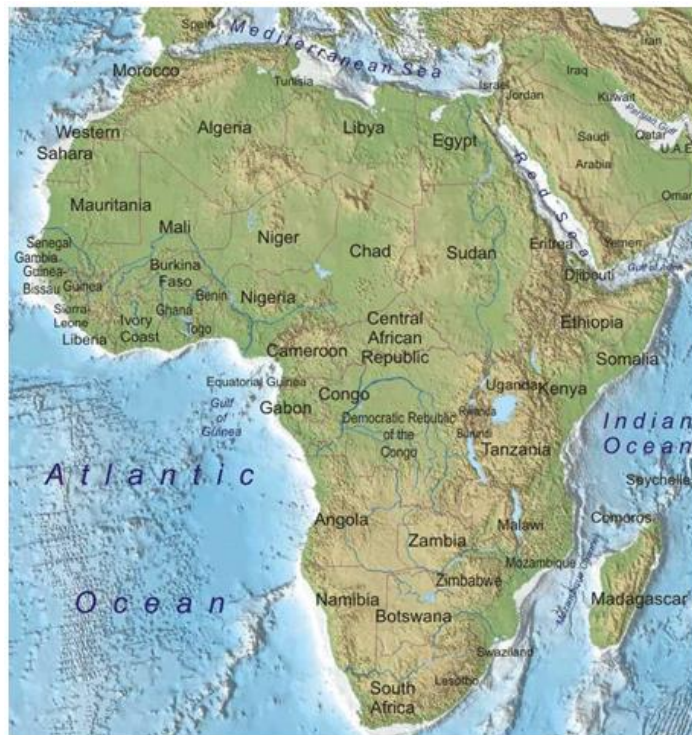
„Az afrikai társadalmak osztályozásának egyedüli következetes és érvényes módszere a nyelvek alapján történő besorolás. Az afrikai emberek – akárcsak a világ más népei – többnyire az otthon beszélt nyelv alapján határozzák meg hovatartozásukat (ez az önmeghatározás egyébként az esetek többségében egybeesni látszik az európaiak által „törzseknek” tekintett egységekkel). Afrika földjén ezernél is több nyelvet beszélnek.”

Az afrikai nyelveket **négy nagy csoportba** sorolhatjuk:

- a koiszan – az apró vadászcsoportok által beszélt nyelvek;
- Niger-Kongó nyelvcsalád – a nyugat-szudáni, illetve a bantu nyelvek (mintegy 350-400 különböző bantu nyelvjárás van);
- a nílusi-szaharai nyelvcsalád;
- és az afro-ázsiai nyelvcsalád, ahova az az öt kusita nyelv tartozik, mely a sémi nyelvekkel rokon hámita nyelvcsaládba sorolható.

A kelet-afrikai partvidék legismertebb nyelve a szuahéli, melynek szerkezete, nyelvtana és alapszókinccse bantu, de sok arab szót tartalmaz és arab írással írják.

¹⁴⁶ Jocelyn Murray: Az afrikai világ atlasza, Helikon Kiadó, Budapest, 2003, 24. o.

Összefoglaló kérdések

Ismertesse az apartheid rendszert és kialakulását!

Honnan származik a kontinens neve?

Kik számoltak be először a kontinens belsejében tett utazásaikról?

Melyik európai nép kezdte el felfedezni Afrikát?

Foglalja össze röviden a darfúri konfliktus etnikai gyökereit!

Melyek a hagyományos afrikai vallások fő jellemzői?

Milyen más nagy vallások nyertek teret a kontinensen és miért?

Sorolja fel az afrikai nyelvek négy nagy csoportját!